

‘કવીટ ઇન્ડિયા’નો હરાવ પસાર કરનાર કમિટિ પર રાતો-રાત સરકારી હાથોમરાયો હતો. તેમાંથી બધા મોટા ભાગે છટકી ગયા. શ્રી. ચંદ્રાણુ પણ તેમાં જ હતાં. સરકારને ખાતરી હતી, કે તે કરાડે જ જશે. તરત જ સતારાથી કરાડ સુધી દરેક સ્ટેશને મોટા પ્રમાણમાં પોલીસ રાખવામાં આવી. શ્રી. ચંદ્રાણુ ‘એમ થશે જ’ એમ ધારી લીધેલું અને તે સીમા જ જૂગર્જમાં ચાલ્યા ગયા. તેમને પકડવા માટે સરકાર વરફાથી ધનામો જાહેર થયાં.

આવી રાજદારી વ્યક્તિનું ચરિત્ર વાંચવા માટે સામાન્યતઃ દ્વિધ જ માનવી આનાકાની ન કરે. એમાં ધણું ધણું જાણવાનું હોય છે. જ્યારે ફેબ્રુઆરી, માર્ચ, એપ્રિલ, મે, જુન, જુલાઈ, ઓગસ્ટ, સપ્ટેમ્બર, ઓક્ટોબર, નવેમ્બર, ડિસેમ્બર, એક રાજદારી વ્યક્તિનું ચરિત્ર વાંચવાનું જતું તો ન જ કરી શકીએ.

આ પુસ્તક પ્રકટ કરતી વખતે મને ઘણા લોકોએ સલાહ આપેલી કે, શ્રી. ચંદ્રાણુનું ‘જીવનચરિત્ર’ ગુજરાતીમાં પ્રકટ કરો છો તો ખરા, પણ તે બિલકુલ ખપશે નહીં. ગુજરાતીએ તે વાંચશે નહીં.

શંકા હિંદાવનારની શંકા સામાન્યતઃ તો અરથાને ન ગણાય. પરંતુ એક રાજદારી વ્યક્તિનું કહો કે મિત્રનું કહો—પણ ચરિત્ર લખવાની મારી ફરજ અને જે લખવા માટે મેં તનતોડ મહેનત હિંદાવી છે, તે છપાવ્યા સિવાય તો ન જ ચાલી શકે!

જાણવા મળ્યું છે કે, ગુજરાતના મુખ્ય પ્રધાન શ્રી. (ડો.) જીવરાજ મહેતાનું ‘જીવનચરિત્ર’ લખાઈને છપાઈ રહ્યું છે. ગુજરાત સરકાર એમાં રમ લેશે, એ વાત નિર્ણયિત છે. થોડા સમય પહેલાં એ સરકાર અને આજની મહાગણ્ડની સરકાર એક જ હતી. તે સમયે પણ શ્રી. ચંદ્રાણુ મુખ્ય પ્રધાન હતા. આજે બને બાકીએ ગુજરાતી અને મરાઠી-પ્રેમભાવથી છૂટા પડ્યા છે. એ રાજ્યો અલગ બન્યાં છે. પરંતુ આજના ગુજરાતના પ્રધાનો પણ એક

સમયના શ્રી ચંદ્રાણના પ્રધાનમંડળમાં જ હતા એટલે, એની આજ્ઞા
તો જરૂર ગાખી લેવાય કે ગુજરાતના સરખા ત્રી (૩૦) જીવંતજ
મહેતાના હાથતા 'જીવનચરિત્ર'માં જોડેનો ન્હા જેગે એવો લાને
શ્રી ચંદ્રાણના 'જીવનચરિત્ર'માં ન લે, તો પણ કંઈક અશી
તો જરૂર પેરી

આ જીવનચરિત્ર લખવામાં ઉપયોગી થનાર પૈકી શ્રી બામુરાવ
કાને અને શ્રી કે.જે.રેનો આજ્ઞા માનવો આસરક છે ઉપનાતકેનાક
મરાઠી, ગુજરાતી અને સંઝારી પત્રો પણ અને ઉપયોગી નિવડ્યા
છે તે બદલ તે પત્રોના સચાલકોનો પણ આજ્ઞા માનવો જરૂરી છે

'ઉપરાત્ન, 'પ્રતીષ્ઠા ટ્રિન્ટી'વળા શ્રી દાકે મર્ડ અક્ષરોટ્ટે
આ પુસ્તકમાં ખાસ ગ્રંથપર્વક નિવડે નખીને જે મુર કામ
કર્મ છે તે જુલાય તેમ નથી.'

અતમા નવા વાચકો

આજ્ઞા માનવની પ્રથાને અલગ રાખીએ તો પણ મારા
પુસ્તકોને આવડનાર વાચકો-મિત્રોને તો કદાપિ જૂની ન લેખ

૨૨૦, યીમ રડી,

મુબમ્-૨.

૧-૧૨-૧૦

}

—ચંદ્રલાલ એમ. સાહુ

અનુક્રમ

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	અ હાથકુટુંબ	૫૪૩
૨	સાનોગા અને ગણપતરાવ	૯
૩	ધનામ દડ પેટે ગયું	.. ૧૬
૪	વિચારશીન કોનેજીવન	૨૩
૫	વિવિધ વાતાવરણમા	૩૦
૬	ખેડૂન રાજકા યુમા	૩૭
૭	માતાજીની ઝખના	૪૩
૮	બધું સામે સિદ્ધાન યુદ્ધ	૫૩
૯	સાવરકગની મુનાકાત	૫૭
૧૦	ખેતાલીશની ક્રાંતિનો સિતારો	૫૮
૧૧	કેદ પકડાયા	૬૦
૧૨	આકતની જવાલાઓ વચ્ચે	૬૫
૧૩	પ્રેમ ખસનની આજુ-બાજુના વાદળા	૬૮
૧૪	વિસેધ વચ્ચે ધૈર્યશક્તિ	૭૩
૧૫	ગાધીજીન ખૂન વખત શાંતિ	૭૬
૧૬	ગણપતરાવની માફગી વખતે શાંતિ	૮૧
૧૭	લોકશાહી અને સાહિત્યકારો	૮૩
૧૮	પ્રધાન મંડળમા પ્રવેશ	૮૫
૧૯	અન્નસચિવ-પદની સફળતા	૮૮
		૮૯

૨૦	સાહિત્યિક વૃત્તિના	...	...	... ૯૫
૨૧	આમર્ષ'આયતે'ના પ્રયોજતા	...	...	... ૯૮
૨૨	માનવતાવાદના દિશાવર્તી	...	...	... ૧૦૩
૨૩	ભવિષ્યવેત્તા યશવંતરાવ	...	...	... ૧૦૮
૨૪	યશવંતરાવની નહેરુભક્તિનું તાત્પર્ય	...	...	... ૧૧૩
૨૫	સાંગસીમાં ભાષણ	...	...	... ૧૧૭
૨૬	વિશાળ દ્વિભાષી મુખ્ય સંખ્યાના પ્રથમ મુખ્ય પ્રધાન	૧૨૬		
૨૭	અમરી નદીઓનું પાણી	...	...	... ૧૪૮
૨૮	પાણી આપો...	...	...	... ૧૬૧
૨૯	નાગપુર ઓળખાનસાર	...	...	... ૧૬૭
૩૦	અમદાવાદમાં યશવંતરાવ	...	...	... ૧૮૮
૩૧	આકાશમાં ને પુનામાં	...	...	... ૨૦૩
૩૨	પડતો ચૂરણીજંગ	...	...	... ૨૦૮
૩૩	વિશાળ દ્વિભાષીરજ્યનું વિભાજન	...	...	... ૨૧૩

यशवंतराव चव्हाण

चंडूलाळ ओम. शाह

જુગ જૂના ઇતિહાસો અને પુરાણો એતાં જણાઈ આવે છે કે જગતની અનેક મહા વિભૂતિઓ ખૂંપડીઓમાં પ્રમટ યર્ષ રાજપ્રાસાદો મુધી પહોંચી છે.

આપણા ચરિત્રનાયક શ્રી. યશવંતરાવના પિતા પશુ ગામડામાં વસનારા ખેડૂત હતા.

છત્રપતિ શિવાજી મહારાજની કર્તવ્યભૂમિ લેખે ઇતિહાસમાં ખ્યાતનામ અનેલા સતારા જિલ્લામાં ખાનપુર તાલુકામાં વીટા (વીટે) નામનું ગામ છે.

સને ૧૯૧૨ની આસપાસના અરસામાં યશવંતરાવના પિતાં બગવંતરાવ ચન્દ્રાજી તોડા ૧૧ સતત હતા. થોડીધણી ધરની ખેતી હતી; એટલે કે ચારપાચ એકર એમની પોતાની માલિકીની અને બીજી કેટલીક આગીદારીની. સરકાર અને શ્રમ; એ મ ન આવરયક તરફનાં સમાવેશ એમના આજીવનના આશ્રેયમા ઉપરિચિત થતો હતો.

કેટલાક સનગથી-વર્ગથી ખેતીદારોની જે રિયતિ જોવામાં આવે છે, એ જ રિયતિ તે અનુભવતા હતા.

ખેતીના પ્રાચુર્ય બળદ એમની પામે હતા. બાળકોએ દૂધ, દહીં, ઘી, વગેરે માટે અન્યથ દ્રષ્ટિ દેહાવરી ન પડે એ હેતુથી બગવંતરાવે ગાય-ગેંસ રાખી હતી.

વર્ષોથી ગામડામાં ખેડૂતોનાં જીવન જ એવાં આર્થિક બી સર્માં સંકળાતા રહ્યા છે કે તેઓએ તેમની આર્થિક તંગીને ઓછા વતા અંગે પડોચી વળવા માટે વધારાની મહેનત કરતી પડે

મદારાખૂ તેમજ ગુજરાતના ધણાખરા ખેતીદારોનું જીવન તંગી વચ્ચે જ પસાર થતુ હોય છે તેઓએ ખેતી ઉત્પાદન બીજા ક્ષેત્રમાં મહેનત આપી મહેનતાણ્યા મેળવવાની દગ્ગમા મૂકવુ પડે છે, આમ કરતા ખેડૂનો આજ સુધી પગભર થઈ શક્યા ન હતા.

પરંતુ અર્થન પડોચી વળવા માટે બગવતનવે પોતાના ઘરના દુકાણોનો પોડોક ભાગ કાઢી એકાદ ત્રાકાને આપવાનું ઉચિત માન્યુ.

એક સમ-જગને ઓખા દૂધ-ધીની જરૂર હતી. કોઈ પ્રમાણિક ખેડૂતને ત્યાંથી પોતાને ખપ પૂરતા દૂધ-ધી મેળવવા તે ઉત્સુક હતા બગવતનવે પોતાના પરિવાર પૂરતા દૂધ-ધી ઘરમાં રહેવા દઈ બાકીનાં સમ-જગને આપવા માડ્યાં

આ રીતે બગવતનવેનો પરિચય સમ-જગ સાથે થયો

કેવળ ખેતી પર આજીવિકા જોડતુ મળતું ન હતુ મુશ્કેલીઓનો સામનો કર્યાં સુધી કરવો ?

આના કરતાં તો કુટુંબનિર્વાહ જોયું મળી રહે એવી કોઈ બાકીપાતળી નોકરી કરતી રું ખોટી ? પણ નોકરીયે મળતી તો જોઈએ !

બગવતરાવે પોતાની આ મુશ્કેલ સમ-જગને વિનંતિના રૂપમાં ક્ષી સંબળાવી.

આજના અને તે સમયના યુગમાં આસમાન-જમીન જેવો ભેદ હતો. તે મમયે બહારત બિટિશરોની ગુલામી સેવી રહ્યું હતું અંગ્રેજ સત્તાધારીઓની મધ્યાદ્ધ તપતી હતી જેર-શીરથી અંગ્રેજ બપો ફેગરખીનું કનેવર જાનો જતી હતી એ વખતે જો એ અંગ્રેજ જાણી

ન હતા તેઓ લગ્ન લેખાતા ન હતા આજે તો અગ્રેજ નહોં
જાણનારાઓને આપણા ઘણાખરા ભારતવાસીઓ માણસ માનવાને
મથુ કદાચ તૈયાર નહી હોય ?

જૂનવાણી માન્યતા છે, કે સંગે સંગેનું કામ કર્યે જાય છે.
સમ-જગને મળવ મગવ પ્રત્યે લાગણી ઉદ્ભવી અને તેમણે તેમને
પોતાની અદાલતમાં બેસીફતી નોકરી અપાવી

બળવ તરાવે નજીવાર વરસ સુધી ઉત્સાહથી મેસીફ તરીકે કામ
કર્યું. એમને ચાર બાળકો કુદરતનું મનોન ગીત સભાગવતા એમનું
જીવન સતોરના થાસ બેચનુ આગેકૂચ કર્યે જતુ હતુ હવે તો
એમની બધી વીગથી કાઢે થઈ હતા

શિતાલાગ વસના રાખઓથી કરાડ મદારાબૂની તવારીખમાં
મશકુર મથુ છે

બળવ તરાવે કરાડની અદાલતમાં મેસીફતી જગા મેગવી તે સમયે
તેમને જાનોમાં અને મગવ તરાવ એમ મે મોગ પુત્રો હતા અને
રાધાનાઈ નામે પુત્રી હતી આ પ્રમાણે બેનના-કૂદતા મથુ મોટા
બાળકો હતાં યશવ તરાવ તો બધાથી નાના એમની વય માડ સવા-દોઢ
વરસની હશે !

યગવ તરાવનો જન્મ તેમના મોસાળમાં-દેવરાબૂ ગામે થયો
હતો સને ૧૯૧૪ના માર્ચ મહિનાની ૧૨મી તારીખ, એ એમનો
જન્મ જયંતિદિન

બળવ તરાવ પોતાના કુટુંબ સાથે કગડમાં આવી વસ્યા નવા
રનેહીઓનું વર્તુલ ઉપરિચિત થયું પથ્ય તેઓ રિચરતા પ્રાપ્ત કરે તે
પહેલા કુદરતે આ સતોપી કુટુંબના સુખ પર હુમલો કર્યો.

પ્રથમ મદાસગ્રામના છેત્તા દિવસે હતા સગ્રામની અગિ
સજગી સજગીને ખૂઝાવા માડી હતી સને ઝોગણીમો સત્તરની સાલ

ચિત્રચિત્રિય વાતાવરણો જોઈ વીતી ચૂકી હતી. જગતના દુઃખદ
જનાવોને ક્ષીલતી સને ઓગણું મો અદારની સાથ આરંભાઈ ચૂકી દશે ।

દેશમાં જ્યાં ને ત્યાં પ્લેમનો ઉપદ્રવ ફાટી નીકળ્યો હતો. આ
ઉપદ્રવે કરાડને પણ બાકાત રાખ્યું નહીં. કરાડમાં પણ પેઝે અનેક
કુટુંબોનો ભોગ લીધો.

નિર્દય પ્લેગે કરાડમાં ફરીને હાથ ચલાવેલા ચઢાણુકુટુંબ
પર તરાપ મારી અને કુટુંબના મુખી બળવંતરાવને કડખી લીધા.

કુદરતે પ્રવતવેલા હાહાકારથી કરાડ તારી મથું હતું. એમાં આ
ઉશ્કાપાતે તો કળો ડેર કરી મૂક્યો. ઓળખીતા-પાળખીતા પણ
ચઢાણુકુટુંબ પર તૂટી પડેલા આ અશુભાર્થ આફતના કુંજરની મુછ
લોક્યા.

આ પ્રમાણે યશવંતરાવ પિતૃજાવા પ્રસારનું કલ્પવૃક્ષ ખાણે તે
અમાઉ ભગવાન પ્રત્યક્ષ કૂર જમ્યા.

બળવંતરાવનું અવસાન થયું તે સમયે એમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર
જાનોબા ચૌદ વરસના, વચોટ મણુપતરાવ દસ વરસના અને નાના
યશવંતરાવ પાંચ વરસના હો ! બળવંતરાવના અવસાનથી એમનું
આણુ કુટુંબ ઉપાકું પડી મથું.

પાચસાત માણુમોનો પાલનદાર અચાનક અનોપ થવા પછી
તેના કુટુંબીઓની જે દયાજનક સ્થિતિ થતી મ્હે ડે એજ સ્થિતિ
ચઢાણુકુટુંબે અનુભવવા માડી. પણ બળવંતરાવ જે અદાલતમાં
એવીજ હતો તે અદાલતના સજા-ગજા દયાળુ સજાગજા હતા.

કપન સજેગોમાં આવી પડેલા બળવંતરાવના પરિવારને જોઈ
તેમનું હૈયું પાગળી મથું.

• એણે ચઢાણુકુટુંબની પરિસ્થિતિનું ચિત્ર કિંદ્યા ન્યાયાધિશ
આમળ રજૂ કરાવું ઉચિત માન્યું.

સંકટનો પહાડ તૂટી પડેલાં છતાં યશવંતરાવતાં માતાજી વિક્રામાર્ષિ નિનાદા ન થતાં કર્તવ્ય દરવા પ્રેરાતાં.

મહા આપર્ષિ કાળે જગજગનેતા સમી લેખાતી માતાઓનાં દેવામાં આપોઆપ પ્રેરણા જન્મે છે, ધૈર્વ પ્રકટ છે અને કર્તવ્યનો દીપ જગમગે છે.

યશવંતરાવના માતાજી પોતાના નાના બાળકોને ધીરજ આપી મોટા પુત્ર દાનોબાને નોકરી અપાવવાના હેતુથી સતારા તરફ ઊપડ્યાં.

એ સમયે અમુક માર્ઘસિંધી દૂર પહોંચ્યું મુશ્કેલીમયું મનાતું. વાદન-વ્યવહાર આજ જેવો સરળ નહોતો. પણ યશવંતરાવના માતાજી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવા તત્પર થયાં હતાં એમણે સતર જઈ જિહ્વા ન્યાયધિરા અગમ પોતાના કુટુંબ પર તૂટી પડેલા કટની કદાણી રજ કરવાની છત્રા સેવી.

કરાડના સમ-જાળે સતરાના જાળને આ ચન્દ્રાણુકુટુંબી હકીકત સમજાવી

કરાડ-કોરેગાંવ રેલવેમા મુસાફરી કરતું આ કુટુંબ સનાગ પડેલું.

એ સમયે સતરામા અંગ્રેજ જાલ હતા. એમની આગળ સમ-જાળે આ કુટુંબને રજ કર્યું સર્વ હકીકત સમજી લીધા પછી અંગ્રેજ ન્યાયધિરા તે કુટુંબને સાન્નિધ્ય આપ્યું.

એકાદ અઠવાડિયા દરમિયાનમા દાનોબાને એમના પિતાની જગા પર કરાડની અદાલતમા બેનીફીની નોકરી મળી

કરાડ જેવા શહેરમા ઓછા પગારની નોકરીથી પાંચઠ માણસોનું ગુજરાન શી રીતે ચાલે ? યશવંતરાવના પિતા તો વીટાથી અવાર-નવાર ધાન્ય લાવતા હતા. પણ આ ચૌદ વગસના છોકરાનું વીટામાં સાંભળે પણ કેણું ?

એ સમયે યશવંતરાવના મામાની સ્થિતિ સારી હતી

સતારા જિલ્લાના દક્ષિણ વિભાગમાં દેવરાષ્ટ્ર ગામે એ રહેતા હતા. એમણે યશવંતરાવને પોતાને ઘેર લઈ જઈ ત્યાંની પ્રાથમિક શાળામાં દાખલ કર્યા.

યશવંતરાવના મામા દાણધાડગેએ ડેલ્લાક સમય સુધી પોતાની બહેનભાણેજેની સલાજી રાખી હતી. યશવંતરાવ દેવરાષ્ટ્ર ગામે જન્મ્યા હતા અને બાલ્યકાળ ત્યાં જ પીતાબધે હતો એટલે એ ગામ અને એ ઘર એમને પરાયાં લાગતા ન હતાં.

મામા દાણધાડગેની મામા નીચે યશવંતરાવે પ્રાથમિક શાળાનું શિક્ષણ લીધું મરાઠીના બોધા ધોરણ સુધી તો તેઓ ત્યાં જ રહ્યા.

બોધુ ધોરણ પસાર કરી તે કરાડ આવ્યા

એમના બધુની છાત્રા હતી કે એમને અગ્રેજી બહુાવવા પછી મરાઠીનું સાતમું ધોરણ પસાર કર્યા વિના અગ્રેજી શિક્ષણ લેવાય તેમ ન હતું અને ભણવા વિના સારી નોકરી મળી પણ કેમ શકે ?

કુટુંબની ઉન્નતિની ઝંખના યશવંતરાવના હૃદયમાં ઝગમગતી હતી. એમણે એ જાનમાં મરાઠીના સાતમા ધોરણ સુધી ઉત્સાહથી અભ્યાસ કર્યો અને એમાં એમને સફળતા પ્રાપ્ત થઈ

મરાઠીનું સાતમું ધોરણ પસાર કરનાગએને નોકરી મળી રહે એવો તે યુગ હતો પણ યશવંતરાવનું દિલ તો કેળવણી પ્રાપ્ત કરવા પ્રત્યે જ આકર્ષાયું હતું

કરાડમાં તે દિગ્ગજ દાર્દરૂલમાં દાખલ થયા. પરંતુ દિગ્ગજસ્તાનને સ્વતંત્ર બનાવવાની વેદી પર જીવનજી એડી રહેલા દેશના મહા પ્રણય સમા લોકમાન્ય દિગ્ગજો જીવન-દીપક બુઝાર્ક મરો હતો ને એ પછી એમની પાછળ મહાત્મા ગાંધીજીએ સ્થાપિત થયેલી વેદી પર

પોતાના મુખ-સાધનો સમર્પણ કરવા માડ્યાં હતા અને ઓગણીસો સત્તાવીસની એ સાલ ક્રાંતિની તવારીખનું એક અઢ્યખ પ્રકરણ બની રહી હતી.

મદાત્મા ગાંધીજીએ આરભેલા અહિંસક સત્યાગ્રહને કેટલાક દિ દી યુવાનો નકારતા હતા. નકારનારાઓ ઉઝાડી છાતીએ ક્રાંતિક હથિયારો માગી રહ્યા હતા આ પ્રમાણે દેશનો એક વર્ગ હિંસક ક્રાંતિ માટે ઉત્સુક હતો; જ્યારે મદાત્માજીએ તૈયાર કરવા મડિસો બીજો વર્ગ 'જીવન સમર્પણ' ની નવી વેદી સરજી રહ્યો હતો.

દેશભરમા આવી રહેલા ક્રાંતિના જુદાજુદા વાતાવરણોની અસર યથાવતરાવતા બાલભાનસ પર થવા માડી હતી.

મદાત્મા કુલેનું પણ એક વિશાળ અનુયાયી મંડળ એ સમયે સ્વાતંત્ર્યની ઘોષણા કરતું હતું એ મંડળનું નામ હતું 'સત્યશોધક મંડળ'.

સત્યશોધક અળવળ તરફ યથાવતરાવતું લક્ષ પ્રસર્યું હતું પણ એમને સામાજિક વિપત્તિ મુઝતી હતી. આર્થિક અકળામણ એમનો માર્ગ ટુકતી હતી એમના મનમા સતાપની જ્વાલાઓ ભડભડતી હતી, પણ આખરે 'કશ્વરની મરજી' માનીને તે આશ્વાસન મેળવી લેતા.

'કશ્વરની મરજી' માનીને આશ્વાસન મેળવવું એ પણ કેવું મધુર ધૈર્ય છે !

[૨]

જ્ઞાનોમા અને ગણપતરાવ

બ્રહ્મવતરાવના ઈગસરાસ પછી ચન્દ્રાણકુદુમનો બાર મહાવતરાવના વડિલ બધુ જાનોઆના શિરે આવી પડયો હતો એ બાર ઉઘાવવા િ સુવર્ણ તક એમને મળી રહે એ િમિત્તે એમનાં માતાજી જાનોઆને નોકરી અપ રવામા સદાયશુભ થવા હતા માતાની મમનાને જગતના મદાન કવિઓએ પ્રત્યેક ભાસામા વર્ણવી છે

માતા મમત ની મૂર્તિ છે, કરુણાની સરિતા છે

જ્ઞાનોમા માતાજીના આશીર્વાદથી દૂઠા પગારનો નોકરી કરી રહ્યા હતા પોતાના પગારની નાનકડી રકમ વડે જે કંઈ સંગ્રહ કરું, તે બધુ જ પોતાના બાઈઓ માટે તે કરી છુટા દતા

ચંદ્રાણકુદુમ કરાઠ જેવા સહેરમાં આવ્યુ ત્યારે ત્યાં ફેરદમામળી છુટાતા વિરત રો અને મમુદાયો હતા

એ સમયે તો નાનકડા પગારના સરકારી નોકરોમાન ધજાખરા દખલખાધી રહેતા લોકગણથી તેમની જાનને કંઈક વધારે ભાગ્યશાળી મનાવતા પછી ચન્દ્રાણકુદુમે તો કરાઠમાં પણ જેડૂનોની વસ્તીવાળો વિરતાર જ પમદ કર્યો

ગામડામાં િ સહેરમા આવેતાં મનુાં સ્ત્રીપુરુષોના રહેણીકન્યૂી ખાનપાન અને આચાર વિચારમા ફેરફાર થતા માટે કે પણ જાને ના, એમન પત્ની તથા માતાજીમાં કચ્છ જ પરિવર્તન થયુ ન હતુ

[૧૬]

આજે સમસ્ત દેશી ક્રાંતિનું મોજુ અનુભવ્યું છે એમના પ્રદુભે અનેક યુગ જોયા છે છતાં એમની માદી રહેણીકરણી બદલાઈ નથી

મદરની ખીના તો એ છે કે જ્ઞાનોખાની મૈત્રુણિક સરકૃતિ કરાડમા વસાવત કરવા છતાં બદલાઈ નથી, ત્યારે યશવતરાવ એમના મોસાળમાથી ખેડૂતજીવની વચ્ચે બચપણ વ્યતિત કરીને કરાડમા આવતા છતાં શહેરના સરકારો અને વાતાવરણની એમના મન પર અસર થઈ

જ્ઞાનોખાના જીવનમાં નાના પગારની નોકરી મદરની કથા બની ગઈ એ કથાએ યશવતરાવના લવિષ્યમા વિશાળ કલ્પવૃક્ષો નિર્માણ કરી આપ્યા

યશવતરાવ એમના મોસાળમા જ રહીને લવ્યા હોત તો આજે તે આ જ યશવતરાવ હોત કે એમનું સ્થાન જુદું જ હોત તે એક પ્રશ્ન છે

સમાજિક અને આર્થિક વિષમતાના આમેહમ ચિન્હો યશવતરાવે એમની કિશોરાવસ્થામા જ અવનોક્ષવા માડ્યા

‘સમાનતા અને અસમાનતા વચ્ચે અગેવી બીપણ બીત છે એ બીત મેટલા પ્રમાણમાં કોને લાગે છે?’

આ વિચારો એમના મનમાં ઉદ્ભવતા હતા દેશની યુનામી એમના હૃદયને ડખતી હતી

મનની વેદનાઓનું નિવરણ શિક્ષણ પ્રાપ્તિ વિના શક્ય નથી જ, એમ માની એમણે કેળવણીના ક્ષેત્રમા આગેકૂચ કરવાનું ઉચિત માન્ય

દેશમા થઈ રહેના પરિવર્તનોની એમના મન પર છાપ પડતી હતી કરાડમા પ્રસરતી સામાજિક તેમજ રાજકિય પ્રવૃત્તિઓથી એમનું મન રગાયા વિના રહ્યું ન હતું

સાનોબાધી નાના અને યશવતરાવથી મોટા એટલે કે એમના વચોટ બધુ ગણપતરાવ મેટ્રિક સુધી ભણ્યા હતા.

શિક્ષિત અને અશિક્ષિત પ્રત્યે લોકોનુ મન કેટનુ ઢંગ છે, એ વસ્તુનો એમને અભ્યાસ થઈ ગયો હતો. અત્યુર્ણ શિક્ષણ પામેલાઓનો પણ એમને અભ્યાસ હતો. એથી એમણે પોતાના શિક્ષણર્વાધુ બધુ યશવતરાવને એમની ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી ભણાવવાનો સંકલ્પ કર્યો.

ગણપતરાવને પહેલરાનીનો અજબ શોખ હતો. એમની યુવાવસ્થામાં એમણે એમના પ્રદેશમાં નામવત પહેનવાનો સાથે કુરતી કરવાના સંજોગો પ્રાપ્ત કર્યા હતા.

યશવતરાવના જીન પર ગણપતગવના જીવનની કેટલીક છાપ પડી હતી. ગણપતરાવ એમનાથી થોડાક મેટા હોવાથી એ બંને બધુઓ વચ્ચે અપૂર્વ ભાતુભાવ ઉપગત મેત્રી પણ બધાઈ હતી.

એ એમને ‘ગણુ’ કહેના. એ રીતે મીઠા અને સાડકા નામે યોસાવવામાં એ ધ્યાન દાનુભવના. એ સ મોધન અત્યંત મધુરુ સાગતું.

ગણપતગવનો કુરતાનો નાદ યશવતરાવને પણ સ્પર્શી ચૂક્યો હતો. એ પણ કુરતાના દાવપેચ અને વીજી ક્ષામા પ્રતીજી બન્યા હતા. આ નાદ શરીર-સ પત્તિને તેજસ્વાં રાખે છે સ્વાસ્થ્યની રક્ષા કરનારા આ શોખના કૃત્ર સ્વરૂપે આજે પણ યશવતરાવનુ શરીર મુદ્દત રહ્યું છે.

યશવતરાવે મોટા મેટા અલગને સાથે કુરતીજામ ખેત્યા ન હતા, પણ હાઈરિટ્કનોમા મોજાતી કુરતીની સ્પર્ધાઓમાં ધણીવાર તે વિજેતા નિરૂઢા હતા.

નાનપણમાં ગણપતરાવ જેવો જ પોપામ તે પહેલા ફોગ, હાઈકોટ અને ધીતિધુ—એ એમના પસંદગીના વસ્ત્રો હતાં.

એ સમયમાં ગામડાનાં લોકો મોટા ભાગે શિક્ષણથી દૂર જ રહેતા. આજે પણ ધણીખનં ગામોમાં એ સ્થિતિ પ્રવર્તી રહી

છે. અદ્યત્ત, પંચવર્ણીય યોજનાએ પ્રવર્તવિધી સાક્ષરતાની ઝરણીથી નિરક્ષરતાનો જ્યાં ને ત્યાં વિધ્વંસ થવા માંડ્યો છે, એ શંકા રહિત સત્ય છે.

એ સમયે મહારાષ્ટ્રનાં શહેરોમાં કાઈ પણ ઊંચી પાપરીની નોકરી પર બ્રાહ્મણો જ દેખાતા. અને તેઓ દેખાય એમાં આશ્ચર્ય પણ શું ? કારણ, ભણતા પ્રત્યે કાળજી પણ તેઓ જ રાખતા. પણ દેટલાક સંતોગોમાં તો અબ્રાહ્મણો ભણેલા હોય તો પણ તેમને નોકરી મળતી ન હતી. એ સમયે ગુજરાતમાં પણ ઊંચી પાપરીની નોકરી અમુક જ્ઞાતિની વ્યક્તિઓને જ મળતી હતી.

મહારાષ્ટ્રમાં અમુક વર્ગે 'મોનોપોલી' જમાવી હતી. એથી ખીજી જ્ઞાતિઓને અન્યાય થતો હતો. મહાત્મા કુલેએ એ અન્યાય દૂર કરવા સત્યશોધક ચળવળ શરૂ કરી હતી. એ ચળવળે મહારાષ્ટ્રની આમજનતાને જાગૃતિ આપી હતી.

સને ૧૯૧૧ની સાલમાં સત્યશોધક ચળવળે જનતામાં તરખાટ મચાવ્યો હતો.

ગણપતરાવ આ ચળવળના પ્રવર્તકો તેમજ અમણીઓમાંના એક હતા.

આ ચળવળ પ્રત્યેની ગણપતરાવની ભક્તિએ યશવતરાવના હૃદયમાં પ્રભાવ ઉપરિચિત કર્યો.

કરાડમાં કળ એ ગુરુજીની દાક વાગતી હતી. ગણપતરાવ એમના શિષ્ય કહેવાતા હતા. લોકો કળ એ ગુરુજીના શિષ્ય તરીકે જ ગણપતરાવને ઓળખતા હતા.

સત્યશોધક ચળવળનું 'સદ્ધર્મ સામાજિક ક્રાંતિ હતું'.

સામાજિક ક્રાંતિના પ્રવાહ મહારાષ્ટ્રમાં પ્રસરી વળ્યા હતા. કરાડમાં એની વ્હીનગારીઓ ફૂંકવા માડી હતી. એ અરસામાં મહાત્મા

ગાંધીજીની ઢાક પશુ ચક્ર ચર્ચ હતી એમની ઢાકમાં નીતરતો આઠા દીનો અવાજ છુનદ બન્યો હતો આ રાષ્ટ્રીય વોલચા યશવતરાવના દેનામાં વસી ગઈ

મયુપતરાવની આર્થિક રિયનિ નમળી હોવાના કારણે જ તે દેવેજમાં બર્ધ શખા ન હતો પણ સત્યશોધક ચળવળે એમને જૂની પુરાણી રીતરસમોને-કે જે બનેલના અમુક વર્ગોને ઉત્તત થવા દેતી જ ન હતી તેને-પતરાવની મતોસાંકળા આપી હતી

એકૂતની કાનૂત પ્રયે ધાન અપાય, એ ઉદ્ગ સત્યશોધક ચળવળમાં મૂળજતો હતો મયુપતરાવમાં પોતે મેકૂર હોવાનું અભિમાન હતું

અ ચળવળના નિર્માતા મહાત્મા કુનેષ્ટજના હતા કે કાંએમના પ્રતિનિધિઓમાં પણ એકૂતને સ્થાન મળવું જોઈએ એ એમની ઘોષણા હતી

આજે યશવતરાવને એમને કે મહારાષ્ટ્રના એક રક કુટુંબમાં જન્મેલા એકૂતપુત્રને વિશાળ દ્વિઆપી મુબર્ક રાજ્યના મુખ્ય સચિવ સ્થાને જોઈ મહાત્મા કુને સતોષ અનુભવત

સત્યશોધક ચળવળને તે સમયે કેનકને કે મતોસાદી મનાવતા હતા તે એની નિંદા પણ કરતા હતા એ નિંદા કરનારાઓને જવાબ આપનારાઓની દલીલ હતી કે લોકોનો વિશાળ સમૂહ ઉત્તત થાય એ ચળવળને જાનિયવાદી માનવી કે લોકોને મુદ્દીમર નાનકડો તમૂદ વિશાળ લોકસમૂહને દબાવતો રહે એને દકાવવાનો યત્ન કરનારી ચળવળને જાનિયવાદી માનવી ?

મયુપતરાવની માન્યતા હતી કે એ ચળવળમાં જાનિયવાદોને અલ પશુ નથી

મધ્યપતરાવ રાષ્ટ્રના પદાત વર્ગોની ઉત્પત્તિ ચાહતા હતા. સલશીધક ચળવળનો હેતુ પણ એજ હતો.

પ્રાચીન કાળથી બ્રાહ્મણો વર્ચસ્વ ટકાવતા આવ્યા છે. એમણે વર્ચસ્વ એમની શિક્ષણપ્રાપ્તિને આભારી હશે. પણ એનો અર્થ એ તો ન હોવો જોઈએ કે બ્રાહ્મણ સિવાયની અન્ય કોઈ જાતિને શિક્ષણ લેવાનો હક્ક નથી.

દેશભરને અનાજ આપનારો ખેડૂત યુગળાતો જ રહે અને મરે ત્યાં સુધી જીવે આવે જ નહીં એવી હિંમત રાખવી એ તો કેવળ પાપ જ છે. પરંતુ ખેડૂતો પ્રત્યે ખેડરકારી મતાવવી એ પણ એક પ્રકારનો અન્યાય જ છે ને !

એ સમયે દેશભરમાં જીંચી મનાતી શાંતિ સત્તા હાથ કરી લેતી. ખેડૂત અને ખીછ મહેનતુ શાંતિઓને જીએ આવવા દેવા જોઈતી ઉદારતા તેમનામાં ન હતી.

ખેડૂતોને ખેડાણુ માટે જમીન મળતી ન હતી. મધ્યપતરાવે આ મહાન પ્રશ્ન સંબંધમાં પોતાના મિત્ર બાબુનર કુમળ સાથે મંત્રણા કરી. મંત્રણાના અંતે નક્કા યથુ કે મધ્ય ભારતમાં ઈન્દોર, ગ્વાલાયર અને ખીખર શાળા પામે પાર વિનાની પડતર જમીન પડી રહી છે. એ જમીન ઉપયોગમાં લેવાય તો જમીન વિનાના પ્રજાને લોકો ઠેકાણે પડી જાય. દેશમાં અનાજનું ઉત્પાદન સમૃદ્ધ બને.

મધ્યપતરાવ એમના મિત્ર કુમળ સાથે મધ્ય ભારતમાં ગયા. એ સમય આજના જેવો ન હતો. આજે તો મધ્ય ભારત તો રુ, પણ મધ્ય એશિયા, મધ્ય યુરોપ કે મધ્ય અમેરિકા સુધી જવું એ તો સામાન્ય વાત થઈ પડી છે. કારણ કે આજે તો વિમાનોએ આકાશમાં રરતા સળ્યા છે. એ સમયે આવો વાહનવ્યવહાર ન હતો. પાંચસોજસો માઈલની મુસાફરીએ જવું, એ મહાન સાહસ

મનાતું. ક્યારેક પાગલપણું પણ માનવામાં આવતું. ગણપતરાવનો આ પ્રયાસ સ્વાર્થસાધન માટે નહીં, પણ ખેડૂતોના હિત માટે ખેડાવાનો હતો.

ગણપતરાવે તેમના મિત્રને સાથે લઈને એ સાહસ ખેડ્યું. તેઓ મધ્ય ભારતમાં જઈ થોડાક મહિના ત્યાં વસ્યા. ત્યાંનાં ભૂમિ અને સાધનસામગ્રીનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરી લીધો ને ત્યાં ખેતી કરાવાનો પ્રયાસ પણ આરંભ્યો.

ખાડાટેકગાવાળી અને કાટાકચરાવાળી જમીન તેઓએ સ્વચ્છ કરી ફળદ્રુપ બનાવી. પરંતુ ગણપતરાવને ત્યાંની દવા કમનસીમે અતુકૂળ આની નહીં એમ ઠી તબિયત અચાનક થોડા જ સમયમાં લપટી ગઈ.

ગણપતરાવના જીવનમાં ધટી ગયેલી આ સાહસવટનાની યશવંતરાવના હૃદય પર ઊંડી છાપ પડી.

કુંડમાં ટિળક લાઈકૂનમા યરાવતરાન અજાસ કરતા હતા એ સમયે વક્તાન્ય અને ક્રિકેટ એમના શોખના ક્ષેત્રો હતા. હુડે મની ગરીબીને કાગળે ક્રિકેટશોની કાઈ પણ મહાના સભ્ય થવાની એક પણ તકને તે ઝડપી શક્યા ન હતા હજી પણ એ બામતનો ડબ્બા તેમના હૃદયને આધાત પડેાચાડી ગયા છે.

એમના બાઈના પુત્રોને પોતાના હાથે બેટ તથા સ્ટેપ અપાવી એમણે પોતાના હૃદયના એ પુરાણ આધાતને દુઝવવાનો યત્ન કર્યો છે.

બાલવક્તા તરીકે વિદ્યાર્થીઓના સમૂહમાં તે ખ્યાતનામ હતા.

એ અરસામાં એટને સને ૧૯૩૦ માં પૂના ખાતે એક વક્તાન્ય-હરીક્ષા યોજાઈ હતી તેમાં હાજરી આપવાની અને ભાગ લેવાની યરાવતરાને દૃઢ ઇચ્છા હતી પણ પૂના જવાઆવવાનું ગાડીમાકુ એમની પામે ન હતું એ સમયની એમની સ્થિતિ એમની ધગશોને ઘણીવાર ડુધી નાખતી.

ગાડીમાકુ મળે તો પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ શકે પણ ધરની ગરીબીને એમને સપૂર્ણ ખ્યાલ હોવાથી ભાઈઓને મુઝવવાનું તેમને ઉચિત લાગ્યું નહીં પરંતુ ધગી વખતે મિત્રો ઉપયોગી થઈ પડે છે એ વાત એ સાગી રીતે જાણતા હતા ચિત્તાજી બટાશે

નામના તેમના એક મિત્ર હતા. તે મિત્રની માલિકીની મોટરસર્વિસ ચાલુ હતી. એમણે યશવંતરાવની મુઝવણ પારખી જઈને તેમને પૂના મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી આપી.

આ પ્રમાણે અશુધારી મદદ મળવાથી વક્તાઓની દરોહાઈમાં લાગી શેવાનો તેમને મોકલ મળ્યો. તે સમયે તેમના આનંદનો પાગ રહ્યો ન હતો.

પૂનામાં યોગ્યેલી એ સમયની એ સ્પર્ધામાં પ્રત્યેક વક્તાને જોવાવના માટે વિષય અને સમય આપવામાં આવતા.

યશવંતરાવને 'આમ મુધારણા' વિષય અપાયો. એ વિષય પર જોલવા માટે દસ મિનિટ આપવામાં આવી.

જાણવક્તા યશવંતરાવ પોતાને મળેલા વિષય પર છટાથી કાપણ કરવા લાગ્યા. આગામી જાણવક્તાઓથી આ વક્તાનું વક્તાવ્ય પરિક્ષાને આકર્ષક લાગ્યું. યશવંતરાવને તેમનું વક્તાવ્ય આગળ જ જાણવા માટે ખીજી દસ મિનિટ વધુ આપવામાં આવી.

દરોહાઈના પરિક્ષકો નિમાયા હતા તૃષ્ઠિત ચિંતામણ કેળકર, મા. માટે અને હૃદીકર !

એ ત્રણ વ્યક્તિઓ એ સમયની સાહિત્યકારાની વિમૂર્તિઓ હતી, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી.

ત્રિપુટીએ વક્તાઓમાં સર્વોપરિજાહેર કર્યા તે યશવંતરાવ ચબ્હાણ દ્વારે 'ઉપવાનું' પારિતોષક એ હતી મળ્યું. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત એ જાની કે છુનામની રકમ તેમના ઉપયોગમાં આવે એ પૂર્વે જ દંડ તરીકે વસૂલ થયા પામી.

વરતુ-રિયતિ એ હતી કે યશવંતરાવનું મન નાત્ર વક્તાવ્યકલા પ્રત્યે જ આકર્ષાયેલું રહેતું એમ ન હતું. એમના મનમાં ગદ્યની ચળવળ પણ ઊંડા મૂળ ધાલી બેસી હતી.

રાષ્ટ્રની સ્વાધિનતાનો પવન તો એમના હૈયાને ચનચનાવતો હતો. ૧૯૩૦માં રાષ્ટ્રીય ચળવળે એમ પકડ્યું હતું. વિદ્યાર્થી યશવંતરાવ પણ દેશના મહાન સેનાપતિઓએ આરબેલા એ સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ માટેના અદ્વિસક યુદ્ધથી દૂર રહી શક્યા ન હતા.

એ સંગ્રામમાં પોતાનો યથોચિત ફાળો આપવા તે 'યાહોમ' આગેકૂચ કરી રહ્યા હતા. છિટ્ટનની છાપવાની દેશી પોલીસે એમને પકડ્યા હતા અને અદાલતમાં ખડા કર્યા હતા. અદાલતે એમને જેલની સજા અને હંડ ફરમાવ્યા હતા.

જેલ તો એમણે બોગવા લીધી હતી, પણ હંડ ભરવાની કોશિશ સુધ્ધા તેમણે કરી ન હતી.

એમને પુનાની વક્તવ્ય સ્પર્ધાએ દોઢમે રૂપિયા ઇનામ આપવાની જાહેરાત કરી, કે તરત જ સત્તાધારીઓએ એમના નામ પર નક્કી થયેલી ઇનામની રકમ હંડ તરીકે વસુલ કરી.

ગરીબ સ્થિતિમાં દોઢસો રૂપિયા જેવી રકમ એમને કેટલી ઉપયોગી થાત, એની તો કલ્પના જ કરવી રહી !

બ્રાતૃપ્રેમી યશવંતરાવના દિલમાં સતાપ થયો. એ સમયે આઝાદીની વેદિ પર જેલમાં જનારો કાર્ક જ સિપાહી હંડ ખેલે ખોટા પૈસા ભરતો ન હતો. યશવંતરાવે પણ એ શિસ્તને જાળવી રાખી હતી. બ્રિટિશ માર્કે ધરાવતા દેશી અધિકારીઓ યશવંતરાવે પ્રાપ્ત કરેલી બક્ષિસની રકમ અદરો અદર ગુલ કરી નાંખશે, એવી કલ્પના પણ તેમને ન હતી.

સને ૧૯૩૦ની સાલમાં યશવંતરાવે ટિંગક હાઈસ્કૂલની સીમામાં આવેલા એક ગાડ પર ઝડો ફરકાવ્યો. આઝાદ હિંદનો ત્રિરંગી ઝંડો ફરકાવી થોડાક અમારા જેવા મિત્રોને એકત્ર કર્યા અને ઝંડાવંદન કર્યું.

આ બાબતમાં શિક્ષણના અધિકારીએ યશવંતરાવને પ્રશ્ન કર્યો : 'કોનો પરવાનગીથી ધ્વજવંદન કરવામાં આવે છે ?'

જનાનમાં યદન તરાર સિ મતથી બોલ્યા 'મે ખારી પોતાની
પગલાન ॥ મેજવી લાધી છે'

આ રપટ, સરળ અને પ્રભાવશીલ ઉત્તર સાબળીને શિક્ષણ-
અધિભરી કાઢા ગયા

એ ઝડાવ દન શ્રી કુવેદી નામના એક દેશપ્રેમી/ચક્ષુકની સ મતિથી
ચલુ હતુ શિક્ષો આપેતા એ સ મતિની વાત છૂપી પણ ન હતી
અને છૂપી રાખવાની કાર્મ પણ સચના યશવ તરાવને તેમના તન્દ્રથી
આપવામાં પણ આવી ન હતી યશવ તરાવે અત્ય પ્રકટ કરતા કહ્યુ :
'કુવેદી સાહેબે ત્વ આપી છે'

દિશ નાધિભરાનુ મગજ ગ મ ધર્મ ચલુ એમત્રે ગિજ દામ
રકૂલનુ આ સત્ત્વ બૂમી નાખવાના તૈવા ૧ દી ગે સમર અગાધિ
પણ આ નામકૂલમાં ઝડાવ દનો અને ના દને આજ દ મગદારી િજ
પ્રકટ તમ થયા મતી આ ખીના નન ધિકા ૧એના લક્ષ બદાત
નદા ૧૧ ૧૫

ગિજ દામિજૂનમાંથી નાધિય અગવગતુ તન્દ્ર નટ કવવાની
વિચા ખાઓ ચાલી નહી હતી

ત સમરે ક્યારેક ક્યારેક અભ્યાસના અવરા પ્રમો ઉલેલવા
ખાટે ખારે શ્રી કુવેદીને ત્યાં ચલુ પડતુ હતુ તેમના મુખેથી તે
સમયે એવા પ્રકારના ખાનગી સમાચારો પણ મળતા કુવેદી રાષ્ટ્ર
પ્રેમી હતા. શુદ્ધ ખાદીના વસ્ત્રો વાપરવાની એમની પ્રતિજ્ઞા હતી

કુવેદી અને એમના જેવા રાષ્ટ્રાલ્પ મનોવૃત્તિના શિક્ષો પર
આપત્તિ ન આવે એ હેતુથી યશવ તરાવે ઝડાવ દનની બધી જ
જવાબદારી પોતાના શિરે લઈ લીધી

એ સમરે ઝડાવ દન એ એક મદાન અપરાધ મનાતો એ
એ અપરાધ કરનારાઓને ક્રિમિશ લાખના દિદી રાજકર્મચારીઓ
દડ ઉપરાત જેલની કૂર સજા ફરમાવના

મને યાદ છે ત્યાં સુધી યશવંતરાવને હાઈસ્કૂલમાં ઝંડાવંદન કરવાના અપરાધના બદલામાં જ્યારે અદાર માસની સખત મજુરી સાથેની સખ ચર્ચ ત્યારે તેમણે તે તે હસતા મોંએ રીકારી લીધી, પણ આખી શાળામાં-હાઈસ્કૂલમાં મોટા ઓહાપોહ થઈ ગયો હતો. તેમના પક્ષના અમારા જેવા વિદ્યાર્થીઓએ તેમનો થયેલી સખ બાદ અનેક પ્રકારની ચર્ચાઓ કરી હતી, અને તેમના તે અસહ કાર્યને તદ્દન બંધ થવા દીધું ન હતું.

વિદ્યાર્થી યશવંતરાવ ઘરોડા જેલમાં હતા તે સમયે આચાર્ય બાગવત પણ એ જ કારાગરમાં કેદ હતા. આચાર્ય સાથે યશવંતરાવ જુદા જુદા વિષયો પર ચર્ચા કરતા અને તેમની પાસેથી માર્ગદર્શન મેળવતા.

દેશમજ્જોનાં જીવનચરિત્રો અને ઇતિહાસના પુસ્તકો વાચવાની તક તેમને પ્રાપ્ત થઈ. તરતજાનનો પરિચય થયો.

અનેક મહાન રાષ્ટ્રમજ્જોનાં જીવનનો વિકાસ કારાવાસમાં થયો છે. કર્તવ્યની આડીપૂઢીવાળી દુનિયાનો અભ્યાસ કારાવાસ આપતો નથી છે. સંકલ્પ અમે ચત્તબળ કારાવાસમાં સર્જ્યા છે. યશવંતરાવે પણ ઘરોડા જેલમાં આચાર્ય બાગવત જેવી વિદ્વાન વ્યક્તિ પાસેથી માર્ગદર્શન મેળવ્યું.

જેલની સખ ભોગવી તેમણે પુનઃ તે જ હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસ શરૂ કર્યો.

છાંચામાં છાંચું લેખાતું લેખનનું કપસન હાઈસ્કૂલોએ અનેક વિદ્યાર્થીઓને પુરું પાડ્યું છે.

હું પણ કરાડની એ જ હાઈસ્કૂલનો તે જ સમયનો અને તેમના જ પક્ષનો વિદ્યાર્થી હતો. વરમે વીતવા છતાં દર યશવંતરાવ ચંદ્રાબુનો મારા પ્રયત્નો અને મારી વાદ્યની માધી ખરેખર નથી.

કરાડની ટિજક હાઈસ્કૂલે મને લેખનનો નાદ સમાવ્યો હતો તે સમયે મેં 'લગ્ન સ્ત્રીકાવલી' નામનું મારું પ્રથમ પુસ્તક કરાડમાં પ્રકાશ કરેલું હાઈસ્કૂલજીવનમાં યશવત તથા મગડી કવિ હતા અને હું ગુજરાતી કવિ હતો.

વારંવાર તે મને સલાહ-સૂચના આપતા કે મારે લેખન પાછા ફરી શેવા સાથે ફળવણી પ્રત્યે સહેજ પણ બેદરમર બનવું ન જોઈએ એમની પણ મોટી સલાહ-સૂચના આજે પણ મારા મનોમંદિરમાં શુદ્ધ ગઈ છે જો એમની સલાહને મેં માન લેવામાં ઉતારી હોત તો આજે મારી જે પ્રગતિ રૂઢાઈ જવા પામી છે, તે બંધુ ન હોત બલકે હું આગેદૂર કરવા બાગવદ ગી બન્યો હોત.

કરાડમાં મા. મા. વાલચંદ ગાદીને ત્યાં હોતે હું સિદ્ધાંત પ્રાપ્ત કરતો હતો પરંતુ મને તે સમયે હજી આતમ ધણી અગવડતા પડતી હતી ત્યારે હું મરાઠી ભાષા પર સંપૂર્ણ મજૂ મેગલી થઈને, ત્યારે જ મારી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાની અગવડતા દૂર થવા પામી વાલચંદ ગાદીએ પણ તે સમયે સારા પ્રમાણમાં લાભ લીધેલો અને જો પણ ભોગવેલી આજે પણ તેમનું માનસ તે જ પ્રકારનું છે.

હાઈસ્કૂલનું યશવતગવનું ધણુ ખરું તેજસ્વી જીવન તો મેં મારી આંખે જોયેલું છે કુસ્તી પણ એમના યોગની વસ્તુ હતી.

મોડન વિદ્યા વાચતા ધણીવાર મેં એમને જોયા છે અમારી વચ્ચે ખાદ્ય મૌત્રી કરાવવાનું માન તો અમાનું હોવામાં જડાયેલી કવિતા, ગીત, કથા હત્યાદિ લખવાના અમારા નાદને અને દેશની સ્વાતંત્ર્ય ચળવળમાં પ્રત્યક્ષ લાભ લેવાના અમારા મર્મને આભારી છે.

ટિજક હાઈસ્કૂલના અમારા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓની સામે એક વાર રાબેતા મુજબનો Moral નો પ્રશ્ન આ યે એ સમયે બધી જ હાઈસ્કૂલોમાં ચિટ્ણકમ પેરે સવાલ પૂજતો જ હતો 'what shall you do?' ('તમે શું બનશો?')

એ સવાલના જવાબમાં કોઈ એ કહ્યું: 'હું સી આર. ઈસ. જેવો ખેરિસ્ટર બનીશ.' કોઈ બોલ્યું: 'હું દેશનો મહાન વેપારી બનીશ.'

આ પ્રમાણે જુદા જુદા વિદ્યાર્થીઓએ જુદા જુદા જવાબો આપ્યા હતા.

યશવંતરાવે પ્રત્યુત્તરમાં સહુને વિરિમત કરનારું વાક્ય ઉચ્ચાર્યું. પ્રથમ તમકે તો તે વાક્ય અર્થહિનસમુદાય લાગ્યું. પણ તે વિષે વિચાર કરતાંની સાથે જ તે ખૂબ મહત્ત્વનું પૂરવાર થયું.

યશવંતરાવે પોતાની ઇચ્છા પ્રકટ કરતાં કહ્યું હતું: 'હું યશવંતરાવ ચન્દ્રાણી થશિ.'

આ જવાબમાં એમના સ્વત્વની હાક હતી. એમની આકાંક્ષા પાછળના શ્રમની પરંપરા હતી. એ સમયે તો એ વાક્યનું સત્ય હું પણ બરાબર સમજી શક્યો ન હતો. એ વાક્યમાં નિર્દોષ વિનોદ દેખાયો હતો. કેટલાક ચિંતનના અંતે મેં એમના એ વાક્યમાં એમના આત્માનો અનાજ છે, એમ માન્યું હતું.

તે સમયે જ મેં યશવંતરાવના વિદ્યાર્થીજીવનમાં ઝમાતું ઝોજસ અસાધારણ માન્યું હતું.

કોઈ એક દિવસે ઉપકાળનો એ અડુણ પ્રકાશપુજ બની રહેશે, એમ હું માનતો થયો હતો.

આજે મારીએ માન્યતાને હું મૂર્તિમત બનેલી જોઈ રહ્યો છું.

[૪]

વિચારશીલ કૌતેજીવન

સાધન-સ પત્ર માળાપનાં સતાનો તેમનાં કૌતેજીવન દરમિયાન હવાઈ તરંગોની દુનિયા ભળી કરી તેમાં ગંચતાં હોય છે લગભગ દરેક વિદ્યાર્થી તરંગસૃષ્ટિમાં જ તેનું બાવિ ભ્રમ કરતો હોય છે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓની તરંગસૃષ્ટિ તેમનાં મુશ્કેલીભરી રિથિત કમમમાથી મૂકે છે દિનોજનીથી ઉચ્ચ શિક્ષણની તપશ્ચર્મા કરવાની મતોગતિ ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ અમુક બાગે પ્રયત્નશીલ બને છે અને વધારે પ્રમાણમાં આર્થિક અકબામણોનાં દુમતાથી નિરાશા રોય : હાય છે

માયા સનેગોમાથી પસાર થઈ જતા વિદ્યાર્થીઓ પ્રગતિ સાધતા હોય છે

કૌતેજમાં પ્રાધ્યાપક ના સી ફરોની હોજીક શીખરવાની સુદર પદ્ધતિ યશવતરાવને ખૂન જ ગમાં નામ હતી

એમનું કૌતેજીવન આર્થિક વિટળનાઓથી બીસાતું જ રહ્યું છે એ બાસ નવ્યેથી જાણે કેમ ધરે જ એમને સદ્વિસતામત પસાર કર્યા હોય તેમ અનાયાસે સંપાદો એમને મળતા રહ્યા છે

યશવતરાવ ૭-૭ મદિના સુધી ફી જારી ચક્રા ન હતા ખીજ અનેક જરૂરિયાતોને નિભાવવા સાથે કૌતેજની ફી કરવાનો પ્રશ્ન પણ એમની મુશ્કેલીમાં વૃદ્ધિ કરનારો જ રહ્યો છે

એ સમયે ડૉક્ટર બાલકૃષ્ણના દિલમાં યશવંતરાવ માટે માન હતું. એ માનનું કારણ હતું એમણે જિયણી લીધેલી ચળવળ.

ડૉ. બાલકૃષ્ણે આર્થિક અગવડો વચ્ચેથી બહાર નીકળવાની અદ્ભુત તમન્ના સેવતા યશવંતરાવને સૂચવ્યું : 'તું તારી સગવડ પ્રમાણે ફી ભરજે. ફી બાબતની ચિંતા તારે કરવી જ નહીં. તું તારા અભ્યાસક્રમને આમળ ધપાવ્યે જા'.

તે હંટરમાં હતા ત્યારે બિમારીનો લોગ થવા હતા. એથી કોલેજની ટર્મ બરી થકયા ન હતા.

ડૉ. બાલકૃષ્ણે એમની ટર્મ બરી એમને પરીક્ષામાં બેસવાની પરવાનગી આપી.

એ સમયે તે કાલ્દાપુરની કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા.

કાલ્દાપુરની કોલેજના વિદ્યાર્થીઓમાંના ધણાખરાનું મન યશવંતરાવે જીતી લીધું હતું. વિદ્યાર્થીઓ એમને ચપળ અને બાહોશ માનતા. એમનામાં ચમકતી રાષ્ટ્રપ્રીતિએ વિદ્યાર્થીઓમાં પણ તેમને ખાનીતા બનાવ્યા હતા.

કાલ્દાપુરના જે મકાનમાં તે રહેતા હતા, તે મકાનમાં વસતા બધા જ જાડૂનોને ત્યાં એક વખતે ચોરી થઈ એ મકાનમાં લગભગ વિદ્યાર્થીઓ જ વસતા હતા. યશવંતરાવ મહામુશીબતે ફી ભરવાની રકમ લાવ્યા હતા, તે પણ ચોરાઈ ગઈ.

યશવંતરાવ આફતમાં આવી પડ્યા તે વિચાર-વટાળમાં કૂમેરી હાલતમાં પોતાની ઓરડીમાં બેસી રહ્યા હતા વળતા દિવસે પરીક્ષામાં બેસવાની ફી ભરવાની હતી ફી ભર્યા વિના પરીક્ષામાં બેસાય શી રીતે ? કુદરતે જ જાણે એ ખતીલા વિદ્યાર્થીની રિયલિને પયગામ એમના મિત્રને પહોંચાડ્યો ન હોય ? -તેમ તે વિચાર વિમુક્તિમાં હતા, ત્યાં અચાનક એમના એક મિત્ર એમની ઓરડી-

મા પ્રવેશ્યા. મિત્રે યશવંતરાવની પરિસ્થિતિ જાણવાનો પ્રયાસ કર્યો. તેમા તેમને સજ્જતા મળી એ મિત્રનું નામ હતું મૌઃહીર સિંહાસને. સિંહાસનેએ યશવંતરાવની મુદ્દીમતોનું નિરાણુ કર્યું.

એમના કૌલેજીજીવનમા કેટલાયે અંતરાયોએ એમને મુંઝવ્યા હતા. નજીવી મુરકેલીઓ ઊભી થતાં ધણા વિદ્યાર્થીઓ નાસે છે, ને કૌલેજ છોડીને નોકરી માટે ભટકવું શરૂ કરે છે. મુરકેલીઓથી ધથરીને નાદિંમત બની જનારા વિદ્યાર્થીઓ જવદ્યે જ સારો માર્ગ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

તે સમયના જ નહીં, બન્ને આજના બાદશાહી શાહમાહથી રહેનારા ધનવાન વિદ્યાર્થીઓ જે યશવંતરાવના કૌલેજીજીવન તરફ ધ્યાનથી જુએ તો તેમને સહેજે સમજાય, કે વિદ્યાર્થીજીવનમાં માનાપના પૈસાની બગાડી કરવાથી આજળ વધી શકાતું નથી. મરીબ વિદ્યાર્થીઓ પણ યશવંતરાવના કૌલેજીથી ભરેલા જીવન-પ્રસંગો તરફ અભ્યાસ દૃષ્ટિ પ્રસારે તો તેમને પણ ચિખરા મળે તેમ છે, કે નિર્ધનનાથી ભરેલું વિદ્યાર્થીજીવન પણ જે ભણવાની ચીવટ હોય તો કાઈ રીતે ટુંકાવું નથી.

આચારવાદી, ચતુર્શીર અને સિદ્ધિના ઉપાસકોને એળખી-લેનારી વ્યક્તિઓ એમની આજુમાજુમા હોય છે જ. એ વ્યક્તિઓ અટકી પડેના આચારવાદી અને પ્રયત્નશીલ માનવાને એકસ સમયે ઉપયોગી થતી જ હોય છે.

યશવંતરાવનું કૌલેજીજીવન જગતના વિદ્યાર્થી સનુદાયને માર્ગ-દર્શન આપનારુ છે.

અભ્યાસ કળી વખતે ધણાખરા વિદ્યાર્થીઓ ગોખલુપટ્ટી કરના રોડ છે. ચેતકેન પ્રકારે નપાસ થઈ જવાની જ તેમની નેમ હોય છે. પાત્ર થયા પડી તે બધું ભૂલી જવાય તો બને; માત્ર

પરીક્ષાના પરિપત્રો પસાર થઈ જાય ત્યાં સુધી માદદારીમાં ટકી રહે
તો ધણું છે.

આ મનોભાવના કેવા શિક્ષણને આવકારે ?

યશવંતરાવ જે કઈ વાંચતા, તેનું તે મનન કરતા હિન્દુસ્તાનીને
તે કેટલું જરૂરી છે, ને કેટલું નિર્થક છે તેની તારવણી કરતા.
ઢાળેજીવનમાં તર્ક કરવાની એમની શક્તિ ખીની હતી. કવિત્વની
સૂતિ તો એમણે હાઈસ્કૂલમાં જ પ્રાપ્ત કરી હતી. એ હાઈ-
સ્કૂલમાં હતા તે વખતે ગણેશોત્સવ અને ખીલ સભામાં હોયોમાં રજૂ
થતા સવાદો અને ગીતોનું સર્જન તે કરી કરતા.

સને ૧૯૩૦ની સાલમાં કરાડમાં ખ્યાતનામ બનેલા જીવપતિ
શિવાજી મહારાજના મેળામાં ગવાયેલાં ગીતો એમણે જ લખ્યાં હતા.

નાટ્યકલા વાઙમયનું મહત્ત્વનું અંગ છે નાટ્યકલા પ્રત્યે સ્કૂલ-
જીવનથી જ તે આકર્ષાયા હતા તે જ્યારે હાઈસ્કૂલમાં હતા તે
ગરસામાં તેમણે મણપતિ મહોત્સવમાં તથા મેળામાં ભજવાયેલા નાટ-
કોમાં ભૂમિકા પણ ભજવી હતી

વિદ્યાર્થી-અવસ્થામાં એમણે લખેલા કાવ્યો અને ગીતો બહુધા
રાષ્ટ્રભાવનાને મૂર્તિમત્ત કરનારા જ હતા એમણે સાહિત્ય-ક્ષેત્રે
આગળ વધવાનો સકલ્પ કર્યો હોત તો આજે મરાઠી ભાષાના તે
હિત્વત્તમ કવિ બેખાતા હોત

મહારાષ્ટ્રના કે ભારતના આગામી નેતાઓમાં એમનું અનોખું
સ્થાન નિર્માયુ હશે, એથી તેમની તથશ્વર્વા રાજકિય-ક્ષેત્રે ચમકતી
ચર્ચા તેમના યુવાન વયના મિત્ર ગોવિંદરાવ દેવ રાષ્ટ્રીય વૃત્તિના
અભ્યાસક હતા. એમણે મહારાષ્ટ્ર હાઈસ્કૂલને પ્રકાશમાં મૂકી હતી.
ગોવિંદરાવ દેવની સાથે જગતમાં પ્રવર્તેલા વાદો સબધે તે વિવાદ કરતા.

એમના યૌવનકાળમાં જ એ રાષ્ટ્રપ્રેમી બન્યા હતા. રાષ્ટ્ર-
ભક્તિને જ તે જીવનની સીમા માનતા. એમનો યુવાન માનસ પર

મહાત્મા કૂત્તે, કાર્લ માર્ક્સ, રાય, આદીજી અને નહેરૂની તત્ત્વ પ્રણાલિની અસર વહેતી થઈ. એમનું દિલ બોલતું કે ક્રાંતિને આરાધવી જરૂરી છે ક્રાંતિ વિરોધી એમની વ્યાખ્યા ખૂબ જ વિચાળ હતી સમાજને ઉન્નત કરનારી કામગીરી રૂંધાતી હોય તો ત્યાં પણ ક્રાંતિની ચિનત્રારીઓ ઝમકાવવામાં તે માનના હતા.

સાવકરનું 'માઝી જન્મગીપ' નામનું પુસ્તક તેમને મળી મધુ હતું એ પુસ્તકમાં સ્વાતંત્ર્યનો અપૂર્વ સંદેશ હતો, ક્રાંતિનો આદેશ હતો એ ક્રાંતિપથ ચાલ્સોની અવગણના કરનારો ન હતો. સ્વાતંત્ર્યનો એ સંદેશ હથિયારો જીતકવાનો આવેશ આપનારો હતો.

કોનેજના એમના સાથીદારો એમના જીવનમાં કોઈક કરતી ચિનત્રારીઓ તરફ ક્યારેક વિરમવધી તો ક્યારેક કુતૂહલથી જોઈ રહેતા તેમનું વાચન ઉત્તરપટ્ટીકું ન હતું. તે જો પુસ્તક વાચવા લેતા તે પુસ્તક વાચી વખતે તેમાં રહ્યા તરવો શોધતા, તે તરવોની સમાધોષ્યના કરતા અને સમાજન તે કેટલું કામનું છે તે સળધે વિચાર કરતા આટલી ઝીંજુરુધો તે ખતથી તો આપણા વિવેચકો પણ તેમની પાસે ન્યાય માટે આવેનાં પુસ્તકોનું વાચન પણ મદદ નહીં કરતા હોય !

કોનેજજનોમાંના ધણાખમ તો અમુક રાજક્રિય કે ધાર્મિક પક્ષ તરફ પૂર્વમંદ ધરાવતા થઈ જતા હોય છે

યશવંતરાવ કાઈ પણ ક્ષેત્રના કાઈ પણ વર્ગ પ્રત્યે પૂર્વમંદ ધરાવતા મત ન હતા પોતાના વિચારોમાં ઉમટા વિચારો પ્રદર્શિત કરનારા પક્ષો અને વાકાઓ સળધે પણ તે ઉદારનાથા વિચારના એમની પામેનું સ્વતંત્ર માનસ એમને કોનેજમાં પણ પ્રતિભા આપવા હાગ્યું

સને ૧૯૩૨ની જેલ જોગતી આવ્યા પછી તેમનો વાતનગોષ્ઠ બદલાયો સાધારણ ગીતે નિર્ધનતાથી પીડાતા લોકોને સામ્યાદત્તુ

સાહિત્ય વધારે પડતું ગમે છે. યશવંતરાવને પણ તે સમયે એ જાતનું સાહિત્ય ગમતું હતું અને સામ્યવાદી પક્ષ તો આર્થિક સમાનતાનું ધ્યેય વર્ણીથી પોષારતો જ રહ્યો છે.

એ પોષાર યશવંતરાવના મનમાં પણ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યો હતો. તે કોમરેડ કહેવાતા હતા, દેશભરમાં સામ્યવાદી પક્ષની મંડળી નાનામોટા આકારમાં સર્વજન પચરાયેલી હતી. જનતાનું હૃદય જીતવાના પ્રયાસો જેમ બીજા રાજકિય પક્ષો કરતા હતા, તેમ સામ્યવાદી પક્ષ પણ તે કાર્ય કરવામાં પ્રયત્નશીલ રહેતો હતો.

સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિ પૂર્વેનો એ સમયે કેંગ્રેસયુગ હતો, એમ કહેવું જરાય અતિશયોકિતભર્યું નથી. દુનિયાનો ઇતિહાસ કહેતો રહ્યો છે કે બહારના સત્તાધારીઓના પંજમાંથી રાષ્ટ્રની આઝાદીને મુક્તિ અપાવવા માટેનો રથજંગ ચાલતો હોય છે, તે સમયે પક્ષભેદ હોવા છતાં જંગ ખેડનારાઓનું જૂથ આશીર્વાદો જ મેળવતું હોય છે. એટલે કે સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિ પછી દેશમાં જે વાદ વર્ગ હતા, તેમના આજે બદલેલાં કુરુપ એ સમયે ન હતાં.

દેશના કેંગ્રેસ સિવાયના બીજા પક્ષે પણ કેંગ્રેસે આદરેલા સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિના ધ્યેયનો સત્વતાભર્યો વિરોધ કરતા ન હતા.

સામ્યવાદી પક્ષમાં કામ કરનારા કાર્યકરો તરફ લોકોનો એક સમુદ્ધ માનની દૃષ્ટિથી જોતો.

યશવંતરાવના મનને અમુક સમય સુધી સામ્યવાદનો ઉમરો પરવશ કરી રહ્યો. પણ કોલેજના જીવન દરમિયાનના દિવસોમાં તેમના ચિંતનશીલ વિચારોએ તે ઉમરાને ધીમે ધીમે ચાંત કર્યો.

રશિયન રાજ્યક્રાંતિમાંથી નિર્માણ થયેલું તત્ત્વજ્ઞાન જેમનું. તેમ ભારતને ઉપયોગી થાય નહીં એ તત્ત્વજ્ઞાન ભારતે પોતાને અનુકૂળ કરીને અપનાવવા જેવું છે, આ દેશને પારકા દેશની સંસ્કૃતિથી

નીતરતો સમાજવાદ પચે નહીં. એને પચાવવા માટે ભારતીય સંસ્કૃતિનો રગ લમાડવો જરૂરી છે. એ પ્રમાણે એમનું દૃષ્ટિબિંદુ બદલાવા માંડ્યું.

મહારાષ્ટ્ર કોંગ્રેસ-સમાજવાદી-પક્ષની રચાપનામાં યશવંતરાવ સામેય હતા, એ વાત જાણીતી છે.

કોંગ્રેસના વિદ્યાર્થી હોવા છતાં રાજકિય વાતાવરણમાં આ રીતે તે સક્રિય શ્રાવણ આપ્યા કરતા. કોંગ્રેસજીવનમાં એમણે કોઈ પણ રાજકિય પક્ષને સપ્રદાય પેઢે અપનાવ્યો ન હતો. એમનામાં રાજકારણનો અજનાસ કરવાની વૃત્તિનું જ વધારે પડતું યૌવન હતું. જે પક્ષ વધારે કાર્યશીલ જણાય તે પક્ષમાં સામેન થતું, એ જ એમની ઠગ્ગા હતી.

યુવાનીમાં માણસનું જીવન-તરંગની અવનવી દુનિયા અનુભવનું હોય છે. ધણાખરા માણસોને વાચનનો નાદ લાગે છે. એ નાદ જો કાચો હોય તો જોયાર વરસ કરતા વધારે વખત ટકી શકતો નથી. પણ જો એ નાદ પાકો હોય તો તે એક પ્રકારનું તપ બને છે.

યશવંતરાવને દિશારાવરધામાં જ આ શોખ રાફ થયો હતો. વાચનવૃત્તિએ એમના જીવનના જુદા જુદા તબક્કામાં એમને અદ્ભુત માર્ગદર્શન આપ્યું છે. અહીં એ કહેવું આવશ્યક છે, કે વાચતી વખતે જોને મનન-ચિંતન કરવાની ટેવ હોય છે તે વાચક વાચનમાંથી નવું નવું ચૈતન્ય પ્રાપ્ત કરે છે.

ઇતિહાસના વાચનમાંથી કેવળ મુદ્દનાં પાત્રોએમનો જ વાચવાનો એમનો નિયમ નથી. જે સમયની તવારીખ હોય છે, તે સમયની સામાજિક, રાજકીય અને આર્થિક સ્થિતિનો તે અભ્યાસ કરે છે

આપણામાંના ધણાખરા માણસો એકાદબે મહાપુરુષો જે પ્રાન્તમાં યર્ધ ગયા હોય છે, તે પ્રાન્તને જ મહત્વ આપતા રહે છે. યશવંતરાવ એ વલણથી ખૂબ જ દૂર રહ્યા છે, એ કહે છે કે શિવાજી મહારાજ અથવા એવી બીજી વિભૂતિ મહારાષ્ટ્રમાં જ થાય, એમ

કહેવું અથવા માનવું જૂઠું ભરેલું છે. એ જ રીતે આંધીજી શુજરાતના સૌનાદ્રમાં જ પ્રકટે, એમ માનવું પણ હિચિત નથી. કોઈ પણ ગામ કે કોઈ પણ જાતિમાં મહાન વિખૂતિ થઈ શકે છે.

મહાન વ્યક્તિઓ જન્મી છે તે પ્રદેશના અંગે છીએ, એવું ગૌરવ લેવા કરતાં મહા વિખૂતિઓએ કરેલા ત્યાગનું અનુકરણ કરવું આવશ્યક છે. કોમના નામે જાતી-પ્રવૃત્તિ એમને પસંદ નથી. એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓને નષ્ટ કરવાનો તો એમણે મત આપ્યો છે. નાત-જાતની અંધશ્રદ્ધા વધારનારી પ્રવૃત્તિઓ વર્ગભેદ ઊભા કરે છે. વર્ગભેદ ઊભા કરનારી પ્રવૃત્તિઓને જડમૂળથી ઉમઠેદવાના એમના પ્રયાસોની સાથે સત્યશોધક ચળવળ પણ જડાયેલી છે.

સત્યશોધક ચળવળનો પ્રાણ હતો સત્યની શોધ મહારાષ્ટ્રમાં એક વર્ગ પોતાને ઉચ્ચ માની ગીત એક વર્ગને કિંમતો માનીને અસત્યનો અંધકાર પ્રચારતો હતો. અસત્યના એ અંધકારને દટાવી સમાનતાનો સામાજિક સંકેત ફરકાવવાના હેતુથી જ સત્યશોધક સમાજની રચના થઈ હતી.

બહુજન સમાજને આ નવો માર્ગ આપનારા સત્યશોધક સમાજની રચાપના મહાત્મા કુલેએ કરી હતી. મહારાષ્ટ્રમાં કાલ્દાપુર રાજ્યમાં સત્યશોધક ચળવળનું જન્મ જોરજલ્લું. છત્તપતિ શાહ મહારાજે મહાત્મા કુલેના એ માર્ગને આવશ્યક માન્યો હતો. એમણે એકસ પ્રકારની નોકરીઓ અધ્યાહાણ વર્ગના લોકોને આપવા માંડી. આથી આહાણોએ શાહ મહારાજને યાત્રિવાદી, જાતિવાદી વગેરે વિશેષણોથી નવાજ્યા.

આજે પણ આજદ ભારતની સરકારોએ પછાત વર્ગના માણસો માટે અમુક નોકરી અલાવદી રાખી છે. લોકસભા, વિધાનસભા માટે અમુક બેઠકો પણ એ વર્ગ માટે નક્કી થઈ છે. સરકારના આ મુશ્કાતો કોઈ પણ રાજકિય પક્ષે વિરોધ કર્યો નથી. સામાજિક

અસમાનતા દૂર કરનારી ચળવળનો વિરોધ પણ કોણ કરે ? સત્યશોધક ચળવળ પણ એ જ હેતુથી ચેતન મેળવતી હતી.

શાહુ મહારાજે પછાત વર્ગના તેમજ અધ્યાત્મિક વર્ગના લોકોને રાજ્યમાં ચોક્કસ નોકરીઓ આપવા ઉપરાંત, તેઓ શિક્ષણ સર્જી શકે એવી સગવડતાઓ પણ આપી. વરમોથી અજ્ઞાનતા અને નિર્ધનતામાં સળડી રહેલા પોતાના રાજ્યના જનમણેને ફાળાવતી ઉદાર ભોગવાઈ પણ કરી આપી. રહેવા માટે વ્યવસ્થા પણ કરી આપી, અમુક શોશરશીપ પણ નક્કી કરી.

શાહુ મહારાજે આ ઉદાર સગવડો પોતાના રાજ્યમાં વસના યોગને જ આપી હતી એમ ન હતું, એમણે પોતાના રાજ્યની અદ્યાર ૥ વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓને પણ પ્રોત્સાહન તેમજ સહાયતા આપ્યા હતા.

મરાઠા, જૈન, વિશ્વમન, સારસ્વત, દરિજન છત્વાદિ મામના વસ્તીપત્રો તૈયાર કરવામાં પણ તેમણે સારી સહાયતા આપી. કોઈ એક સમયે કોંગ્રેસ થોડાક અંગ્રેજી બાણેના અન ધનવાનોના હાથમાં રમતી હતી આમ સમુદાયને તો ખબર પણ ન હતી કે કોંગ્રેસ એ શી વસ્તુ છે ! બહુજન સમાજ તરફ કોંગ્રેસે તેની પ્રવૃત્તિ પહોંચાડી જ ન હતી, જેમ ભારતની કેટલીક સાહિત્ય પરિષદો થોડા મોજુસોની વચ્ચે બરાબ છે ને વિસર્જન થતી રહે છે. કેટલાક લોકોને ખબર જ નથી, કે સાહિત્ય પરિષદ અને સાહિત્ય સમલેન વગેરે શું છે ! કોંગ્રેસની પણ એ જ સ્થિતિ હતી.

મહારાષ્ટ્રમાં જે સમયે આમ જનતાના સુખદુઃખ નિરખનારી કોઈ જવાબદાર સંસ્થા ન હતી, અને એ સમયે પણ દેશના એક વર્ગમાં દેશની મહાન સંસ્થા લેખાયેલા કોંગ્રેસ ગરીબ જનતાથી દૂર હતી. તે સમયે સત્યશોધક ચળવળ સામાજિક સમાનતાનું ઇચ્છુક ફેંકી રહી હતી. કેશવરાવ જેવે સત્યશોધક ચળવળના સેનાધિપતિઓમાં

કહેવું અથવા માનવું બૂન ભરેતું છે એ જ રીતે ગાંધીજી મુજમતના સૌનાપ્તમાં જ પ્રક્ટે, એમ માનવું પણ ઉચિત નથી કોઈ પણ ગામ કે કોઈ પણ જાતિમાં મહાન વિનૂતિ ચર્મ રહે છે

મહાન વ્યક્તિઓ જન્મી છે તે પ્રદેશના અમે છીએ, એવું ગૌરવ લેવા કરતા મહા વિનૂતિઓએ કરેલા ત્યાગનું અનુકરણ કરવું આવશ્યક છે કોમના નામે જાતી-પ્રવૃત્તિ એમને પસંદ નથી એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓને નષ્ટ કરવાનો તો એમણે યત્ન આરંભ્યો છે. નાત-જાતની અધશ્રદ્ધા વધારનારી પ્રવૃત્તિઓ વર્ગભેદ ઊભા કરે છે વર્ગભેદ ઊભા કરનારી પ્રવૃત્તિઓને જડમૂળથી ઉઠાડવાના એમના પ્રયાસોની સાથે સત્યમેધક ચળવળ પણ જડાયેલી છે

સત્યમેધક ચળવળનો પ્રભુ હતો સત્યની શોધ મહાગાંધીનાં એક વર્ગ પોતાના ઉચ્ચ ગાંધી શીખ એક વચને પાત-તો માં ને અસ્ત્યના ઓધકાગ્ર પ્રગ્નતો હતો અસ્ત્યના એ અધકાને દટાવી ચાલનાના સામાજિક જડો ફેરવાવનાના હિતુથી જ સત્યમેધક ચળવળની રક્ષાના ચર્ચ હતી

બહુજન સમાજને આ નવો માર્ગ આપનારા સત્યમેધક સમાજની સ્થાપના મહાત્મા કુનેએ કરી હતી મહાગાંધીમાં કોઈકાપુર શબ્દમાં સત્યમેધક ચળવળનું ખૂબ જોર-જુલુ હતપતિ શાહુ મહારાજે મહાત્મા કુનેના એ માર્ગને આવશ્યક માન્યો હતો એમણે ચોક્કસ પ્રકારની નોકરીઓ અપ્પાહણ વર્ગના લોકોને આપવા માંડી. આથી આઠણોએ શાહુ મહારાજને શાંતિરાદી, જાતિવાદી વગેરે વિદ્યેશ્વોધી નવાજ્યા

આજે પણ આઝાદ ભારતની સગમરોએ પછાત વર્ગના માણસો માટે અમુક નોકરી અવાયદી રાખી છે લોન્સઆ, વિધાનસભા માટે અમુક બેઠકો પણ એ વર્ગ માટે નહીં ર્ચ છે સરકારના આ પગલાંનો કોઈ પણ ગાંધીય પદ્યે વિરોધ કર્યો નથી સામાજિક

એ મંડળીની યશવંતરાવના મન પર અદ્ભુત અસર થઈ હતી. અમુક સમય સુધી તો એમને એમ જ લાગ્યા ક્યું કે, 'શસ્ત્રો વગર રાજક્રિય ક્રાંતિ શી રીતે શક્ય બની શકે ?'

આજ સુધીની અનેક વ્યક્તિઓને એ પ્રશ્ન મુંઝવ્યા છે. બહુ જ ઓછી સંખ્યામાં એમ મનાયું હશે, કે નિઃશસ્ત્ર ક્રાંતિ શક્ય છે. પણ મહાત્માજીની સત્યાગ્રહની ચળવળોએ બહુજન સમાજને શ્રદ્ધા આપવા માંડી, કે નિઃશસ્ત્ર ક્રાંતિ થઈ શકે છે અને થશે જ.

યશવંતરાવના વાચને અને ચિંતને એમના દિમાગમાં નિર્ણય રચાયો કે ક્રાંતિ નિર્ભેજ હોવી જોઈએ. એ નિર્ણય કરવા અગાઉ એમણે સશસ્ત્ર ક્રાંતિની અને નિઃશસ્ત્ર ક્રાંતિની બંને બાજુએ તપાસી જોઈ હતી બંને બાજુની ક્રાંતિ વિષે ઊંડું વિચારી જોયું હતું.

ગાંધીજીએ કેંગ્રેસનું સુકાન હાથમાં લીધા પછી પણ સ્વરાજ્યની ચળવળ બહુજન સમાજમાં વ્યાપક બની ગઈ. શ્રી. જવાહરલાલ નહેરૂ 'ડિસકવરી ઓફ ઇન્ડિયા'માં લખે છે :

'મહાત્મા ગાંધીજીએ કેંગ્રેસને લોકશાહીનું વિશાળ અને વિરાટ રૂપ આપ્યું. એ પૂર્વે પણ કેંગ્રેસનું વલણ હતું તો લોકશાહીનું જ. ગાંધીજીએ તો કેંગ્રેસમાં ખેડૂતોને અને મજૂરોને ખેંચ્યા. ૧૯૨૦ પછી ગાંધીજીનો સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિ માટેનો મહાયત્ર સમસ્ત ભારતમાં પ્રસરી.'

એ સમયે સત્યાગ્રહનો ઉદ્દ્યમણ હતો. કેંગ્રેસનું ૩૫ દિવસે દિવસે વિરાટ બનતું ગયું. એને દેશના બધા જ વર્ગોનું દિલ કરનારી સંરચા માની યશવંતરાવ પણ એમાં જોડાયા.

દેશમાં એ સમયે જુદા જુદા પક્ષો હતા. કેંગ્રેસમાં પણ વિવિધ પક્ષો હતા. એ પક્ષોમાંના એક પક્ષ તે ગૌરવપક્ષ.

ના એક હતા દોહાપુર રોટના મહારાજ શાહુ મહારાજ પણ સત્યશોધક ચળવળને ગતિ મળે એવા પ્રયત્નો કરનારાઓમાંના એક નેતા હતા.

યશવંતરાવ દોહાપુરમાં વિતાર્થદિશાનો મહત્વાનો સમય પસાર કરતા હતા, તે સમયે તેમને સત્યશોધક ચળવળના પુરોગામીઓની શક્તિનો પરિચય હતો. બહુજન સમાજની સેવા કરવાની ધગશથી જ તે સત્યશોધક ચળવળમાં સામેલ થયા હતા.

તેમના જીવનમાં ચળવળે અજળ સ્થાન જમાવ્યું હતું એ સ્થાએ મહાગદ્ગદમાં સામાજિક ક્રાંતિની દાઢ વગાડી હતી.

યશવંતરાવના જીવનના ઉત્કર્ષમાં વાચને અને ચિંતને મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે. કોઈ પણ સ્થામાં તે બાવેશ વશ થઈને જોડાતા ન હતા અને એવા જ દ્વંદ્વ નકે મરણથી છુટા પણ પડતા ન હતા.

મહાત્મા ગાંધીજીના નેતૃત્વ નીચે આ પા પછી કેંગ્રેસ ચોડાક અંગ્રેજી બલેસ ઓની મળીને નિમ્મરોની પણ જતી ગઈ હતી થોડાક વગદાર ધનિકોની મળીને ગરીબોની ખતી ગઈ હતી કેંગ્રેસ શુ છે ? તે શુ કરવા માગે છે ? વગેરે મુદ્દાઓ આમ જનતા સમજતી થઈ ગઈ હતી.

બહુજન સમાજનો ઉદય કરવા તરફ તન, મન અને ધન ખર્ચી રહેતા કેટલાય ક્ષેત્રોના નેતાઓએ કેંગ્રેસને વિસ્તૃત ખતતી જોઈ તેમાં જોડાવા માંડ્યું. સત્યશોધક ચળવળના નેતા કેશવરાવ જોડે અને અન્ય રાષ્ટ્ર ચાહકો કેંગ્રેસને ખેડૂતોની અને ગરીબોની ખતતી જોઈ તેમાં જોડાયા.

યશવંતરાવ કોનેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે તેમને તે સમયે સશસ્ત્ર ક્રાંતિનો પ્રથમ આકર્ષક લાગ્યો હતો એ પ્રથમ ઉગાવનારા ઓમાં લક્ષ્મણ શાસ્ત્રી અને જીજ્ઞાઓ હતા. લક્ષ્મણ શાસ્ત્રી 'તર્કતીર્થ' કહેવાતા હતા.

ભારતના કોઈ પણ પ્રદેશમાં અજાણી નજરે ફેલાયેલી જણાઈ આવે છે કે મહેનતુમાં પણ લેખાતા સમુદાયોમાં પણ ખેડૂત સમુદાયનું સ્થાન મોખરે છે. આ સમુદાય જોડેલો મહેનતુ છે, તેટલો જ નિરક્ષર છે. જગતમાં નિરક્ષરોની મહેનતનો અનાધિકાર લાભ વરસોથી અણુભાગો લેવાવતા રહ્યા છે.

વરસોથી આ વિશાળ તેમજ મહેનતુ સમુદાયને નિરક્ષરતાના જાણીતા અધાર લાવનારી કાશિય લોડાણમાં જ દૂમતી રહી, છતાં અમુક વ્યક્તિઓના આત્મતેજે ખેડૂતવર્ગમાં પણ જ્ઞાનકિરણો પ્રગટ થયાં. એ કિરણોને તે જ લોકોએ ઉદ્ધવના માર્ગે ફેલાવ્યાં.

વડોદરાના મહારાજા ત્રીજા સયાજીરાવ ગાયકવાડનો રાજકારણનાર એમના યુગમાં સમસ્ત ભારતવર્ષમાં ઉજ્જવલ લેખાતો. એ રાજાએ એમના રાજ્યમાં જનતાને ઉપયોગી એવા અનેક કાર્યો કર્યાં છે. હિંદના ખીળ કોઈ પણ વિશાળ રાજ્યે લોકોની આર્થિક, સામાજિક અને શૈક્ષણિક પ્રગતિ ઉન્નતિ કરી નહોતી હોય, એવી ઉન્નતિ કેલાસવાસી મહારાજા સયાજીરાવે એમની પ્રત્યક્ષ કરી છે. મહારાજાની ખીના તે એ છે, કે એમની પ્રજા ખાસ કરીને ગુજરાત તેમજ સૌરાષ્ટ્રમાં આખા-અમરેલી પ્રદેશોમાં વિસ્તરેલી હતી. એ ગુજરાતીભાષી પ્રજાઓએ સામુદાયિક રીતે અનેકવાર કે. મહારાજા સયાજીરાવના

તે સમયે યશવંતરાવ કેએમના રોયપક્ષના સભ્ય હતા. રોય સાહેબના દેવત્વ નીચે કેઈ નિશ્ચિન રૂપમા કાનિતો ગ્રોગ્રામ સર્ક રાજકારણમા મદદરતો પપમામ ગાજતો કરતો જરૂરી છે, એ વિચાર ગ્રાણુવાન લેખાવા માડ્યો. યશવંતરાવે પણ એ વિચારને વધાવી લીધો. એ માટે એમણે ૧૯૩૬ની શરૂઆતમા બીજી રાજકિય પરિપદ ઉપરિધત કરી. એ પરિપદમા રોય સાહેબ પ્રત્યે શ્રદ્ધા દાખવનારો હરાવ શૂંઘો અને તે મંજુર થયો. એ પરિપદ તાસગાંનમા ચોળાઈ હતી.

એ સમયે નાના પાટીલ અને એમની મંડળીના બીજાઓ માધિવાદી કહેવાતા હતા. યશવંતરાવ રોયવાદ તરફ આકર્ષાયા હતા.

રોયવાદીઓ મહાયુદ્ધ વખતે બ્રિટિશરોને મદદ કરવા તૈયાર થયા. એ જોઈ યશવંતરાવ ચોઈ બેઠ્યા. એ તે જ ક્ષણે રોયવાદ અને રોયપક્ષથી અલગ થયા.

૧૯૩૭માં માનવેન્ડ રોયે સમાજવાદનો નવો સિદ્ધાંત માંડ્યો. એ વાદનો પ્રાણ હતો નવ માનવતાવાદ !

તર્કતીર્થ લક્ષમણ શાસ્ત્રી, જી. ડી. પરીખ, દ. રા. મહારાજની, એ. તારકુડે ઉપરાત બીજા કેટલીક રોયવાદી આગેવાનો સાથે યશવંતરાવ કસાકેના કસાકો સુધી ચર્ચા કરતા. એવી ચર્ચાઓમાં એમના દિવસો ખસાર થયા છે.

એવી ચર્ચાઓમાંથી જ તે પોતાને જોઈતા અભ્યાસ અને અનુભવ તારવ્યા કરતા. રોયવાદીઓએ કેએસનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે યશવંતરાવે કેએસની લડનામાં નેતૃત્વ સ્વીકાર્યું. કેએસના કાર્યક્રમને એમણે અવગોળી જોયો. તર્ક-વિતર્કના અંતે એમને જાણાર્થ આગળ, કે દેશને આઝાદી અપાવી શકે એવી જો કેઈ પણ રાજકિય સંરચા હોય તો તે માત્ર કેએસ જ છે.

એમના દેશમાં કેએસ તરફ શ્રદ્ધા જાગૃત થઈ.

ભારતના કોઈપણ પ્રદેશમાં અબ્યાસી નગર ફેંકવાથી જણાઈ આવે છે કે મહેનતુમાં પણ લેખાતા સમુદાયોમાં પણ ખેડૂત સમુદાયનું સ્થાન મોખરે છે. આ સમુદાય જેટલો મહેનતુ છે, તેટલો જ નિરક્ષર છે. જમતમાં નિરક્ષરોની મહેનતનો અનાધિકાર લાભ વરસોથી ભણેલાઓ ઊઠાવતા રહ્યા છે.

વરસોથી આ વિશાળ તેમજ મહેનતુ સમુદાયને નિરક્ષરતાના જાંડાણમાંથી બહાર લાવનારી કોશિષ જાંડાણમાં જ ફૂંમતી રહી, છતાં અમુક વ્યક્તિઓના આત્મતેજે ખેડૂતવર્ગમાં પણ રાતફિરણો પ્રગટ થયાં. એ ફિરણોને તે જ ભક્તોએ ઉદયના માર્ગે હડસેલ્યાં.

વડોદરાના મહારાજા ત્રીજા સયાજીરાવ ગાયકવાડનો રાજકારણ-પ્રાર એમના યુગમાં સમસ્ત ભારતવર્ષમાં ઉજ્જવલ લેખાતો. એ રાજાએ એમના રાજ્યમાં જન્મતાને ઉપયોગી એવાં અનેક કાર્યો કર્યાં છે. હિંદના ખીજા કોઈપણ વિશાળ રાજ્યે લોકોની આર્થિક, સામાજિક અને શૈક્ષણિક પ્રગતિ ઉન્નતિ કરી નહાં હોય, એવી ઉન્નતિ કેલાસવાસી મહારાજા સયાજીરાવે એમની પ્રજાની કરી છે. મહત્વની ખીના તો એ છે, કે એમની પ્રજા ખાસ કરીને ગુજરાત તેમજ સૌરાષ્ટ્રમાં આખા-અમરેલી પ્રદેશોમાં વિસ્તરેલી હતી. એ ગુજરાતીભાષી પ્રજા-જનોએ સામુદાયીક રીતે અનેકવાર કે. મહારાજા સયાજીરાવના

ગંભીરારોગારને વખાણ્યો છે આજે પણ વડોદરા રાજ્યના ગુજરાતી
ઓને પૂછવામાં આવે તો તેઓ સયાહરાવ ગાયકવાડને ઉત્તમ કોટિના
રાજકર્તા કહેશે .

એ પ્રગ્લેભી રાજા હિન્દુઓના ખીજા મોઢા સમુદાયમાં નહો,
પણ મહાન મહેનતુ અને નિરક્ષર લેખાતા ખેડૂતસમુદાયમાં જન્મ્યા હતા.

હિન્દમાં સમર્થ રાજ્યદારી પુરુષોમાં આજે પણ જેમના નામો
જીવતા-જગતા છે તે સ્વ વીરુલભાઈ પટેલ અને સરદાર વલ્લભભાઈ
પટેલ પણ ખેડૂતવગમાંથી જ બહાર નીકળ્યા હતા.

વિશાળ દ્વિભાષી મુખર્ષી રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન શ્રી યશવતરાવ
ચઢાણ પણ ખેડૂતકુટુંબના જ છે.

યશવતરાવે તો નાત-જાત અને પ્રાન્તના ભેદને વિદ્યાર્થી
અવરથામાં લે હતા, ત્યારથી જ જીવનમાંથી વિદાય આપવા માંડી છે.

મહારાષ્ટ્રમાં તો ખેડૂતોની સ્થિતિ આર્થિક આફતોથી બરેલી
હતી એવી સ્થિતિમાં રહેતા ભોડો રાજક્રિય ક્ષેત્રે કદમ મૂકે એ આશા
કેવી કદગી ?

અનન્યત મહારાષ્ટ્રમાં કોઈ કોઈ વિલામમાં મુડીબર કુટુંબો
કર્ષક સાધન-સપ્ત હતાં પણ એ કુટુંબો તો જેનું રાજ ધામ તેને
પક્ષે જઈ ઊભા રહેનારા હતાં એમના એ કાર્યને તેઓ કર્તવ્યમય
અને પ્રતિષ્ઠા-સપ્ત સમજતા.

ગઈ કાલની તવારીખને યાદ કરીકરીને તેઓ પોતાને આજેવાન
વર્ગના માની સંતોષ માનતા.

એ સમયે જૂના ઐશ્વર્યના વર્ણનો કરીકરીને કુલાતો રહેનારો
સમુદાય કેએસ તરફ ઉદારસીનતાથી નિરખતો માત્ર કેએસ તરફ જ નહો,
પણ સામાજિક અને રાજક્રિય અને ક્રાંતિનો આદર્શ ધરાવતી લગભગ

અધી જ સંસ્થાઓ પ્રત્યે તેઓ ઉદારસીન હતા. આ સ્થિતિ મહારાષ્ટ્ર ઉપરાંત હિન્દના બીજા પ્રાંતોમાં પણ પ્રવર્તતી હતી.

જે દિવસે એ તરંગ વિહારી વર્ગે કોંગ્રેસના હાથમાં સત્તા જોઈ તે દિવસે તે વર્ગ અક્રિય થઈ ગયો. એ વર્ગના અધ્યક્ષો કોંગ્રેસનો કબજો લેવાના યત્નો કરવા લાગ્યા. કેટલાકે તો 'કોંગ્રેસ દેશની જવાબદારી રાજકિય સંસ્થા જ નથી' આપો સૂર જગાવ્યો.

એ રીતે દ્વિબુખી સામનો કોંગ્રેસને કચડવા તૈયાર થયો હતો. એ સંજોગોમાં યશવંતરાવે બુદ્ધિ, સતત યત્ન અને હિંમતથી એ વર્તુળોમાં પ્રવર્તી રહેલા અણસમજ, ગેરસમજ, પૂર્વગ્રહ; ઇત્યાદિ અધિકારને હટાવી દેવાનો બગિરથ પ્રયાસ આરંભ્યો.

એમણે આરંભેના એ યશને વળટપ્રાયઃ કરવાના પ્રયાસો વિરોધી ફળો તરફથી થયા.

'નિર્ધન ખેડૂતનો છોકરો સંપત્તિશીલ વ્યક્તિઓને માર્ગદર્શન આપે જ કેમ? ઐશ્વર્યવાન ઇન્જનિયરોની સ્પર્ધામાં એ એનાં રાજકારણના અભ્યાસને વહેતાં મૂકે જ કેમ?'

ઇત્યાદિ પ્રકારે યશવંતરાવને ઉતારી પાડનાર કુપ્રયાસો ઓછા થયા ન હતા. યશવંતરાવની જગાએ બીજો કોઈ ઉગ્ર મિત્રજનો, તામરત સ્વભાવનો, મિથ્યાધમ હી, અર્ધદગ્ધ કે અધૂરો ધડો હોત તો તે સમુદાયે તે ધડાને હથકાવી મૂક્યો હોત. પણ ચંદાણુ ધર્મશીલ, રાજકારણના અભ્યાસી, વિવેકી, વિનયી અને સહિષ્ણુતાને હૈયે વસાવી ચૂકેલા હતા. તેમણે મુત્સદ્દીગીરીથી વિરોધી ફળોને પોતાનાં કરી લીધા.

બીજાઓને હૃદયગળથી ઝૂતી લેવાની તેમની તાકાત તેમના રાજપ્રકરણી અભ્યાસને અને ચિંતનને આભારી છે.

સતારા જિલ્લાના રાજપ્રકરણી પ્રતિહાસમાં સને ૧૯૩૭ની સાલ અવનવા રંગોથી રંગાયેલી જોવામાં આવે છે. એ સાલમાં

કૂપર સાહેબનું આખા જિંદગામાં વર્ચસ હતું એમનું રાજકીય તેમજ સામાજિક ક્ષેત્રોના જૂના તરંગો પર છવતા માર્ગો પર અદ્ભુત ચતણ હતું

કૂપર સાહેબનું પૂરું નામ હતું સર ધનશ્યાદ કૂપર

રોડ ધનશ્યાદ કૂપર ધનાદય કાળખાનાદારોમાના એક લેખાતા હતા સતા । રોડ પર એમનું પ્રચંડ મરખાનું હતું

આખા જિંદગાનો દારનો ઇતરો જિંદગામાં ક્રમ તેમની પામે હતો એમણે સમય વર્તી બની જઈ સનારા જિંદગાના આગેવાન વર્ગને બેગે હજી આખા જિંદગાની ગજપ્રકરણી સતા પોતાના કાળખા સમ લીધી

તાના નોનમોડે ॥ પ્રમુખનું રથાન એમણે હસ્તમત કર્યું એ માનપ્રાપ્તિ પછી જિંદગામાં નજકીય ક્ષેત્રમાં પોતાનું પ્રભુત્વ જમાવવા એમણે એમના શુદ્ધિ, ચાતુર્ય અને ગજપ્રકરણ-અનુભવને વહેતા મૂક્યા

૧૩ તાતુકામાં પણ તેમણે પોતાની બાળેલી નસાન્વાનો દાવ અજમ ॥ એમનામાં મહત્ત્વમક્ષા હોવા સાથે મુત્સાગીરીનો અભ્યાસ પણ અજમ હતો

૧૪ તાતુકામાં એ સમયે કલ્યાણીસાના નામ ॥ ધનવાન લેપારીનું વર્ચ વ પણ ઓતું ન હતું એ ૧૬ મ ૬ ૧ કલ્યાણી નામે પ્રસિદ્ધ હતા જિંદગી સ ૧૭ તેમનું ‘ગરમાદે’ નો ઇકાગ આપો હતો ધનશ્યાદ કૂપર તેમને કગડના જિંદગા લે કસમોડના પ્રમુખરય ન મેસાડી પોતાની મનોકામના ॥ બામળ ધાલી

આવી મદાન તામતવાળી બ્યમિઓ ॥ વચ્ચે યશવતરાવે પોતાના સાથીઓ સદિન આગેકૂચ મગવા ॥ હજી અઢી એ સમયની એ બાબત નોંધના જેની છે કે કામેમની જદાર સાધન

સંપન્ન રુદિયુરતોના સમુદ્ધનો વિરોધ ગાળી રહ્યો હતો. એ જ પ્રકારે કોંગ્રેસની અંદર પણ અદ્ધારના વિરોધનાં તુલનામાં આર્થિક દૃષ્ટિએ મેત્રી કરી શકે એવા લોકોનો જંગમરત સમુદ્ધ પણ એમની દૃષ્ટિને અનુકૂળ વિરોધ જગાડી રહ્યો હતો.

રુદિયુરતોના આ સાધન-સંપન્ન વર્ગને મરાઠી ભાષામાં 'સરંજમ વર્ગ'ના નામે ઓળખવામાં આવે છે.

'સૌરાષ્ટ્રીક્રમ' અને 'કેપીટાલીઝમ' વચ્ચે લાંબા સમયથી જગતમાં મધુરું ઢંઢ ચાલતું જ આવ્યું છે. યશવંતરાવે કેપીટાલીઝમથી રંગાયેલા કૂપરમંડળ સામે કેવી રીતે ટકવું, એ વિષે ખૂબ વિચારી જોયું ને માર્ગ શોધી કાઢ્યો. એમણે સમાજવાદીઓનું જૂથ જીલ્લું કહ્યું. સમાજવાદને જ સમાજવાદીઓને મૂડીદાર સાથે વાંધા નથી; વિરોધ છે માત્ર મૂડીવાદ સામે.

રાજકારણના પ્રખર અધ્યક્ષી યશવંતરાવે કોંગ્રેસ તરફથી ખેડૂતને ટિકીટ મળે, તે પ્રકારનો પ્રયત્ન આરંભ્યો. એમના એ પ્રયત્નને ધણા તરુણોએ ટેકા આપ્યો, ને એમણે એસેમ્બલી માટે ભાઉસાહેબ આત્મારામ પાર્ટીઝ બોરગાંવકરને મુકરર કર્યા.

ભાઉસાહેબ આત્મારામ પાર્ટીઝને કોંગ્રેસ તરફથી ઉમેદવારી કરવાની પરવાનગી તો નહીં, પણ ચૂટણી પ્રચાર વિના એ ઉમેદવારી સફળ કેવી રીતે જાની શકે? અને પ્રચાર માટે મહત્વનો ભાગ ભજવનાર નાણાની જોગવાઈ તો કરવી જ રહી !

હરીફો તેમજ એક જ પક્ષના ઉમેદવારો પોતપોતાને વિજય મળે એ માટે પૈસા વેરવા લાગ્યા. ભાઉસાહેબની તરફેણમાં પણ થોડાં નાણાં ખર્ચાયાં. પણ જીત્ત ઉમેદવારોએ નાણાંનો જે વ્યય કરવા માંડ્યો હતો, તેની તુલનામાં પાર્ટીઝ તરફથી ખર્ચાતાં નાણાં જૂજ હતાં. એટલે નાણાંથી પ્રચારને વેગ મળે તેમ ન હતું.

ચૂટણીજામમાં પાગલને ફોફા અપાવવા શું કરવું, એ એક પ્રશ્ન યર્ષ પડ્યો હતો.

આત્મારામ પાગલની મદદગાર મડળી ચેડાધણા પૈસા ખર્ચી હાથમાં ત્રિરંગી વાવટો ઊંચકી ગામેગામ પેડલ-મુસાફરી કરતી કોંગ્રેસનો પ્રચાર કરવા લાગી.

એ સમયે યશવંતરાવ તે પ્રચારકાર્યમાં મોખરે હતા ગામડે ગામડે પેડલ-પ્રવાસ કરતા અને પ્રચાર કરવા માટે લાપણો આપતા સવાર બપોર, સાંજ ને રાત પ્રસસ ચાનુ રખાયો અને પ્રચાર પણ વેગવત બનાવાયો વળી એ વખતે યશવંતરાવ લોકકાંતિ' નામનું અઠવાડિક ચનાવના હતા તેના લેખનની લગભગ બધી જ જવાબદારી તેમના પર રહેતી હતી ચૂટણી નજીક આવી તે અરસા માં તે સર્વ કાર્યકર્તાઓ મહેનત કરીને ચાખી ગયા હતા પણ તેમને કોંગ્રેસપક્ષના શ્રીમંત ઉમેદવારો તરફથી સહાનુભૂતિ મળી નહીં યશવંતરાવે એ જામતની દરકાર જ ન કરી મનમાં એમણે માફ પણ લગાડ્યું નહીં પોતે કોંગ્રેસનો ધ્યેયવાદ અપનાવ્યો છે તે પોતાની દરજ કોંગ્રેસના ઉમેદવારને ચૂટણીકાર્યમાં પૂરતી મહેનત-સહાય આપવાની છે એમ માની તેમણે કોંગ્રેસનો ઝડો ફરકાવી ફરજદારીના રસ્તે આગેકૂચ કરી

આપણે અમદાનનું મહત્ત્વ સમજવા છીએ યશવંતરાવ જ આવી મહેનત અને જહેમન ઉઠાવી શકે પણ એમના મનને આધાત લાગે એવો એક બનાવ એ સમયે બની ગયો એ બનાવની વિગત સર્વશ્રુત હોવા છતાં દૂકમાં અહીં જણાવવી યોગ્ય છે

ચૂટણી અગાઉ એ દિસવ યગડના 'ર-રામી બાગ'માં શ્રી જવાહરલાલ નહેરુના લાપણ નણી થયું આ સમયે યશવંતરાવે પોતાના સાથીદારોની સાથે ગામડે ગામડે પેડલ ચાલી ખેડૂતોને કોંગ્રેસનો સંદેશ પહોંચાડ્યો સંદેશની વિગત એ હતી કે 'કોંગ્રેસના

અવાજના ભેમરૂપ પડિત નહેરૂ કરાડ આવી રહ્યા છે, દરેક ગામના ખેડૂતે નહેરૂનો સદેશો સાંભળવા હાજર રહેવું જરૂરી છે'

—આ પ્રમાણેનો સદેશો તેમણે ગામડે ગામડે પહોંચાડ્યો હતો. નહેરૂનું લાપલુ આગલા દિવસે નિપાણીમા હતું, ને પરાઢિએ ચાર વાગે તેમને કરાડ આવવા માટે ત્યાંથી નીકળવાનું હતું. આગતા દિવસે તેમને લાવવા માટે જે લાદાસાહેબ આજતેકર મોટર લઈ ને જવાના હતા. કેંગેસના ઉમેદવાર શ્રી શિગળકરની પોતાની ગાડી લેવાના કારણે શ્રી નહેરૂને લાવવા-જવા માટે બીજી ગાડીની વ્યવસ્થા કરી ન હતી પરંતુ જવાના સમયે જ શિરાળકરે જણાવ્યું કે, 'મારી ગાડી બગડી ગઈ છે' રાત્રે નાદુરસ્ત જણાવવામા આવેલી ગાડી સવારે ચાલતી-ફરતી થઈ ગઈ હતી; પરંતુ આજતેકર અને યશવતરાવ ગમરાટમા પડી ગયા હતા નહેરૂને લાવવા માટે તરંગલ શી વ્યવસ્થા કરવી, તે વિચાર તેમને મુઝાવવા લાગ્યો. નહેરૂનો ગરમ મિમ્મજ તેઓ સારી રીતે જાણતા હતા.

કરાડમા તે સમયે ડુરી મ યોગ્ય બે ગાડીઓ હતી એક શ્રી. કલ્યાણીની અને બીજી હાજી કાસમભાઈ કઠ્ઠીની શ્રી. કલ્યાણી તો પોતે જ ઉમેદવાર હતા હાજી કાસમ કઠ્ઠી મી કલ્યાણીની તરફેણમા રાત-દિવસ પ્રચાર કરતા હતા બીજી કોઈ જગાએ ગાડી માગવાનો વિચાર કરવા જોડ્યો. પણ અવકાશ ન હતો.

આખરે યશવતરાવ આજતેકરને સાથે લઈ હાજી કાસમ કઠ્ઠીને ર્યા જઈ પહોંચ્યા.

શ્રી હાજી કાસમ કઠ્ઠી કેંગેસ વિરોધી પ્રચાર કરતા હતા એમની પાસે ગાડી માગવી એ જ અપમાન કરાવી લેવા બરાબર હતું પરંતુ નહેરૂ માટે ગમે તેવા અપમાન સહન કરવાનો તે બને જણાઓએ નિર્ધાર કર્યો હતો. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત એ બની, કે યશવતરાવે નહેરૂને લાવવા માટે ગાડીની માગણી કરી અને તરત જ હાજી કાસમ

કચ્છીએ ક્ષણનો પણ વિનય કર્યા વિના પોતાના ક્ષાણિરને બોલાવ્યો. ગાડીમાં પૂરું પેટ્રોલ ન આવ્યું અને પ્રસંગોપાત જરૂર પડતાં તે અગ્ની । પડે, તે માટે તેને પચાસરૂપિયા ખરચ માટે આપ્યા અને ગાડી આજતેરના કાળમાં સોંપી.

એ સમયે હાજી કાસમ કચ્છીના મનમાં એવો ભાવ પશુ ન પ્રકળ્યો કે પોતે કોઈએ વિરોધી ઉમેદવારની તરફેણમાં પ્રયત્ન કરતા હોવા છતાં મનેસના રતલ માટે ગાડી આ કારણે આપવી । આવે. દુર્કાંડ લાનમાં ને ગદત તેમજે તો ઊતરુ એમ કયું ‘ પડિત નહેરને મારી ગાડીમાં લાવવાના છે, એવું મોં ખાર કલાક અગાઉ જણાવું હોત તો મેં તમને સાન નહીં નોકાર ગાડી લાવી આપી હોત. પડિતજી મારી ગાડીમાં આવે એ વાતને હું મારા અડોભાગ્ય માનું છું ’

ખાનગદાદુર હાજી કાસમ કચ્છીના આ પ્રકારના ઉદ્ગારો કોંગ્રેસના નિરાધીઓએ ધડો લેવા જેવો છે.

યોડા સમય ખાદ શ્રીમત તર્મ અને સાધન—સ પત્ર વગને હાર ખાતી પડી રૂપચંદી દળી પડી જિલ્લા લોકલમેડનો કારમાર કોંગ્રેસના હાથમાં આ યો.

‘ નજ સિદ્ધિ મટે જિલ્લાના બહાર રહેતા હોવા છતાં વચનત વે જિલ્લાના રાજકિન જીવનમાં ગસ લેવાનું જોડયું ન હતું તે જે નખને કારતનો અગામ કગતા હતા તે વખતે જ એમને કે સને ૧૯૮૦ની અખગા નોકલમેડની ચૂટણી ધર્મ એ વખતે પરિચિનિતુ અવનોમન કર્યા પડી જણાઈ આવ્યું કે રૂપર દાલીન જૂના સરખમ અગ્રેસર યુન પોતાના દાવ ફેકવાના છે પરંતુ કોલેસ પક્ષ માન્યતા ચૂટણી લડવાની ન હતી એની કોંગ્રેસ પપન અધિકૃત ધારખમાતી કેઈ નિર્ણય લેવાનો સવાલ જ ન હતો કેમકે કોંગ્રેસને અનુરૂણ એવા સ્વતંત્ર ઉમેદવારો હતા.

થોડા જ વખતમા જિલ્લામાથી સરખમ ધટના નામશેષ થઈ ગઈ.
બાકીમા ફક્ત સરખમ વ્યક્તિ જ રહી

લોકશાહીના મજકારણમા વ્યક્તિથી વધિક અર્થાત્ વ્યક્તિના
સ્વરૂપથી વધિક પ્રેરકશક્તિનું મહત્ત્વ હોય છે. યશવતરાવની પ્રેરક-
શક્તિનું સાધન પ્રેરક સધના જ હતું. સને ૧૯૪૨ની આઝાદીની
લડતમાં તે એટલી બધી પ્રમાણનીન થઈ ગઈ હતી, કે તેનો પરાભવ
કરવાની વાત તો દર ગ્હી પણ તેની સામે ક્ષણભર ટકવા જેટલી
પણ શક્તિ જિલ્લામા ફાઈ પણ સરખાની પામે નહી ન હતી.

કરાડમા મુસલમાનો કૃષ્ણાનાર્ધ ઘાટ પરથી પોતાના તાણ્યા
અનેક વગસોથી લઈ જતા હતા. બીજે રસ્તેથી જવાનો માર્ગ હોવા
છતા તેમની ધર્મવેનજા તે બત્તવા નૈવાર ન હતી તે બાબત અંગે
જ્યારે દિવાની કોર્ટમા દાવો દાખલ થયો ત્યારે હિન્દુ-મુસલમાન
ઝગડાનું રૂપ પ્રકાશ્યું. બને પક્ષો આક્રમક સ્વરૂપ લઈ રહ્યા હતા.
'કોર્ટમા ગીતમગ દાખ ચાલે અને જે નિર્ણય આવે તે સ્વીકારવો જ
પડે પરંતુ એ વખતથી બને પક્ષોના લોકોમા કાપમનું ઝેર રેડાશે
અને એવું ઝેર લોકોમાં હી માટે ખતરનાક છે.' એવું વિચારી એ
ઝેર નાબૂદ કરવાનો યશનતમવે પ્રયત્ન આદરો કોર્ટમા દાવો ચાલુ
હતો એ અરસામા જ તેમણે તેમના મિત્ર તાહેર ઈનામદાર સાથે
મુસલમાનો પામે મેમીને તેમના વિચારો સમજાવ્યા અને પોતાના
દષ્ટિબિન્દુ રજૂ કરવાનો આરંભ કર્યો અને તેમા તેમણે સફળતા
પ્રાપ્ત કરી.

એ જ પ્રમાણે એસ પી ડોલેજના મેદાનમા આચાર્ય અત્રે
ઉપર આર એસ એસ ના ગુડાઓએ અચાનક હુમલો કર્યો અને
તેમને ધાયલ કર્યા તે વખતે યશનતમવે બટાણે દેવળમા સભા
બરીને જાતિયતાદનો નિરોધ કર્યો તેમને સરખમટતિ જાતિયતા
અથવા ધર્મધેતજનો સામી જાતીએ અનેક માગ સામતો કરવો પડે છે.

કમડમાં જામેથી અમાનુષી સ્થિતિને દર્શાવવા માટે પુંછવ.દની અંધ આકારને દેખતો દરવા માટે અને ધર્મધેણ્ણને ધર્મપ્રેમ તરફ વાળવા માટે તેમને તનતોડ પ્રયાસ કરવો પડ્યો છે.

આજે પણ તેમના એ વિચારો વધારે ને વધારે જોમ પકડતા રહ્યા છે. વિશુદ્ધ ભારતીયને જાગે એવો જ પ્રચાર તેમના પ્રત્યેક સાપણમાંથી મળી આવે છે.

[૭]

માતાજીની ઝંખના

માતાજીનું હૈયું અપાર હર્ષથી ઝલકાવા લાગ્યું હતું. પોતાનો પુત્ર યેશુ પરણે, એજ એમના હૃદયની લાવના ! પુત્ર ક્રમાતો થાય તે સમયે પ્રત્યેક માતા તેના લગ્નની જ કલ્પનાસૃષ્ટિમાં જીવ પડેવતી હોય છે.

યશવંતરાવના માતાજી પણ એ જ ઉદ્ધાસને આવકારવા લાગ્યા હતાં.

યશવંતરાવે એલ. એલ. બી. ની પરીક્ષા પસાર કરી વકીલાત આરંભી હતી. વકીલાતનો વ્યવસાય પગમર થયો હતો. આખા કુટુંબનો બોજો ઉઠાવી શકે એવી સ્થિતિમાં તે આવ્યા હતા.

ગણપતરાવે વેપાર-ક્ષેત્રમાં ઝપલાબ્ધું હતું. વરસ-દોઢ વરસમાં તે આ કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ સગીન બની જશે. એમ લાગતું હતું.

યશવંતરાવ પોતે પણ પોતાને લાયક જીવન-સહચરીની શોધમાં હતા. ધરનાં વાડી-બગીચા અને મોટર ધરાવનાર ધનવાનોએ યશવંતરાવને કન્યા આપવાના પ્રયત્નો કરવા માંડ્યા હતા. પણ યશવંતરાવે પોતાની મધ્યમ વર્ગની સ્થિતિનો વિચાર કરી પોતાને યોગ્ય સહચરી શોધી લીધી. સને ૧૯૪૨ના મે માસમાં એમણે દંપતિજીવન પ્રાપ્ત કર્યું. એમના લગ્નમાં ત્યાનો સુપ્રતિષ્ઠિત વર્ગ

હાજર હતો. જનસમુદાય, ખેડૂતસમુદાય, ગાજકિય ક્ષેત્રના કર્મચારીઓ; વગેરેએ તે સમયે હાજરી આપી હતી.

તે સમયે જગતના નકશામાં રાજેરાજ અવનવા ફેરફાર નોધાયે જતા હતા. ભારતને સ્વરાજ્ય આપવાની વાટાઘાટ જુદા જુદા પક્ષો ક્ષેતી હતી. મહાત્માજીના જંગે મલદાનમાં જર્મનીના પરાક્રમેને કાલુ-ભર બાબુએ દડાવી ખૂંદે તેવા વિક્રમ જાળવવાને કરવા માંડ્યા હતા.

કોંગ્રેસે બ્રિટિશ સરકાર પાસે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની માગણી કરી હતી. એની સાંવેદનિય ગુણધાક માટે ૧૯૪૨ની સાલમાં મુંબઈ ખાતે અધિવેશન ભરાયું. એમાં યશવંતરાવ હાજર થયા.

હાલજીવનનો શુભ મંગલ સમય વ્યતિત થતો હોય એ જ સમયે રાજકિય ક્ષેત્ર તરફ નિત ચોંટતું રહે, એ જ કરી આપે છે, કે યશવંતરાવના જીવનમાં રાષ્ટ્રની આઝાદીનું સ્થાન જેવું તેવું ન હતું. સુખ-શાંતિમાં વિહરવાને બદલે યશવંતરાવે સ્વાતંત્ર્યની રણધાકનાં સૂત્રો ગજવવા માંડ્યાં. એમણે વિકાસના પથે આગળ ધપના વક્રિલાતના વ્યવસાયને છોડી દીધો. ‘યયે જાવ’ આ ચેતવણીના સૂત્રને ઉપાડી લીધો. ‘કરેંગે યા બરેંગે’ એ-અણુ નિર્ધારને જોરશીરથી જાહેરાત દેવા માંડી.

આઝાદીની લડતમાં એમણે સરદારી લીધી, એ જોઈ તેમનાં માતાજી, ધર્મપત્ની તથા મોટાભાઈવગેરેને દુઃખ જિપજીયું. દુઃખ જિપજીયું સ્વાભાવિક જ હતું. કેમ કે એ વખતનો આઝાદીજંગ આક્રમણકારી-ઓના લપાનક સંસ્કારોથી ત્રાસ પ્રવર્તાવો ચૂક્યો હતો.

વક્રિલાતની વરસ-દોઢ વગસની આમદાનીયો કુટુંબની હાલત કઈ એટલી બધી સુધરવા પામી ન હતી કે, મહિનાઓ સુધી આવક ન થાય તો પણ કુટુંબીજનોને દરકત ન પડે.

એ સમયે સ્વાતંત્ર્યવીરોએ જૂઠઠા પ્રવૃત્તિ આરંભી હતી. જૂઠઠા પ્રવૃત્તિએ પરદેશી રાજકર્મચારીઓને દંખ કરી મૂક્યા હતા. લોકસમુ-

દાયોમાં પણ ભય ફેલાઈ ગયો હતો. ખીજા સમુદાયમાં બલિદાનની ભાવના મૂર્તિમંત બનતી જતી હતી.

યશવંતરાવે ભૂગર્ભવાસ પ્રાપ્ત કરવાથી તેમનાં કુટુંબીજનો આર્થિક સંકટામણમાં આવ્યાં. આર્થિકબીંસ તો જેમણે વેડી હોય, તેજ તેનાં દુઃખ જાણી સકે.

ભૂગર્ભવાસ દરમિયાનમાં યશવંતરાવ અવારનવાર તેમનાં માતાજીને, પત્નીને અને બંધુઓને મળવા આવતા, દિલાસો આપતા અને પોતે સ્વીકારેલા શૌર્યમાર્ગનું મહત્ત્વ સમજાવતા. પણ મનને મનાવવાનું કાર્ય સામાન્ય નથી. યશવંતરાવનાં કુટુંબીજનો પણ આખરે તો સામાન્ય કોટિનાં માનવીઓ જ હતાં. એક તરફ કુટુંબીજનોમાં પ્રવર્તેલી દુઃખની લાગણી અને ખીજા તરફ પોલીસનો ત્રાસ ! આ બે આક્રમણો વચ્ચે યશવંતરાવ પીસાવા લાગ્યા.

આવી સ્થિતિમાં મૂકાયેલા સમર્થ માનવીઓ પણ ત્રાસી જીઠ્યા છે. પણ યશવંતરાવે તો તે દુઃખદ સ્થિતિ અનુભવતા રહીને પણ વીરને છાજે તે રીતે કર્તવ્ય-સંભ્રામને આમળ ધપાવ્યો.

પોલીસ યશવંતરાવને પકડવા માટે આસમાન-પાતાળ એક કરી ચૂકી હતી, દોષ પણ બોગે એમને પકડવા મામતી હતી. આખરે પોલીસે પ્રપચનીતિ આદરી. એણે યશવંતરાવનાં પત્ની સૌ. વેણુતાર્કને અટકમાં લીધાં. પોલીસના આ અમાનુષી વર્તનથી ધરનાં અર્ધાં માણસો ત્રાસી જીઠ્યાં.

વેણુતાર્ક તો લલાં બોળાં ને સાદાં-સીધાં સત્તારી ! પોલીસે એમને અટકમાં લેવાથી એ એટલાં બધાં આઘાતવશ થયાં કે તે સમય પછી કેટલાય વખત સુધી તે આઘાતની અસર એમના મન પર ટકી રહી. વરઝો સુધી એમને ફિટ્સ આવતી રહી.

લગભગ બે મહિના સુધી વેણુતાર્કને અટકમાં રાખી છોડી મૂકવામાં આવ્યાં. આટલેથી જ પોલીસે આ કુટુંબનો પીઠો છોડ્યો

નહી. એણે તો વેણુતાઈને છોડ્યા પછી યશવંતરાવના વડિલ બન્ધુ મણપતરાવને કેદ પકડી લીધા. એમને ઘેર મોટા થયેલા એમની બહેનના દિકરા બાણુરાવ પર રોશનને બાળરાનો આરોપ મૂક્યો.

આકૃત આવે છે ત્યારે ત્યારે બાણુએથી આંખ મીચીને જ આવતી હોય છે કુદરત કસોટી કરે કે ત્યારે નિર્દય બનીને જ કરતી હોય છે. આપત્તિઓ વચ્ચે સપડાયેલા આ 'જન્મ' કુટુંબમાં કુદરતે પણ એ દુઃખદ સંકટ ઊભાં કર્યાં.

યશવંતરાવના જ્યેષ્ઠ બન્ધુ રાનોબા બિમારીનો ભોગ બન્યા. બિમારી પણ એટલી બધી વધી ગઈ હતી, કે એમણે આપરેશન કરાવવાની ફરજમાં મૂકાવું પડ્યું.

રાનોબાએ આપરેશન કરાવ્યું. પણ માણસ નિયતિ અને નિર્માણનો દાસ છે; તે કહેવત પ્રમાણે રાનોબાનું જીવન બચી શક્યું નહીં. એમના આયિતા અવસાનથી કુટુંબ પર પહોંચેલી પડખા જેવી અસર થઈ.

કુટુંબના પુરુષવર્ગમાં રતલ જેવા લેખાતા રાનોબાના અવસાનથી શોકનું વાતાવરણ ઉપરિચિત થયું.

યશવંતરાવને તેમના વડિલ બન્ધુનો મેળાપ પણ થયો નહીં. એ આઘાત એમને અસહ્ય લાગ્યો. તેમના જીવનમાં તે સમયનું દુઃખદ ચિત્ર વરસો સુધી ન ભૂંસાય તેવું હતું.

માતાના હૈયામાં તો વલ્લધાત થયો. આ મોટું પુત્રના મૃત્યુ-સમયે દુઃખ બીજું કાઈ નથી. આવા ભયાનક સંકટો અને આઘાતો વચ્ચે યશવંતરાવનાં માતાજી સહિષ્ણુતાનાં ઉપાસક બન્યા. વીરની માતા બીજી કઈ શક્તિની આરાધના કરે !

મહા આપત્તિ કાળે યશવંતરાવના માતાજી નાનાંઓને ધીરજ આપવા લાગ્યાં.

યશવંતરાવના દિલમાં એક ડાપ રહી ગયો છે. પોતાના વડિલ બન્ધુ રાનોબાને પોતાની ઉન્નત સ્થિતિ તે બતાવી શક્યા નહીં. વડિલ બન્ધુની સેવા જેવી તે કરવા આદતા હતા તેવી કરી શક્યા નહીં.

પ્રેમશવંતરાવ પોતાના વડિલ બંધુઓ તરફ અનન્ય પ્રેમ ધરાવતા હતા. જાનોબા અને ગણપતરાવ એમના અંતઃકરણમાં જડાઈ ગયેલા બ્રાતૃમંદિર હતા.

૧૯૩૮ની સાલનો કરાડનો ઐતિહાસિક બનાવ નોંધને પાત્ર છે. ગણપતરાવ કરાડની મ્યુનિસિપાલિટીની ચૂંટણીમાં જીતા રહ્યા હતા. એમની ઉમેદવારીનો વિરોધ કમ્વાની ફરજ યશવંતરાવે બજાવવી પડી એ સમયે બંને બાઈઓ વચ્ચે સૈદ્ધાંતિક દ્વંદ્વ ઉપસ્થિત થયું. તુ મેહબૂબા બ્રાતૃત્વ વચ્ચે જીતું થયેતું દ્વંદ્વ સમય બન્યું. આવા દ્વંદ્વ પુરાણકાળમાં, જૂના ઇતિહાસમાં ને આધુનિક સંક્રાન્તિ સમયમાં પણ નોંધાયા છે.

કેટલાકને આ દ્વંદ્વ મગ્નક લાગ્યું, કેટલાકને વાર્તાતરવ ઉપસ્થિત કરનારું વસ્તુવિધાન લાગ્યું અને બાકીનાઓને સનસનાળીનું અદ્ભુત પ્રકરણ લાગ્યું.

અનેક જિજ્ઞાસાઓ વચ્ચે ચૂંટણીજગ શરૂ થયો. યશવંતરાવે ગણપતરાવની વિરુદ્ધ સળંગ ૩ પ્રચાર શરૂ કર્યો અને એમને પગરત કર્યો.

હેવો સુંદર સમામ!

ખેરીરુદર વિનાયક સાવરકર નામ ક્રાંતિકારીઓમાં મહદુર છે એક એ યુગ હતો કે ભારતના ચારપાંચ દેશબક્તોમાં એમનું નામ પણ 'મહત્વનું' લેખાતું.

સાવરકરે લખેલું 'માત્રી જન્મરૂપ' (મારી જન્મગીત) નામનું પુસ્તક મરાઠી ભાષામાં લખાયેલા ક્રાંતિપ્રવર્તક પુસ્તકોમાંનું એક લેખાય છે એ પુસ્તકમાં દર્શાવાયેલા સાવરકરના વિચારોએ યશવંતરાવ વના મનમાં એમના પ્રત્યે અનન્ય માનની લાગણી ઉત્પન્ન કરી હતી. યશવંતરાવ એમને મળવા ઉત્સુક થયા હતા. એક દિવસે ગોવિંદગવ દેવની સાથે ઠગડધી પગે આશીને તે ગ્લાગીરી ગયા. સાવરકરની જન્મભૂમિ ગો જ ગામ. લોકમાન્ય દિગંકની જન્મભૂમિ પણ એ જ ગામ.

ગ્લાગીરી કાંકળમાં આવેલું છે. એનો પૂરાજો કિલ્લો એ ગામની ઐતિહાસિકતાની સાથી આજે પણ આપી ગયો છે. દિન્દુ ગ્લાનમાં એ ગામની દાકુસ કેરી શ્રેષ્ઠ મળ્યા છે.

દેવની સાથે પેડસ મુસાફરી દરતા ચન્દાણ ત્યારે આવગગને ત્યાં પેડામ્યા ત્યારે સાવરકર મેંજે. ખેલી રવા દના. આમતુોને મુલાકાત આપનાં યશવંતરાવ રાને સાવરકરે વાતચીત ચરુ દી. વાર્તાશ્રવ આશી ગયો હતો ત્યાં એક આકસ્મિક ઘટના બનવા પામી.

બહારથી યૂમો સંભળાવા લાગી : ' ક્રાંતિકારી ભગતસિંદને કાસીની શિક્ષા થઈ.' આ યૂમો સાવરકરને ગમી નહીં. યૂમોમા રહેલા એકાદમે શબ્દો પણ એમને અરુચીકર લાગ્યા. એમણે એ ધટનાનો ઉપહાસ કરતાં કહેવા માંડ્યું :

‘ હું એટલાંથી કૂદીને આતરરાષ્ટ્રીય કાયદાનો ભંગ કુનારો પહેલવહેલો કાયદાભંગક. મેં જેવી ક્રાંતિ જગાડી છે, એવી ક્રાંતિ જગાડનારો ક્રાંતિવીર જન્મે ત્યારે ખરો. પણ મારા જેવાની એ દેશભક્તિ તરફ દુર્લક્ષ કરી સાધારણ કામ કરનારાઓ પ્રત્યે લક્ષ દેનારાઓ વખી પડ્યા છે. લોકોનો એ વર્ગ સાચા હીરાનું મૂલ્ય સમજતો જ નથી ’

આવા પ્રકારના ગર્વિષ્ઠ શબ્દો સાવરકરના મુખેથી સરી પડ્યા.

સાવરકરની રાષ્ટ્રમેવા ઓછી નથી પણ જેણે રાષ્ટ્રસેવા પાછળ પોતાના જીવનને વહેતું મૂકી દીધું હોય, તેવી વ્યક્તિઓમા તેનો દૂપ પ્રવેશ કે ગર્વ પ્રવેશ ત્યારે તેના પ્રત્યેનું માન સહજપણે જ ઘટી જાય ■

યશવંતરાવ તો સાવરકરના અભિમાની શબ્દો સાંભળીને ત્યાથી જતા જ રહ્યા. ભગતસિંહે આપેલી કુરબાનીનું ખરું મૂલ્યાંકન જેણે કરવું જોઈએ, એ જ્યારે આવું મિથ્યાઅભિમાન પ્રકટ કરે ત્યારે તેની પાસેથી માર્ગદર્શન પણ શું મેળવવું રહ્યું ?

યશવંતરાવના હૃદયમા જગતના કાર્ષ્ઠ પણ ક્ષેત્રના કાર્ષ્ઠ પણ ક્રાંતિવીર પ્રત્યે અપૂર્વ સદ્ભાવ છે જે રાષ્ટ્રવિમૂતિ એના જેવી જ અપહાલેક જગાડવા માટે પ્રાણાર્પણ કરવા સુધી પહોંચી ગઈ, તેના ઉપહાસ તો સ્થિતિસ્થ રાજનીતિજ્ઞોએ પણ કર્યો હશે કે કેમ, એ શંકારપદ છે

સુને ૧૮૪૨માં મુબર્ક ખાતે ભારતીય કોંગ્રેસનું અધિવેશન મળ્યું હતું એ અધિવેશને સ્વાતંત્ર્ય માટે અખળ દ્વિમતભરી ઘોષણા કરી હતી એ ઘોષણામાં બ્રિટિશ રાજકર્તાઓને 'ચને નાવ'ની ચેનવણી અપાઈ હતી એ ચેનવણી કોંગ્રેસનો દરાવ બની પસાર થઈ કે તરત જ બ્રિટિશ સરકાર કોંગ્રેસની વર્કીંગ કમિટિના એક એક સભાસદને અમુકમાં લીધા હતા. કોંગ્રેસના આગેવાન કાર્યકરો પકડાવાથી લોકોમાં રોપની લાગણી પ્રસરી ગઈ હતી એ લાગણી પાછળ જુદી જુદી સમજણો પણ તાડવ મચાવી રહી હતી.

કેટલાય કહેતા હતા કે ગાંધી અને નહરોએ પ્રજાગેગ નિવેદન કર્યું છે એ લોકોએ જણાવ્યું છે, કે પ્રત્યેક ભારતવાસીએ ભારત-વપને સ્વતંત્ર માની લેવાનો છે કેટલાંક માનવું એ હતું કે લોકોએ તેમનાથી બની શકે તે ઉપાયે બ્રિટિશરોને હાડી મૂકવાના છે.

મુબર્કના સમાચાર જાણવાની બધાને ઉત્સુકતા હતી થોડાક સ્વતંત્રતાપ્રેમી વિદ્યાર્થીઓ તો શુ કરવું ને શુ ન કરવું એની વિચારણા માટે દરીબાઉ લાડને ત્યાં ભેગા થયા અહીં એ કહેવાની ખાસ જરૂર છે, કે કોંગ્રેસની વર્કીંગ કમિટિના સભાસદોને બ્રિટિશ સરકારે પકડી લીધા પછી બીજા દિવસે હિન્દુસ્તાનમાં પ્રત્યે ગામે 'ચહે નાવ' અને 'કરેગે યા મરેગે'ના સૂર ગાજતા થયા હતા.

હડતાળો પાડવા માંડી હતી. પ્રાયશ્ચિત્ત શાળાથી માંડીને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ સુધી ખદાર પડવા હતા. હડતાળનાં રૂપ શાંતિ છતાં ઉગ્ર બન્યાં હતાં.

કરાડમાં તો વિદ્યાર્થીઓએ આઝાદી પ્રત્યેની તેમની પ્રીતિને ચમકાવી મૂકી હતી. ‘ઓગસ્ટની ૯મી તારીખની રાતે યશવંતરાવ આવવાના છે. પોલીસે એમના આગમનની ખબર મેળવી છે. પોલીસ એમને કરાડના રોશને કિતગતાં જ પકડી લેવાની છે.’

—આવી અફવાઓ ફેલાઈ રહી હતી. તે દિવસ સુધી ગણદીપ ચળવળે ભૂગર્જવાસ કર્યો ન હતો. એથી પોલીસ પણ એમ સમજતી હતી કે રાતની ગાડીમાં યશવંતરાવ આવશે જ એ સમજણથી પોલીસની રોશને હાજરી હતી. કરાડનો એક વિદ્યાર્થી—સમુદાય યશવંતરાવનું સ્વાગત કરવા રોશને હાજર થયો હતો.

મુઠમ્મમાં થયેલા ગોળાગારની માહિતી મળી. એ માહિતીએ વિદ્યાર્થીઓનાં જિગરમાં જોમ વધાર્યું. વિદ્યાર્થીઓ સર્વશ્રવનું બલિદાન આપવા તૈયાર થયા. આ દેવી તત્પરતાની ઉપસ્થિતિ પાછળ મેઢ—એ ઠણકથી વધારે સમય સુધી ચર્ચા થઈ.

એક ગાડી ગઈ, ને બીજી પણ આવીને કિપડી ગઈ. ગાડીઓમાંથી નીચે કિતરતા પ્રવાસીઓની વિદ્યાર્થીઓ ઉત્સુકતાથી નિરીક્ષા કરતા હતા. છેલ્લી ગાડી આવી પણ નિરાશા ! વિદ્યાર્થી—સમુદાય પ્રવૃત્તિ એથી પણ વધારે નિરાશાજનક વાતાવરણ પોલીસના માથુમેમાં ફેલાઈ ગયું.

વિદ્યાર્થીઓ યશવંતરાવના માર્ગદર્શન માટે જ ઉત્સુક હતા, પણ હવે ઉપાય શો ! તેમના હૃદયમાં યશવંતરાવ માટે અપૂર્વ સક્રિય ઉત્પન્ન થઈ હતી.

૧૯૩૦ની સાલમાં યશવંતરાવે જમાડેવી ક્રાંતિ વિદ્યાર્થીઓના હૃદયમાં રમી રહી હતી. એ સમય વીત્યાને બાર—ત્રણ વરસ થવા આવ્યાં હતાં.

બાર વરસ પૂર્વેની ભાવનામાં અને અત્યારની ભાવનામાં ફેર પડ્યો ન હતો, બલકે એમાં વૃદ્ધિ થઈ હતી કરાડ અને સતારાના વિદ્યાર્થીઓ વિષયગત તે જોડીતા સમુદાયમાં લગભગ સમસ્ત મહારાષ્ટ્રનો વિદ્યાર્થી સમુદાય પણ ઉમેરાયો હતો આ પ્રમાણે યશવત્તત્તવ સમગ્ર મહારાષ્ટ્રના વિદ્યાર્થીઓના હેવામાં વધી ચૂક્યા હતા.

તે દિવસ વીતી ગયો વધાનના બીજા પાંચઠ દિવસ પણ પસાર થઈ ગયા નવો પ્રવાહ શરૂ થતા લાગ્યો, ને ઓચિતી એક અદ્ભુત વ્યક્તિ કગડના વિદ્યાર્થીઓ-સમીપ પ્રકટ થઈ

અદ્ભુત વ્યક્તિના આકર્ષ વખતે વિદ્યાર્થીઓની સભા ભરાઈ હતી એ સભા વિચાળ ન હતી નાની હતી અને ખાનગી હતી એ પ્રકટ થયેલી વ્યક્તિ એને યશવત્તત્તવ ચ દાણુ.

અચાનક યશવત્તત્તવને જોઈને સૌ વિસ્મય પામ્યા તેમના વિસ્મયનું સમાધાન કરતા યશવત્તત્તવે કહ્યું 'આ વખતે આપણે જિન્દગી સરખાવના કદખાના જ વાના નથી કરું નમ્ર તો મરું' આ જ માર્ગ અપભ્રંશ કરવાના છે અને એ માર્ગ જવાની જોતી સપૂર્ણ તૈયારી હોય તેણે પોતાના માતાપિતાનો, સ્વજનોનો અને મોહભાવો વગેરેનો ત્યાગ કરવાનો જ આજ્ઞા જોતી તૈયારી હોય તે જ આ સમક્ષેત્રે પગ ભરે'

યશવત્તત્તવે સમસાગણની મર્યાદા યથા પડી પણ પદર દશરની વરતીવાળા કગડના વિદ્યાર્થીઓના રિક્ષણ લેતા ૪૦ થી ૪૫ જેટલા વિદ્યાર્થીઓએ છાતી ઢોકળેને મૃત્યુકુંડમાં જ પલાવાની કૃત્તજ વ્યક્તિ કરી

હડતાળ પડાવવામાં સવસ્તની કુરબાની કરવાની જરૂર પડતી નથી તેમજ ચળવળના બીજા ઘણા કાર્યોમાં પણ મૃત્યુને ભેગવાનો સહયોગ કરવો પડતો નથી આકસ્મિક બની જવા પામે તે બનાવને તો અપવાદ કહેવાય પણ યશવત્તત્તવે ૨૫ પૂર્ણિમા અગાઉની જે દુખી

પ્રસ્તાવના કરી હતી તેમાં તો સીધી-સાદી મરી ફીટવાની જ વાત હતી. છતાં કરાડના ૪૦ થી ૪૫ જેટલા વિદ્યાર્થીઓએ મૃત્યુને ભેટવા સુધીની નિઃસ્પૃહ ઉત્સુકતા વ્યક્ત કરી.

સતારા અને ખીજાં શહેરોમાં કરાડ જેવું ચળવળનું જોમ ન હતું. જૂગળાં પ્રવૃત્તિની ચળવળની આગેવાની કોને સોંપવી, એ પ્રશ્નના જવાબમાં એકી સાથે યશવંતરાવનું જ નામ બોલાયું, યશવંતરાવે તે Dictatorship (નેતૃત્વ) સ્વીકારવાની આનાકાની કરી નહીં.

એમની આગેવાની હેઠળ મરણીયા વિદ્યાર્થીઓ જિલ્લામાં 'બુલેટીન' વહેંચતા. સંદેશોની લેવડદેવડ કરતા. પ્રચાર-કાર્ય કરતા. જ્યાં મોરચા ઊભા કરવામાં આવ્યા હોય ત્યાં મોખરે ઊભા રહેતા. ઉ-મત્ત બનેલા ચળવળકારીઓ સરકારી કચેરીઓ, સ્ટેશનો, ટપાલ-તાર વગેરે પર આક્રમણો કરતા. એમને એવા સંજોગો પણ મળી જતા.

જિલ્લામાં પાટણ, કરાડ, તાસગાંવ વગેરે કચેરીઓ પર યશવંતરાવે જ સંગઠિત કરેલા મોરચા ઊભા થયા હતા. એ મોરચાના માગદર્શક પણ લગભગ તે પોતે જ રહ્યા હતા.

મુંબઈ ગરાઓમાંના જેઓ ૧૯૪૨ની ક્રાંતિકારી લડત અનુભવી ચૂક્યા હો-જોઈ ચૂક્યા હો, તેમની યાદદાસ્તામાં તે સમયનું યશવંતરાવ નામ હજી પણ જીવંત છે.

એ સમયે મુંબઈમાં અને ખીજાં શહેરોમાં યશવંતરાવ ઉપરાંત નાના પાટીલ, કિસનવીર, પાંડુભાસ્તર, બાણુરાવ ચરણુકર વગેરે નામો પણ ચોંકાવનારાં ગણાતાં હતા.

આ ચોંકાવનારી વ્યક્તિઓમાંની ટાઈ પણ એક વ્યક્તિ દીડ એક હળર રૂપિઆનું ધનામ બહાર પડ્યું હતું.

યશવંતરાવને પકડવા માટે પોલીસે જોટલા રસ્તા વેવાય તેટલા લીધા હતા એમના નેતૃત્વ નીચેની શૂઘર્મ પ્રવૃત્તિએ સનતનાની મચાવી મૂકી હતી એમને પકડવા માટે પણ એ દબારતુ મનામ પરદેશી સગકારે જાહેર કર્યું હતું.

અતારા જિલ્લામાં જે ક્રાંતિ થઈ હતી, તેવી ક્રાંતિ અન્યત્ર થઈ નથી એમ કહેવાય છે. મુર્ખ અને તેની આજુબાજુના વિસ્તારમાં વસતા લોકો યશવંતરાવે ગળવેલી એ ક્રાંતિને ક્રાંતિ તવારીખતુ અશ્વત પાતુ કહે છે.

તાર-ટપાલની કચેરીઓનો નાશ કરનારી, અને પગ-પરદેશી સત્તાને પકડી બેઠેલા સ્વદેશી રાજકર્મચારીઓની સાન ઠેકાણે લાવવાની સક્રિય કાક વગાડનારી ઉદ્દામ પ્રવૃત્તિનું નેતૃત્વ લેનારા યશવંતરાવ કેવા સંજોગોમાં પકડાઈ ગયા, તે કહેવા અગાઉ સુકોમળ વૃત્તિના અને એવી જ દ્વિમતના સાક્ષી સમુદાયનો એક વર્ગ નવાઈ પામતો હતો, કે આવાં જીવનાં જોખમ ખેડનારી પ્રવૃત્તિઓની આગેવાની લેનાર તો લશ્કરી માનવી લેખામ પણ એ કેવળ લશ્કરી પણ માનવી નથી પણ સાથે સાથે એમનામાં મુત્સદ્દીગીરી પણ છે.

૧૯૪૨ની સાલમાં ઓગસ્ટની ૬મી તારીખે યશવંતરાવે ભૂગર્ભ યુદ્ધનું સેનાપતિપદ સંભાળી લીધું. એ પગલું કેવળ આવેશભર્યું ન હતું. એની પાછળ એમણે એનેક વિચારો કર્યા હતા.

એ સમયે માર્ગદર્શન માટે એમનું વાચન ચાલુ જ હતું. જુદા જુદા દેશની આઝાદીની ચળવળનો એ અભ્યાસ કરતા હતા કેઈ ચળવળ દેશને વધારે અનુકૂળ થઈ પડશે, એ જાણતો તે વિચાર કરતા. એ અભ્યાસ માટે એમણે Guerrilla Warfare (ગુરીલા વોરફેઅર) અને એ જ પદ્ધતિના કેટલાંક પુસ્તકો પણ પ્રાપ્ત કર્યા.

આ સમય અગાઉ પણ માત્ર રાજકારણના ને ક્રાંતિનાં પુસ્તકો જ તે વાંચતા એમ ન હતું. વાર્તા, નવલકથા, નાટક અને કાવ્ય-

સહિતના પુસ્તકો સુદ્ધા તે વાચતા અને તે પણ મરાઠી ભાષામાં લખાયેલા

અગ્રેષ્ઠ ભણેનો આપણો એક વર્ગ પોતાની માતૃભાષામાં લખાયેલા પુસ્તકો વાચવા પ્રત્યે સદાય હિતચીનતા સેવતો રહ્યો છે. યશવતરાવના સબધે હિતકૃત જાણવા મળે છે એ પોતે મરાઠીમાં લખાયેલા પુસ્તકો તરફ પ્રથમ પસંદગી જિતારતા.

બુદ્ધિની મોતી પરથી પસાર થઈ જાય, એ વસ્તુને યોગ્ય કહેવી જરૂરી છે પણ અનુભવના ઔરણ પરથી વસ્તુને તે વધારે યોગ્ય કહે છે.

યશવતરાવ માત્ર વિશ્વસક ચળવળના સેનાપતિ જ છે, એવી સુકોમળ વૃત્તિના સાક્ષીની એક જ માતની માન્યતા અને જતાવોમાં મગાસ નિવડી છે એ Well read, (અમ્મણ વાચક) શિતક હોવા ઉપરાંત સન્માર્ગના શોધક પણ છે.

રાજ્યમાં શુભા નાસ અને સદિષ્ટતા પ્રત્યે કટાણો દાખવવામાં આવતો ત્યારે હસાને તે કહેતા, ‘ત્રાસ અને સદિષ્ટતાથી ત્યારે મને કટાણો આવશે ત્યારે કુ રવિબાણુના શાંતિ નિષેધન જેવું શુરૂકૂળ રથાપીને તેમાં રાજકારણ અને તરવણાનના વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર કરીશ’

એમના આપત્તિ કાળે એમને ગળકાગણુમાંથી દગવવાના અનેક-વિધ પ્રયત્નો થતા હતા પણ એ જવા પ્રયત્નોને તેમણે કંડે કપેજે દમી કાઢ્યા હતા પ્રતિરપર્ધા વિચારોને હસી કાઢવા અગાઉ તેની બને બાજુઓનું અવતોમન તે કરી લેતા.

૪૨ની ચળવળની એમની જૂગર્મ પ્રવૃત્તિને એમણે જરા પણ પીઠે હડક કગવી ન હતી એમણે ખેડેલી જૂગર્મ પ્રવૃત્તિએ આખા સતારા જિંદગાને યશસ્વી બનાવી મૂક્યો એ ચળવળે કોયેસને અગ્નિ પરીક્ષામાં પસાર થયેલા કેટલાય વીરતરુણોની બેટ આપી એમની

ક્રાંતિકારી ચળવળ પછી સનારા જિલ્લામાં કોંગ્રેસનું સંગઠન-મળ
કેટલું પ્રાણુવાન છે તેનો સાક્ષાત્કાર થયો.

એપ્રિલની ૨૨મી તારીખ એમના જીવનનો એક હૃદયદાયક
તમકો છે.

એમનાં ધર્મપત્ની વેણુતાઈ ક્ષત્રજીમાં હતાં. જિભારીએ તેમને
થેરી લીધાં હતાં. યશવંતરાવનું મિલન એ સમયે કેટલું આવશ્યક હશે ?
વેણુતાઈની સ્થિતિ જાણનારાં પ્રભુને પ્રાર્થના કરતાં હતા કે,
'યશવંતરાવનું આમન અત્યંત આવશ્યક છે' અને જાણે તેમની
પ્રાર્થના પ્રભુએ સ્વીકારી હોય તેમ યશવંતરાવ અણુધાર્યા ત્યાં જઈ
પહોંચ્યા.

પોલીસના અધિકારીઓની કલ્પના હતી, કે પત્નીની માદગી
વખતે યશવંત ગમે ત્યાંથી આવવાના જ. અને તેમની તે કલ્પના
સત્ય નિવડી તેમને સમાચાર મળ્યા કે, 'યશવંત આવો રહ્યા છે'
) બાજુ-પક્ષીની પેડે ત્રાટકીને ખેડેલા અધિકારીઓએ માદગીને
મિઠાને પડેલા ગૃહદેવીને મળના આવના યશવંતરાવને ઝડપી લીધા.

દેશભ્રમમાં ગતિમાન થોડું કાનિનું મોજુ સાત પડ્યું. યશવંતરાવ જેલમાંથી છૂટ્યા. વાતાવરણ પરિવર્તન પામ્યું. ૧૯૪૬ની ચૂંટણીમાં યશવંતરાવ વિજેતા નિવડ્યા. આ સમયે એમની કૌટુંબીક સ્થિતિમાં આર્થિક ઉન્નતિના અંશ પ્રકટ થતા હતા અને સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિ પછીના દિવસે આઝાદીના દર્શનમાં પસાર થતા હતા.

એ અરસામાં ગણપતરાવે પણ કરાડમાં વેપાર-ધંધો સારી રીતે જમાવ્યો હતો. કરાડની યુનિસિપલ ચૂંટણીમાં વિજેતા નિવડી તે તેના સ્વયં જન્યા હતા અને હવે તે તે પ્રમુખ થવા હતા.

યશવંતરાવનાં પત્નીને હજી પણ કપાગેક કપાગેક ફિટ આવડી હતી. અગાઉના કારાવાસની અમર એમના મન પરથી ભૂંસાઈ ન હતી એ અસરને કારણે તેમને ધણીવાર નિમારી થેગી હોતી હતી. સારા સારા ઠાકનગેની સાગવાગ ચેતામાં આવતી દોષા હતાં, એમિંતા જોડીને યશવંતરાવને ઘેર જવાની ફરજમાં મૂકાવુ પડતું હતું.

તે સમયે અચાનક ગણપતરાવની તબીબત લથડી હાવની નિમાગીએ એમને થેગી લીધા આવા સમયમાં પણ તે પોતાના વેપાર-ઉદ્યોગમાં જ્વાન આપતા હતા. હાવની નિમાગીમાં આજે અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે, તેવા સાધનો તે સમયે વિપુલ પ્રમાણમાં ન હતા.

આ રાજરોગના દર્દીને હમેશા સાવચેત રહેવું પડે છે. ખર્ચાળ સાધનો હોવા છતાં, દર્દીને સારુ જ થાય છે એમ નથી. ગણપતરાવને લાગુ પડેલા રોગને નિવારવા માટે અનેક પ્રકારના ઇલાજો લેવાયા, છતાં રોગ કાબૂમાં ન આવ્યો. ૧૯૪૮માં તેમનું અવસાન થયું.

આ આઘાત ઉપરાંત તેમના એક મિત્ર કે. ડી. પાટીસનનું મૃત્યુ થઈ ગયું એ બીજો આઘાત થયો બહુ ગણપતરાવના જવાથી કુટુંબનો બધો ભાર યશવંતરાવ પર આવી પડ્યો.

ક્ષય રોગ જ્યાં ધૂસે છે ત્યાં સર્વત્ર ફેલાય છે. ગણપતરાવની સેવા કરવામાં રોકાયેલા વેણુતાઈ પણ એ રોગનો ભોગ બન્યા. એમનું શરીર રક્તવિહોળું બની ગયું છેલ્લામાં છેલ્લા સાધનોથી ઉપચાર કરવામાં આવ્યા અને છ મહિના દરમિયાન આશા સ્થિર થઈ કે એ બચી જશે, ને એ બચી પણ ગયા.

પરંતુ ક્ષય એ ઘરમાં ધૂસ્યો હતો તેણે ગણપતરાવના પત્નીને ભોગ લીધો. અનેક પ્રકારના ઉપચારો કરવા છતાં મૃત્યુને રોકી શકાયું નહીં.

સાનોબા, ગણપતરાવ અને ગણપતરાવના પત્ની; આ ત્રણે ત્રણ-ત્રણ છત્રો ચાલ્યા જવાથી યશવંતરાવને શત્રુકારનો આભાસ થયો તેમણે પોતાના બહુના બાળક-બાલિકાઓને એટલી મતતાથી પોષવા માડ્યા, કે તેમને તેમના માતાપિતાનો ખોટ-માદ સાલવા દીધી નહીં.

યશવંતરાવના એ પાંચ-સાત વરસ એવા કુટુંબના ગયા કે, 'એવાં કંઈ ભગવાન દુસ્મૃતોને પણ ન આપજો, એવી પ્રાર્થના તે કરતા રહે છે.' તેમના હૃદયમાં પોતાના બહુ પ્રત્યે એટલી બધી લાગણી હતી કે તેમણે ગણપતરાવના ઘરને સ્મૃતિ-મંદિર બનાવી દીધું.

ગણપતસવે પોતાનું ધર જનમહેનતથી નાંધ્યું હતું. મુશ્કેલ પેઠામાં એ ધર બંધુત્વ પ્રેમની છાયારૂપે મૂર્તિમંત છે. યશવંતરાવ સો કહેતા હોય છે, કે એ બંધુના બંધુત્વને હું કદિ પણ વિસરનાર નથી. પોતે વિશાળ મુંબઈ ગળ્યના સચિવાધ્યક્ષનું સ્થાન પામ્યા તે બાદ તે પોતાને જનતાના ઋણી માને છે.

બંધુપણથી અત્યાર સુધીમા એમને અનેકથી મૈત્રી થઈ છે. જેની જેની સાથે એમની મૈત્રી થઈ છે, તેની તેની સાથેની મૈત્રી અટૂટ રહી છે મિત્રોને સમજવાની એમનામાં મદાન સહિત છે. આ સત્યનો મને જાત-અનુભવ છે.

૧૯૪૭ની સાલમા તેમના મિત્ર કે ડી. પાટીલ પર વાળવે તાલુકામાં અને તે બાદ સારાયે મદારાજીમા વ્યક્તિ વિરોધી દિલ સંબંધી લોકોએ માછ અમલદાર ચંદુ પાટીલ ઉર્ફે કારભારીના ખૂનનો આરોપ મૂક્યો, ને ધરકર કોસાદલ મચાવ્યો. એ કેસમાં યશવંતરાવને પણ બદનામ કરવાના પદ્ધતિસર પ્રયત્નો કેટલાક લોકોએ કર્યો.

દલીલત એ હતી કે કારભારી પ્રત્યેનો યશવંતરાવના મનમાં માન હતું, ને કારભારી પણ યશવંતરાવ પ્રત્યે અપૂર્વ ક્ષેત્ર ધરાવતા હતા. પણ સંલેગોવશાત્ ગામમાં બાઈચારનો નાશ કરે એવું વિચલેલુ થયું હતું કે ડી પાટીલ તે જ મામનો એક પુરાન આમદાર હતા રામદેવનો એ જ થોડોઆએ કે ડી પાટીલનો જોમ સીનો હતો.

કે ડી. પાટીલે આ કારસ્તાનની વાત પોતાના મિત્ર યશવંતરાવને મિત્રભાવે જણવતાં હતું હતું કે, ‘લોકોનો એક વર્ગ આરા પર કારભારીના ખૂનનો જોરો આરોપ મદાની ગ્યો છે.’

ઉપરાંત મદારાજીમાં માગન મનાતા વર્તમાના કેટલાક લોકોએ કારભારીના ખૂનમાં યશવંતરાવનો પણ હાથ દોવાથી આદર એ ફેસારી હતી. એ અમલનું વર્તમાનપત્રોમાં અગતેનો નરક સક્ષ આપણથી

એ પણ સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે કે યશવંતરાવને નિષ્કારણ બદનામ કરવાના કેવા પ્રયત્નો થયા હતા !

એ વખતે યશવંતરાવને રાજકારણના ક્ષેત્રમાંથી ઉખાડી નાંખવાનો પ્રયત્ન જ રચાયો હતો. કોંગ્રેસ પાર્ટીના સભ્યોમાં પણ એમને અગત્યમણા કરવાના પ્રયાસો થયા હતા. આ ભેરી પ્રચાર વાળવે તાલુકામાં ખૂબ પ્રમાણમાં વધી ગયો હતો. પરિણામ એ આવ્યું કે એ અધિજ્ઞા પ્રચારે કે. ડી. પાર્ટીનું ખૂબ કરાવી નાંખ્યું.

લોકો ધણીવાર બાહોશ પ્રચારકોનાં હથિયાર બની જતા હોય છે. પરિણામે તેઓ નિર્દોષની હત્યા કરવાના મહાપાપ સુધી પહોંચી જાય છે. કે. ડી. પાર્ટીનની હત્યા કરનારાઓએ પણ આવું જ મહાપાપ કર્યું હતું.

યશવંતરાવ અને કે. ડી. પાર્ટી વચ્ચે કોલ્હાપુરની કોલેજમાંથી મિત્રાચારી બંધાણી હતી. નિર્દોષ મિત્રનો વધ થઈ જવાથી યશવંતરાવને જળરજ્જત આધાત લાગ્યો હતો. કે. ડી. પાર્ટીનું ખૂબ કરાવવામાં એક કોંગ્રેસનો હાથ છે, એ મતલબની માહિતી તેમને મળી હતી. એ કોંગ્રેસર જ પાર્ટીનને કારભારીના ખૂની કરાવનારો પ્રચાર કરતા હતા, એ સમાચાર પણ તેમને મળ્યા હતા.

એ કોંગ્રેસ તરફ તેમણે ક્રોધ દર્શાવ્યો નહીં. કારણ કે સારા માહાનો વિચાર કરીને જ પગલું ભરવાને તે ટેવાયેલા હતા.

તે સમયે જેથી અને મોરે જેવા આગેવાનો કોંગ્રેસમાંથી બહાર પડ્યા હતા. મહારાષ્ટ્રના કોઈ પણ વિભાગમાં કોંગ્રેસનું નાવ સ્થિર રહ્યું ન હતું. પોતે જે રાજકીય પક્ષના કાર્યકર છે, તે પક્ષ નબળો ન પડે એ એમની શુભ કામના હતી.

જે કોંગ્રેસ કાર્યકર સંબંધે તેમણે દુઃખજન્ય સમાચાર મેળવ્યા હતા, તે કોંગ્રેસ કાર્યકરની વિરુદ્ધમાં તેમણે કંઈ જ કર્યું નહીં—કંઈ જ કરવું તેમણે ઉચિત માન્ય નહીં. એ સમય એવો હતો, કે કોંગ્રેસ

કાર્યકરની વિરુદ્ધ નમસ્તુ કે સબળું-કોઈ પણ પ્રકારનું પગલું ભરવામાં આવે તો કોંગ્રેસ કાર્યકરો વચ્ચે મોટી ફાટફૂટ પડી જાય. એ ફાટફૂટ તે ઇચ્છતા ન હતા. કોંગ્રેસમાં પ્રેમ અને સપ વધતો રહે તેવી તેમની શુભેચ્છા હતી એ કારણે મિત્રહત્યાનો બદલો લેવાનો વિચાર સરખો તેમણે કર્યો નહીં.

એ કોંગ્રેસ કાર્યકર્તા દોષિત હતા કે નહીં, એ પ્રશ્ન નિરાળો હતો. પણ યશવંતરાવનો જગાએ બીજો કોઈ હોત તો તે કોંગ્રેસ કાર્યકર્તાના વિરુદ્ધમાં પ્રચાર કરવાનું ચર્ચ કરી નાખત, ને એનું પરિણામ વિનાશનું એક પ્રકરણ બહુ કરત! પણ યશવંતરાવ બુદ્ધિશાળી હતા. મહારાષ્ટ્રમાં અસ્થિર થવા પામેની કોંગ્રેસ પાર્ટી પર પોતાના કારણે ફટકો પડે, તેવું પગલું ભરવા તે તૈયાર ન હતા. પણ પ્રત્યેના આવી પવિત્ર નીતિ બદલે એાછી વ્યક્તિઓના હૃદયમાં હોય છે

[૧૩]

ઠયેય પાલનની આજુબાજુનાં વાદળાં

સુતે ૧૯૪૬ની સાર્વાત્રિક ચૂંટણી શરૂ થઈ. તેમાં યશવંતરાવ ચૂંટાઈ આવ્યા. તેમને ગૃહખાતાના પાર્લામેન્ટરી સેક્રેટરી બનાવવામાં આવ્યા.

મને ચોક્કસ પાચે બજાવા મળ્યું છે કે '૪૨ની એમની સેવાઓ તરફ ધ્યાન આપી બાળા સાહેબ ખેરે એમને પ્રધાનમંડળમાં લેવાની સૂચના કરી હતી. પણ સતારા જિલ્લાના અતર્ગત વિરોધીઓએ બાળા સાહેબની સૂચના તરફ લક્ષ ન આપતા તપાસેની નિમણૂક કરાવી.

યશવંતરાવ બુદ્ધિશાળી અને શ્રમશીલ હતા, એ વાત તો તે સમયના તેમના પ્રતિરૂપધીઓ પણ માનતા હતા. યશવંતરાવને પ્રધાનમંડળમાં લેવાથી એમનું મહત્ત્વ બેદર વધી 'જશે, એવો બય તે લોકો સેની રહ્યા હતા એ લોકોએ કદાચ માન્યું હશે કે યશવંતરાવને પ્રધાનમંડળમાં લેવામાં નહાં આવે તો તે કાંગ્રેસની વિરુદ્ધમાં જશે. પણ તેમની તે માન્યતા નિરર્થક નિવડી.

યશવંતરાવે પ્રધાનપદ માટે જ સેવાઓ કરી ન હતી, અને તે માટે તેમણે તૈયારી પણ રાખી ન હતી. એમણે અર્પણ કરેલા ભોગ પ્રધાનપદથી બૂઝાઈ ગય તેવા સસ્તા ન હતા.

પાર્લામેન્ટરી સેક્રેટરી થયા ત્યારથી તેમના પર પક્ષસંઘટનની જવાબદારી વધવા લાગી. રાજકરોગદારીની જવાબદારી પણ આછી ન હતી. પક્ષ અને સરકારનું ધોરણ પ્રગળે સમજાવવાની કામ-

મીંગીનો ભાર મોટા ભાગે પાર્લામેન્ટરી મેકેટરીએ હાવાવેા પડતો હોય છે એ ભાર કોર્ટપશુ જાતની અસામકતા વખર સરજતાથી પાર હતાપાની ખીના સર્વશૂન છે.

એ જોાને અવકાસ મળવા ન દે તેવો હોય છે. જતા એ અમયુક્ત સમયમા પણ યથાવંતરાવ વિગ્રાનિ હેરાના હેતુથી પુસ્તક વાચનનો આનંદ લેના. વાચન યોગ્ય પુસ્તકોની તે શોધખોળ કરતા અને દર મહિને ચોક્કસ પ્રમાણમાં મેચેની ખરીદી કરતા. કામના જોગવાણી અવરજામા પણ રાતે કલાકથી દોઢ કલાકનો સમય તે વાચવામા પસાર કરતા.

પાર્લામેન્ટરી મેકેટરી યથા પડી તે તે વધારે પડતા અગ્રેજી પુસ્તકો જ વાચતા માત્ર રાજકાન્થુના જ નહી, સાહિત્યનાં પણ વાચન પાઠગના તેમના ધોય રચ્યા છે વાઠમથનો આનંદ, નજરિય તરવજાનના અજ્ઞાસ અને ગાજક નાર ચનાવવામા ક્યું નડુ પમડુ હેલુ તેનુ માર્નદર્શન

ખીજાંદેશોમાં રાજકારોખાર કેવી રીતે ચલાવાય છે, તેના અરખાસ માટે તેમજ અનેક પુસ્તકો ખીલા છે.

સ્થાનિક સ્વરાજ્યના મની યથા તે લેગાએ યુરોપ-અમેરિકામા સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો વિકાસ કેવી રીતે થયો, તેનુ કપ કેલુ છે અને આપણા રાજ્યમા કેવા સુધાગ કરવા જોઈએ, તેનુ વાચન વધી જવા પામ્યું હતું

૧૯૫૦માં નાસિક ખાતે કોએસનું અધિવેશન લરાયું હતું. ભાઉસાહેબ હીરે સ્વાયતામ્યજ્ઞ હતા અચાનક એમને વકતિ કમિટિમા લઈ લેવાયા. પણ હીરે સ્વયજ્યોત પ્રસારી ચક્રા ન હતા હીરે થી નહેરૂની નિકટતા જઈને પણ દૂના દૂર રચ્યા આ વાકયનુ તારનમ એ નથી કે હીરેને નહેરૂ પ્રત્યે પ્રેમ ન હતા

શ્રી નહેરૂની ગેરહાજરીમાં કોંગ્રેસની વર્કીંગ કમિટિએ આર. એસ. એસ. ને કોંગ્રેસ સમાસદરની છૂટ આપી તે વખતે નિર્ણયનો સારાથે દેશમાં ફક્ત એ કોંગ્રેસ કાર્યકર્તાઓએ વિરોધ ઉઠાવ્યો હતો. એ એમાં એક હતા સંયુક્ત પ્રાંતના શ્રી. ગોવિંદ સહાય અને બીજા હતા યશવંતરાવ ચવ્હાણ !

નાસિકના કોંગ્રેસ અધિવેશ વખતે યશવંતરાવ મહાન નેતાઓ-થી દૂર હોવા છતાં નહેરૂના વિચારો અને એમના વિચારો વચ્ચે સામ્ય-સિદ્ધ થયું હતું. મહારાષ્ટ્રની દૃષ્ટિએ યશવંતરાવ ભાઉસાહેબ હીરેના નેતૃત્વ હેઠળ કામ કરતા હતા તે પ્રમાણે રાજકારભારની દૃષ્ટિએ એસેમ્બલીના પક્ષનેતા એટલે શ્રી. મોરારજી દેસાઈના વિશ્વાસ અને સહકારથી અંકિત હતા. પરંતુ મોરારજી દેસાઈ અને યશવંતરાવની વિચારસરણીમાં ધણો જ તફાવત હતો.

યશવંતરાવ નહેરૂના વિચારને સંમત થયા હતા, જ્યારે મોરારજી દેસાઈ માધીજીના તત્ત્વજ્ઞાનનો વિશેષ આદર કરતા હતા. યશવંતરાવના રાજકીય વિચારો રાજકારણના જુદા જુદા સુક્ષ્મ અભ્યાસને કારણે સમાજવાદની ધરતી પર ઉપરિચિત થયા છે, જ્યારે મોરારજી દેસાઈના વિચારો રાજકીય તત્ત્વજ્ઞાનના સુક્ષ્મ ચિંતનથી દૂર રહ્યા છે. ભારતમાં વર્ષોથી વ્યાપક બનતો રહેલો શ્રદ્ધાવાદ મોરારજી-ભાઈને વધારે પ્રમાણમાં આકર્ષી શક્યો છે.

શાસન ચલાવનારાઓમાં પણ મોટારજી દેસાઈનું મહત્ત્વ જળવાવું રહ્યું છે. તેઓ તેમને ઉચ્ચ પ્રકારના શાસક તરીકે કબૂલે છે. એમના નિર્મળ રાજકારોબાર માટે એમના વિરોધીઓ પણ માન ધરાવે છે.

યશવંતરાવે મોટારજી દેસાઈના હાથ નીચે કામ કરી તેમને વિશ્વાસ સંપાદન કર્યો છે. કાર્યક્ષમ દૃષ્ટિએ રાજકારોબાર ચલાવવાની એમની રીત વખાણવા જેવી હોવા છતાં એ રીતને હથિયાર બનાવનારા તરફથી યશવંતરાવ અને બાઉસાહેબ હોરે વચ્ચે મતભેદ વધારવાના પ્રયત્નો થયા. ચંકરરાવ દેવે કૌંસેસના સભ્ય ન હોવા છતાં યશવંતરાવને કેમિસમાંથી હાંકી ચૂકવાની મર્જના કરી. બાઉસાહેબ સરળ મનના માનવી હોવાથી ચોક્કસ પ્રકારના આવેશનો ભોગ બન્યા.

અગાઉ 'કાપના' ગ્રાન્ટેડ બાબતમાં બાઉસાહેબ હોરે અને યશવંતરાવ વચ્ચે મતભેદ યથે કે કેમ? એવો હાથ ઉપ્પત્ત થયો હતો. બાઉસાહેબે 'સંપૂર્ણપણે કાપના ગ્રાન્ટેડને મંજૂર કરો, નહીં તો તમારી એ નહેર અમને નહીં જોઈએ.' એમ જણાવેલું. જ્યારે યશવંતરાવનું કહેવું હતું કે, 'જે મળે તે લઈ લેવું' અને બાકી રહેલાની માગણી કરવી."

આ વિષયમાં બાઉસાહેબ તરફ યશવંતરાવ કેવળ એમને સાથ

દેવા ખાતર દગતા ત્યાં પણ યશવતરાવના પ્રત્યક્ષ પટ પર જ આખરે સહુએ આવવું પડ્યું.

પ્રાન્નના અધ્યયનમાં માટે પણ ભાઉસાહેબ અને યશવતરાવ વચ્ચે ઝડપે જોડો કરાવવાનો યત્ન થયો હતો, પણ યશવતરાવે તે કુપ્રસંગને ટાળી નાખ્યો. આવા કેટલાયે પ્રસંગો વખતે જોખી થયેલી ગેરસમજ તથા વિષેષાદેશ ચિનગારીઓને યશવતરાવે મચક મળવા દીધી નથી પણ ભાઉસાહેબનું નેતૃત્વ પરાવલ્લભી બનવા સાચું યશવતરાવના સ્વતંત્ર તથા સ્થાવર બી નેતૃત્વ બદલ ભાઉસાહેબના મનમાં વિરોધી ભાવના ઉપરિચિત કરવાના દાવ ખેતાતા ગયા. ભાઉસાહેબ પણ તે ખેતાતા દાવ તરફ દગતા ગયા આ માનસિક નમળાઈને કારણે ભાઉસાહેબની તાર્કિક અને તાર્કિક વિચારોની શક્તિ પણ કુદિત થતો ગઈ

પોતાના પક્ષમાં મતભેદ પડે કે પક્ષમાં જ પ્રતિસ્વર્ધા વધે તે વખતે પક્ષ બદલની વ્યક્તિઓની મદદ લેવાનો યત્ન કરવો જોઈએ નહીં. પક્ષ બદલનો સહકાર લેવો, એનું જ નામ પક્ષને નમળો પાડવો

આવો પ્રયાસ ભાઉસાહેબના હાથે ચર્ચા ગયો

કોંગ્રેસના ધોરણની અને એકસ પીની જુદી જુદી દિશા સબધે ચર્ચા કરવા માટે ભાઉસાહેબ, શકરરાવ દેવ અને યશવતરાવ આપસ-આપસમાં એકત્ર થયા તેઓએ દરેક દરેક બાબતની વિચારણા કરી પણ ધોરણ નક્કો કરવું અને નક્કી થયેલા ધોરણને વળગી રહેવું, આ પ્રમાણે નિર્ણય થયો

શાંતપણે પ્રત્યેક પ્રશ્ન પર ચર્ચા થઈ હતી પણ ભાઉસાહેબે પોતાના પક્ષવિત મટે થયેલી ચર્ચામાં જે હકીકત રજૂ કરી તે અધુરી અવસ્થામાં સતારા જિલ્લામાં શેતકરી કામગીર પક્ષના એક આમદારને જજ્જાની અને તેનો વિપર્યસ્ત પુનરુચાર તે આમદાર યશવતરાવના ગામની કોંગ્રેસ પર ક્યો ભાઉસાહેબે તે આમદારને

૨૧. સન ચતાવનારાઓમાં પણ મોરારજી દેસાઈનું મહત્વ જળવાવું રહ્યું છે તેઓ તેમને ઉચ્ચ પ્રકારના શાસક તરીકે ખ્યાલે છે એમના નિર્ભય રાજકારોનાર માટે એમના વિરોધીઓ પણ માન ધરાવે છે

યશવંતરાવે મોરારજી દેસાઈના હાથ નીચે કામ કરી તેમનો વિશ્વાસ સ્પષ્ટ પાડ્યો છે મર્યાદામંદ દૃષ્ટિએ રાજકારોનાર ચતાવવાની એમની રીત વખાણવા જેવી હોવા છતાં એ રીતને હથિયાર બનાવનારા તરફથી યશવંતરાવ અને ભાઉસાહેબ દ્વારા વચ્ચે મતભેદ વધારવાના પ્રયત્નો થયા સફરરાવ દેવે કે એસના સભ્ય ન હોવા છતાં યશવંતરાવને કેએસમાંથી હાકી મૂકવાની મજા નહીં મળી ભાઉસાહેબ સરળ મનના માનવી હોવાથી ચોક્કસ પ્રકારના આવેશનો ભોગ બન્યા.

અગાઉ 'કાવના' પ્રોજેક્ટ બાબતમાં ભાઉસાહેબ દ્વારા અને યશવંતરાવ વચ્ચે મતભેદ થયો કે કેમ? એવો બધો ઉત્તર મધ્યે હતો ભાઉસાહેબે 'સંપૂર્ણપણે કાવના પ્રોજેક્ટને અજુર કરો, નહીં તો તમારી એ નહેરુ અમને નહીં જોઈએ' એમ જણાવેલું જ્યારે યશવંતરાવનું કહ્યું હતું કે, જે અમે તે સમર્થ લેવું અને બાકી રહેલાની માગણી કરવી.

આ વિષયમાં ભાઉસાહેબ તરફ યશવંતરાવ કેવળ એમને સાથ

માનનારાઓમાં જેઓ સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રની પ્રવૃત્તિ તરફ વળ્યા હતા, તેઓ પણ ધર્મસંકટમાં આવી પડ્યા હતા. એ વિકટતા ટાળવાનો માર્ગ યશવંતરાવે નક્કી કર્યો જ હતો. સંયુક્ત મહારાષ્ટ્ર પરિપક્વમાંથી રાજીનામું આપ્યા સિવાય છૂટકો નથી અને તે સિવાય કોંગ્રેસની વધતી જતી નબળાઈ આમળ વધતી ચઢતી શકવાની નથી, એ વિચારો એમના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યા હતા.

સંયુક્ત મહારાષ્ટ્ર પરિપક્વમાં કોંગ્રેસ પક્ષના સોળ સભાસદો હતા. સાંખા સમય સુધી મસલત ચાલ્યા પછી એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું કે એ પક્ષમાંથી કોંગ્રેસરોએ રાજીનામાં આપી દેવી જવું. આ ઠરાવ બહુમતીથી પસાર થયો. યશવંતરાવે કોંગ્રેસને મહત્વની માની પોતાનું રાજીનામું આપી દીધું. પણ પરિણામે એ ૨૫૪ રીતે જીજ્ઞાસુ આવ્યું કે રાજીનામું આપનારા તે એકલા જ હતા.

આ સમયે અને આ પ્રસંગે લાહિસાહેબ હીરેના નેતૃત્વની અને યશવંતરાવની કસોટી થવા માંડી. અંતે યશવંતરાવે પ્રાંતિકના ઠરાવ કરી બધાને રાજીનામાની ફરજમાં મૂક્યા. દિલોળનીથી કેટલાં રાજીનામા દેવાયાં હતા, તે તો એક પ્રશ્ન જ હતો.

અહીંથી યશવંતરાવ અને લાહિસાહેબ હીરે વચ્ચે રાજકીય મતભેદ ન રામે તેવો જોશીલો બન્યો.

યશવંતરાવે કોંગ્રેસના ધ્યેયને તરછોડવા તત્પર ન હતા. તે માનતા હતા, કે ધ્યેયને દગો દેવાથી ગમે તેટલા લાભ થતા હાય તો પણ તે લાંબને જતા કરવા, તે જ ઉચિત છે પોતે જે પક્ષને પોતાના અભ્યાસ-અનુભવના અંતે લોકોનું હિત કરનારો માન્યો હોય, એ પક્ષને સંગીન બનાવવો જરૂરી છે એમ પણ તે માનતા હતા. એ દિવસોથી હીરે અને યશવંતરાવના માર્ગ જુદા પડ્યા.

યશવંતરાવે તારવી લીધું કે પોકળ નેતાગીરીથી કોંગ્રેસ પક્ષ

અધુરી હાકકત જણાવતી વખતે એ પણ વિચાર્યું નહીં કે સહકાર્ય કરાંને બદનામ કરનાસ પ્રવલ્નથી પોતે પોતાના જ પક્ષને બદનામ કરી રહ્યા છે.

સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રનો પ્રશ્ન કેવા સ્વરૂપમાં અને કયાં સ્વતંત્ર પામ્યો, તેની વિષત ધણાખરા સારી રીતે જાણે છે.

મુંબઈ, પુના, મેલાપુર, કરાડ, કોલ્હાપુર કે મહારાષ્ટ્રના અન્ય ભાગમાં વસેલી વસતા ગુજરાતીઓએ એ સમય આઠિ સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રની ચળવળ સ્વપ્નમાં પણ જોઈ જ નહીં હોય.

યશવંતરાવ દારેની પીડ પાછળ હતી. પણ તેમની આંખેવાની આસપાસ સલાહ-અચના આપનારો વર્ગ એવા પ્રકારનો વધવા પામી ગયો હતો, કે યશવંતરાવે જણાવેલી એ પ્રશ્નની બાજબી બાજુ તપાસવાની રીયતિમાં બાકિસાહેબ રહ્યા નહો. મૂળભૂત ધોરણના તથા તરવના સવાલ નિર્માણ થવાથી યશવંતરાવે આપેલી ભૂમિકા તેમનાથી ઊંડી યાવી મુશ્કેલ બની.

સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રનો સવાલ રા. પુ કમીશન આગળ રજૂ થાય ત્યાં સુધી સહકાર્ય કરવાનો પ્રશ્ન મુસોલ નહોતો. પણ તે પછીના કાર્યના સવાલ આવીને બિલો રહ્યો તે વખતે જીમ્ પહે ધી કોમેસની પરિસ્થિતિ જુદી જ દેખાઈ.

કોમેસ કેન્દ્રમાં અને ગાંધીમાં સરકાર હતી ત્યારે કોમેસ પણ અને વિરોધ પક્ષની કાર્ય-પ્રદતિમાં મૂળભૂત અંગે ધણે જ તકાવત પડ્યો કોમેસે આ સવાલને આપસમાં ચર્ચા કરી લેવાના નિર્ણય પર ઊડ્યો, ત્યારે વિરોધ પક્ષે તો આ પ્રશ્નને એક પ્રકારની લાગણી જ રૂપ આપવા માડ્યું.

એ સમય અતિ બારીક બની ચૂક્યો હતો કોમેસે પોતાનું ધ્યેય ન વહે તે જોવાનું હતું. કોમેસની વફાદારીને પક્ષની વફાદારી

માનનારાઓમા જેઓ સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રની પ્રવૃત્તિ તરફ વળ્યા હતા, તેઓ પણ ધર્મસંકટમાં આવી પડ્યા હતા. એ વિકટતા ટાળવાનો માર્ગ યશવંતરાવે નક્કી કર્યો જ હતો. સંયુક્ત મહારાષ્ટ્ર પરિપક્વમાથી રાજનામું આપ્યા સિવાય છૂટકો નથી અને તે સિવાય કોંગ્રેસની વધતી જતી નબળાઈ આગળ વધતી અટકી શકવાની નથી, એ વિચારો એમના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યા હતા.

સંયુક્ત મહારાષ્ટ્ર પરિપક્વમાં કોંગ્રેસ પક્ષના સોળ સભાસદો હતા લાંબા સમય સુધી મસલત ચાલ્યા પછી એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું કે એ પક્ષમાંથી કોંગ્રેસરોએ રાજનામા આપી હતી જલ્દી. આ ઠરાવ બહુમતીથી પસાર થયો. યશવંતરાવે કોંગ્રેસને મહત્વની માની પોતાનું રાજનામું આપી દીધું. પણ પરિણામે એ સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવ્યું કે રાજનામું આપનારા તે એકલા જ હતા.

આ સમયે અને આ પ્રસંગે ભાવિસાહેબ હીરેના નેતૃત્વની અને યશવંતરાવની કસોતી થવા માડી. અતે યશવંતરાવે પ્રાતિકના ઠરાવ કરી બધાને રાજનામાની ફરજમાં મૂક્યા દિવ્યોજ્જનીથી કેટલાં રાજનામા દેવાયા હતા, તે તો એક પ્રશ્ન જ હતો.

અહીંથી યશવંતરાવ અને ભાવિસાહેબ હીરે વચ્ચે રાજકીય મતભેદ ન શમે તેવો જોશીવો બન્યો.

યશવંતરાવે કોંગ્રેસના ધ્યેયને તરછોડવા તત્પર ન હતા તે માનતા હતા, કે ધ્યેયને દગો દેવાથી ગમે તેટલા લાભ થતા હોય તો પણ તે લાભને જતા કરવા, તે જ ઉચિત છે પોતે જે પક્ષને પોતાના અભ્યાસ-અનુભવના અતે લોકોનું હિત કરનારો માન્યો હોય, એ પક્ષને સગીન બનાવવો જરૂરી છે એમ પણ તે માનતા હતા. એ દિવસોથી હીરે અને યશવંતરાવના માર્ગ જુદા પડ્યા.

યશવંતરાવે તારવી લીધું કે પોકળ નેતાગીરીથી કોંગ્રેસ પક્ષ

ટકવો મુશ્કેલ છે. તે કારણે તેમણે પક્ષના નેતૃત્વને તથા પક્ષને સંગીન બનાવવાનો પ્રયાસ શરૂ કર્યો. કોંગ્રેસના સર્વ પ્રાંતિય અને સર્વજનિય નેતાઓની દૃષ્ટિમાં તેમણે જાળવી રાખેલી કોંગ્રેસના ધ્યેય પ્રત્યેની વફાદારી ચમકી ઊઠી, ને નવા મુખર્ષી રાજ્યના પક્ષના નેતા તરીકે સ્વંંદાર્ધ આપ્યા. એમની પસંદગી કરનારાઓએ દીર્ઘ દૃષ્ટિ વાપરી છે, એમ કહેવું અતિશયોક્તિભર્યું નથી.

[૧૫]

ગાંધીજીના ખૂન વખતે શાંતિ

જનતાને ગાડી કહેનારાઓએ જનતાનો અનુભવ કયો જ હશે !

એક દિવસે જનતા એક સમુદ્ધની કે વ્યક્તિની જય-ધોધણી ગળાવે છે, ને બીજા દિવસે એ જ સમુદ્ધની ને વ્યક્તિની નિંદા કરે છે. જનતાને આવા માર્ગે લઈ જનારી જનતામાંની કેટલીક વ્યક્તિઓ જ હોય છે સુકાનીઓનું કર્તવ્ય જનતાને કાઈ પણ અનિર્ણય દૂર રાખવાનું જ હોયું જરૂરી છે

દેશમાં નાના-મોટા પ્રવાહો હતા. એમાંનો એક નાનો પ્રવાહ અધિક ઉમ્મ જન્મ્યો. એ પ્રવાહે અધિક ઉમ્મ ખનવાનું કારણ ગાંધીજીએ પાકિસ્તાન પ્રત્યે દાખલેની શ્રાવણાવના હતું ઉમ્મ ખનેયો તે નાનકડા પ્રવાહને એ શ્રાવણાવના એકદમ ઉદાર લાગી એ પ્રવાહમાં તરતા છવે આવેશાધિ યઈ ગાંધીજીનું ખૂન કરી નાખ્યું.

અનુભવીઓએ આવેશને અધ કહ્યો છે, તે સત્ય જ છે. ગાંધીજીની હત્યા પછી લોકો ખૂબીના વિચારો સાથે સદ્મત જણાતી વ્યક્તિઓ પણ હુમલો કરવા લાગ્યા આવેશનું જોમ મર્યાદાતી બહાર દોડતું યઈ ગયું અને લોકો આલણ-સમાજ પર વિકાર્યો.

મહારાષ્ટ્રના ગામોમાં અને મુખર્મિમાં તે લોકોનો એક સમુદ્ધ આલણો પર ખૂન જ ફેલ્યો હતો. થોડાક અનિચ્છનીય બનાવો પણ યજ્ઞાખરા ગામોમાં નોંધાયા હતા. એ સમયની હીલચાલ તપાસતા

[૮૧]

જણાઈ આવે છે, કે કરાડમાં યશવંતરાવે એક પશુ છાંછણ પર દુમસો ચવા દીધો ન હતો.

ગાંધીજી પ્રત્યે પૂજ્યભાવ ધરાવતી વ્યક્તિ માત્ર ધૂની પ્રત્યે ઊંડળી ઊડી હતી. ગાંધીજીના સિદ્ધાંતોથી મતભેદ ધરાવતા લોકોએ હત્યાના એ બનાવને અંતઃકરણપૂર્વક વખોડી કાઢ્યો હતો. સમસ્ત વિશ્વમાં સોડની કરુણ છાયા ફેલાઈ ગઈ હતી એવી જ કરુણતાથી નીતરતું વાતાવરણ કરાડમાં પણ પ્રવૃત્તું હતું.

અવારનવાર ભવ સેવાવા કરતો હતો, કે બીજાં મામોમાં જે અનિષ્ટ બનાવો બન્યા છે, તે કરાડમાં પણ બનશે પરંતુ યશવંતરાવે કરાડને એ અનિષ્ટ બનાવોથી બચાવી લીધું હતું.

[૧૬]

ગણપતરાવની માંદગી વખતે શાંતિ

મુંબઈ પ્રદેશમાં ગૃહરક્ષક દળ એટલે કે હોમગાર્ડઝની

સ્થાપના થઈ, તે કેટલી બધી મહત્ત્વની છે; તેના ખ્યાલ તો તેની જરૂર પડે તેવા કપરા પ્રસંગે જ આવી શકે. છતાં એ વસ્તુના અભ્યાસીઓ તો તે સમયથી જ હોમગાર્ડઝની સ્થાપના, કાર્યશીલતા અને પ્રવૃત્તિને અમત્ત્વના મણતાર રહ્યા છે. આ અમત્ત્વની રચના થઈ તે વખતે યશવંતરાવ ગૃહખાતાના પાલામેન્ટરી સેક્રેટરી હતા. મે'સરજી દેસાઈના હાથ નીચે એમણે રાજકારોબારનું ઉત્તમ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું.

એ સમયે યશવંતરાવના કિતશત્રુઓએ વાળવે તાબુકામાં ગલીચ ગુડાગીરીની નિંદ્રા રીતો અજમાવી તેમને બદનામ કરવાની અનેક-વિધ પ્રવૃત્તિઓ આરંભી હતી એ સમયની અનિચ્છનીય બટનાઓ ત્રાસ ઊપજાવે તેવી હતી એ નિંદ્રા પ્રવૃત્તિ આદરનારાઓએ તેમની પ્રવૃત્તિ એવી ચાલાકીથી ચલાવી હતી, કે વહમી લોકો એવું માનવા લાગે કે આ પ્રવૃત્તિની પાછળ યશવંતરાવનો ટેકો હોવો જોઈએ.

એ લોકોએ યશવંતરાવને બદનામ કરવાના અનેક દાવપેચ ખેલી જોયા તે દાવપેચમાં નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થતા તેમણે નવો જ માર્ગ શોધી કાઢ્યો.

ગણપતરાવ ક્ષયની બિમારીથી પીડાતા હતા એમને ખુશ્લી-

[૮૩]

હવામાં ઓગનેવાડીમાં રાખવામાં આવ્યા હતા યશવંતરાવનું કરાડમાં
આગમન થયું તે તેમના વડીલ બહુને મળવા ગયા બહુ લમભગ
મૃત્યુશ્ચ્યા પર જ હતા, એમ કહીએ તો ચાલે આવી સિયતિમાં
પણ હથિયારમાં કેટલાક બદમાશો ત્યાં પહોંચી ગયા હતા

યશવંતરાવે ધાર્યું હોત તો કાયદો અને સત્તાનો આશ્રય લઈને
બદમાશોને ટોક સજા કરાવી શક્યા હોત પણ યશવંતરાવે બદમાશો
પ્રત્યે દુર્લક્ષ કર્યું.

[૧૭]

લોકશાહી અને સાહિત્યકારે

યુગવંતરાવને રાજકારણમાથી હટાવી દેવાના અનેકવિધ પ્રયત્નો થયા છે. લોકશાહી પ્રત્યે જ્યારે એમના હૃદયમા કંકવાશ પેદા કરવાના કારણનો થતા હતા, ત્યારે તે પોતે જનતામા લોક શાહીનો મહિમા વધાર્યે જતા હતા.

રામરાજ્યમા લોકશાહી હતી અથવા લોકશાહીનો અર્થ જ રામરાજ્ય !

—આ સૂત્રના સર્વમાન્ય સ્વીકાર ગુંજતા તે વખતે રામરાજ્યનો સ્પષ્ટ અર્થ સમજાવતા તે બોલતા કે, ‘રામરાજ્યની સ્થાપનાનો અર્થ એ નથી કે વરસો અગાઉ અયોધ્યામાં ચર્ચાગયેલા રામચંદ્રને દિવ્યલોકમાથી જિંદગીને જ્યાં રામરાજ્ય સ્થાપવું હોય તે દેશ-પ્રદેશની રાજગાદી પર બેસાડી દેવા રામરાજ્યનો અર્થ એ છે, કે રામે ચતાવેલા રાજ્ય જેવું સુખી રાજ્ય એની ઉપસ્થિતિ માટે રામ જેવું નેતૃત્વ જોઈએ.’

યશવંતરાવ હજી પણ ધણીવાર કહેતા હોય છે કે, ‘કોઈ પણ માણસ ધારે તો રામ બનીને રામરાજ્ય નિર્માણ કરી શકે છે હાથ રાખતો પુત્ર જ રામ કહેવાય એમ નથી.’

એમના શબ્દો પરથી એમની માન્યતા કહી આપે છે, કે લોકશાહી વિષે એમણે યોગ્ય જ્ઞાન ઝીકું છે

વરસો અમાઉ અમુક વર્ગના માનવી અમુક મર્્યાદાની બહાર જઈ શકે તેવી સ્થિતિ જ ન હતી હવે એ સ્થિતિ નહીં નથી મને તે વર્ગ કે વર્ણનો માનવી જમે તેજે જીએ જઈ શકે, તેવી સ્થિતિ સર્જાઈ છે અસમત, તે કાજે તેણે જગતના પ્રજાનો કરવા આવરમક છે લોકશાહી હોવાથી જ સામાવાર પ્રાન્ત રચનાની માગણીઓને સ્વીકારવી પડી

યશવતરાવ લોકશાહીના મહાન અભ્યાગી અને પૂજક હોવા ઉપરાંત સાહિત્યિક પણ છે એમની વકૃતકળામા સાહિત્યનાં તરંગે ઝળકતા રહે છે એમની સાહિત્યારસધના અનેક સાહિત્યકારોથી નિરાળી હોવા છતાં વિચાર-રેવિધ્ય અને માર્ગ-રેવિધ્ય ધરાવતા સાહિત્યકારોના તે મિત્ર છે એમના જીડા વાચનના અમમરા પણ એમના વ્યાખ્યાનોમાંથી મળી આવે છે

યશવતરાવ સુદર વખત, સાહિત્યમય અને મનનીતિય દોના ઉપરાંત મિત્રા, ધનક, અધ વાડાબદી અને એવા જ વર્તુળોના પ્રભાવથી દૂર રહનારા સ્વાભિમાની છે

એમના એક સાક્ષર મિત્રે એમને એક સરાવ પૂછ્યો સવાલનો હેતુ યશવતરાવના મનને ઉત્તેજાનો જ હોવો જોઈએ એમ જવાબ પરથી સહેજે સમજી શકાય તેમ છે

પુનાના વિદ્વાનોને એમ લાગે છે, કે ખીજીઓએ હમેશાં તેમના ચરણો પાસે મેસી તેમના આશીર્વાદ મેળવવા મારે જિ દગીમા એવા આશીર્વાદ મેળવવાના અવશ્યકતા નથી હું કે હ માટે એકદમ જીએ કે દુઝો પૂર્વગ્રહ બાધતો નથી મારી દષ્ટિ કદાચ ખૂત ભરેલી હશે તો મિત્રભાવે પગપર ચર્ચા કરીને-હું તે સુનારીય મારો આ સદેશ તમે કદાચ તેમને પહોંચાડશે, તો હું વાંચે નહીં લઈ દુ ટાઈના પણ પગ પાસે બેસીને આશીર્વાદ મેળવવા તૈયાર નથી

યસવંતરાવે આપેલા જવાબમાંથી થોડાંકે અસલ વાક્યો પણ અમે મૂક્યા છે.

‘ખુશ્લી બેઠકમાં મુક્ત મનથી ચર્ચા કરવી અને મને છે. એમ કરવાથી મને આનંદ થશે.’

‘કેવો સુંદર ઉત્તર!

આ સુમમાં લોકશાહી ચાલે છે બપે જ. માત્ર સાહિત્ય ક્ષેત્રને લોકશાહીની પડી નથી. ચોક્કસ વૃત્તિના સાહિત્યકારો સાહિત્ય ક્ષેત્રને તેમનું પોતાનું રાજ્ય જ માની રહ્યા છે. તેમાં પણ ખાસ કરીને ગુજરાતી સમુદાયમાં તો સાહિત્ય ક્ષેત્રને મુડીમાં ટુંધી રાખવામાં આવ્યું છે.

ત્યારે કે અમુક જ સાહિત્યકારો ! બાકીના કંઈ જ નહીં.

ગુજરાતી સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં પણ પુત્રાની વિદ્વાન મંડળી જેવી સાક્ષર-મંડળીએ સત્તા જમાવી છે. એ મંડળી એમ માને-મનાવે છે, કે બીજાઓએ એમના પગ પાગે બેસી એમના આશીર્વાદ મેળવવા જ જોઈએ. ગુજરાતી સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં તો વાદ-વાડાનું એટલું બધું જોર છે, કે જ્યાં જ્યાં સાહિત્યસર્જકો અને તેમની કૃતિઓ પ્રત્યે દૂર્લક્ષ થતાં રહ્યાં છે.

તાકાતવાળા સાહિત્યસર્જકોને જો બહાર લાવનારા ન મળે તો તેઓએ ધ ધામાં જ ગોધાધ રહેવું પડે.

૧૯૫૨ની સાર્વત્રિક ચૂંટણી સર ચર્ચ લાઉસાહેબ દ્વારા અને યશવંતરાવ ચાંદાણુ; એ બે નેતાઓ પર મહારાષ્ટ્રની આવતી કાલની જવાબદારી હતી પોતાના મતદાર-સમુદાય પ્રયાગ કરવાને બદલે યશવંતરાવે સમસ્ત મહારાષ્ટ્રમાં પ્રવેશ આરંભ્યો એમણે પોતાની વફૂરવકળાનો ઉપયોગ કરવા માફક લોકોમાં ભાગેસ પ્રત્યે જે લાવના હતા, તે લાવનામાં જોમ જગાડ્યું એમની એ પ્રચાર યાના પત્રી ૪ મે ૧૯૫૨ 'સાઈના પ્રધાનમંડળમાં એમનો પ્રવેશ થયો.

અન્નાજ પ્રકરણ વિષયનો યથવંતરાવનો અભ્યાસ કે અનુભવ જરા પણ ન હતો. પરંતુ માણસનું મન અને વહેવાર જાણી લેવાની તેમની શક્તિએ તેમને સારો સાથ આપ્યો. પરિસ્થિતિ પર અચૂક તર્ક કરવાની શક્તિ આપોઆપ તેમને પ્રાપ્ત થઈ.

તેમણે પુરવડાખાતાનું સંચાલન કરવામાં વ્યવહાર-બુદ્ધિનો જ આશરો લીધો. આ એક જ આધારને નજર સામે રાખી પુરવડાખાતા દ્વારા લોકોને રુચિર મધ પડે એવું ધોરણ એમણે વિચારના માડ્યું.

તેમની કાર્ય-પ્રદક્તિ સરળ ચનાની હોય કે એમને માર્ગદર્શન આપવાની પરમેશ્વરની મગ્ન હોય, પણ તેમણે જ્યારે પુરવડાખાતુ સ્વીકાર્યું તે અરસામાં કેનિય સરકારનું તે ખાતુ કિડવાઈના હાથમાં આવ્યું હતું.

૧૬૧ અહમદ કિડવાઈ જાહાસ રાજકર્મચારી લેખાતા હતા થી. નહેરૂ એમના માટે સારો મત ધરાવતા હતા. કિડવાઈને ગમે તે ખાતુ આપવામાં આવે તો પણ તે ખાતાને દીપાવી જવાની કિડવાઈમાં પ્રભાવશાળી શક્તિ છે, એમ શ્રી. નહેરૂ માનતા હતા. તેમની તે માન્યતાને કિડવાઈએ સાચી ઠરાવ્યાની બીના સર્વશ્રુત છે.

શ્રી. કિડવાઈ અચાનક જુદી જુદી જગ્યાએ જઈ ચડતા અને અનાજના જથ્થા સંબંધે કે તેની ફેરબદલી સંબંધે નખળી-સમળી

માદિતીએ મેળવી લેતા લોકસમુદ્ધ ક્યારે ક્યારે ક્યા ક્યા અનાજ
ની અછત અનુભવે છે, તે બાળતની તેમણે શોધ કરી લીધી

એમણે કેવિય સરકારનું પુરવઠાખાતું સલાહ્યુ તે અગાઉ
શ્રી કનૈયાલાલ મુશી કેન્દ્ર સરકારના અન્નસચિવ હતા

શ્રી મુશી અગ્રહ ધારાશાસ્ત્રી તરીકે મશહૂર છે ગુજરાતી
ભાષા ॥ સાગ નવલકાર તરીકે પણ ખ્યાતનામ છે મુળર્ષ રાજ્યના
મૃદસચિવ તરીકે એમણે જે કાગ્ગર્હ આપી હતી, તે પ્રશ્નસનીય
હતી પણ કેવિય સરકારના અન્નસચિવ-પદને દીધાવવાની મુદ્દા
તક એમન સાપડી નહીં

‘જડ ઉધાડા ડી પ્રવૃત્તિને એમણે આરભ કર્યો વન-
મહોત્સવો ઉજવ્યા પણ કુદરત એમની પ્રતિકૂળ જ થતી રહી
શ્રી મુશીને એ ખાતાએ યશ આપ્યો નહીં

શ્રી મુશી પછી રહી અદમદ કિડવાઈ અન્નસચિવ થયા અને
યશસ્વી નીવડ્યા તે જ પ્રમાણે મુળર્ષ રાજ્યના અન્નસચિવ દિનકર
રાવ દેસાઈ પછી યશવતરાવ ચંડાણ આવ્યા

દિનકરરાવ દેસાઈને પણ સુખશ આપ્યે ચાપ એવી સુવર્ણ તોડા
સાપડી ન હતી

દેસાઈ પછી યશવતરાવે ક્યારે મુળર્ષ રાજ્યનું પુરવઠાખાતું
હાથમાં લેવાની હામ બીડી તે સમયે કોઈ પણ જાણકાર રાજ
કર્મચારી એ ખાતાને સ્વીકારવા ઉત્સુક હોય એમ જણાતું ન હતું

કિડવાઈ પેઠે યશવતરાવ પણ લોકસમુદ્ધ એકત્ર થતો હોય
એવા સમાનોમાં ફરવા લાગ્યા અનાજનો છૂક તથા જથ્થાબધ વેપાર
ચાલતો હોય ત્યા જઈ માદિતી મેળવવા લાગ્યા આ બધા પ્રકારે
યોગવાદી ને અમદમા મૂકવાથી એમને ધણી કીડી બાગતોનો
અભ્યાસ થતો ગયો

કિડવાઇએ મશવંતરાવની કાર્ય-પદ્ધતિ વિશે કેટલીક વાતો સાંભળી. ત્યારે તે બન્ને વચ્ચે પહેલી મુલાકાત થઇ તે સમયે અન્નનો પ્રશ્ન ચર્ચા અને એકબીજા પ્રત્યે આદર વધ્યો.

રફી અદમદ કિડવાઇના અવસાનથી મશવંતરાવને કંઈક-વધુ પડતું તુકશાન થયું. કારણ કે કિડવાઇનું ધોરણ એમની રાજ-વહીવટની દુનિયામાં માર્ગદર્શક હતું.

મશવંતરાવે પુરવાાખાતું દાઘમાં સીધા પછી બાર-તેજ મહિના જેટલા સમયમાં અન્નનું નવું ધોરણ ગઠેર કર્યું. એ નવા ધોરણ વિશે તા. ૨૦-૧૨-૫૨ના રોજ અખબારનવેશને મુલાકાત આપતાં તે જોડ્યા :

‘ભારત સરકારે પ્રાન્ત-પ્રાન્તની સરકારો સાથે મંત્રણા ચલાવીને નક્કી કર્યું છે, કે આજના જે અનાજ વિષયક નિયંત્રણો ચાલે છે; તે નિયંત્રણો ખોરવવાની જરૂર નથી. પરંતુ એક ખાસ સુધારો એમાં વધારવાનો છે. એ સુધારાની વિગત એ છે, કે પ્રાંતિય સરકારો એકબીજાની જરૂરીયાત પ્રમાણે અનાજની લે-વેચ કરવા મુકે તે તે પર પ્રતિબંધ નથી. રાજ્યની જે સરકાર પામે વધારાનું અનાજ હોય તે અનાજ જેને અછત છે તેને તે સરકાર વેચી શકે. આ રીતે પ્રાંતની સરકારો અનાજના વેચાણ-ખરીદી કરવાની સત્તા ધરાવે છે મધ્ય સરકારે માન્ય રાખેલા એ ધોરણ અનુસાર મુખર્દી સરકારે ત્રીસ દગ્ગરથી ઓછી વસ્તીવાળા ગામ-ગામડાં-કરખામાં મકાઈ, બાજરી અને જુવાર જેવા અનાજ પરથી પ્રતિબંધ હટાવી લેવાનું નક્કી કર્યું છે

આ નવું અન્ન-ધાન્ય ધોરણ એ આજની નિયંત્રણ પ્રદત્તિ અને આંતર રાજ્ય નિર્નિબંધ ખરોખર જુવાર, બાજરી, મકાઈ જેવા ધાન્ય પર સંપૂર્ણ નિયંત્રણ, વિધેની સમજુતી છે. આ ધોરણનો મુખ્ય હેતુ આજની નિયંત્રણ પ્રદત્તિમાં કંઈક કટોકટી ઓછી

દરવાનો છે. ખાસ કરીને ખેડૂત અને ગ્રામિક વિભાગમાંના લોકોની દૃષ્ટિએ આ ધોરણ નહીં થયું છે. પરંતુ અજ-ધાન્યના ભાવમાં ખેડામ વધારો થવા ન પામે, એ તરફ સરકારનું લક્ષ રહેશે. સરકાર સંગ્રહખોરી અને ખીજ સમાજ-વિરોધી પ્રકારને ચોપવાની કાર્ક પણ નીતિને ચલાવી લેશે નહીં. અકારણ બાવ વધે છે, એવું જાણતાંની સાથે જ ધુનઃ નિયંત્રણ ચાલુ કરવામાં હિત કરશે નહીં. કારણ કે સામાન્ય કોટિના માણસોને બાવના ઉગળાયાં બિપજતા સંકટોથી બચાવી લેવાની સરકારની ફરજ છે. નિયંત્રણ ઉપાડી લેવાથી જે નોકરવર્મ ઝોટા થશે, તેમને તકલીફ પડે નહીં; તે બાબતની કાળજી લેવાતી રહેશે.’

નિયંત્રણ સમયમાં જનતાના જે હાલ હતા, અને તેમને જે કંઈ ત્રાસ સહન કરવા પડતા હતા; તેના નિવારણ માટે યથ-વંતરાવે આ નવું ધોરણ સ્વીકાર્યું. આ નવા ધોરણ સંબંધે તેમણે રેડિયો પર બાવણ કરી ધાન્ય ઉત્પન્ન કરનારાઓ તેમજ વ્યાપારીઓને વ્યક્તિગત ઉદ્દેશોને અસરકારક વિનંતિ પણ કરી, કે :

‘અમે જે નવો પ્રયોગ કરીએ છીએ તેનો યથ ધાન્ય પકાવનારા અને વ્યાપારીઓની સહભાવના પર અવલંબિત છે. તેઓ સરકારને સહકાર આપશે, અને વિના કારણ ભાવમાં તેજ ન આવે તેની કાળજી રાખશે; તેમજ જ્યાં અજ-ધાન્યની ખરેખરી જરૂર છે તે સ્થળે મુક્તમનથી પહોંચાડશે એવી આશા છે. રીકાકારોને અને અર્થતંત્રોને એવી વિનંતિ છે, કે તેઓએ જરા ધીરજ ધરવી, અને અમે સ્વીકારેલા ધોરણને યથ મળે એવું નેત્રીભયું વાતાવરણ નિર્માણ કરવું. સરકાર સંગ્રહખોરી, નફાખોરી તથા અન્ય સમાજ વિરોધી તરવોને દબાવી દેવાની કડક નીતિ અખત્યાર કરશે અને તે સરકારનું પૂરાણું કર્તવ્ય છે.’

નિર્નિયંત્રણોની સાવધગિરીના ધોરણને સ્પષ્ટ કરતાં તે આમળ બોલ્યા :

‘અન્ન-ધાન્ય નિર્નિયત્રણ જેવા અતિ નાજુક પ્રશ્ન તરફનું અમારું દષ્ટિ-બિન્દુ આર્થિક તત્ત્વજ્ઞાન પ્રદત્તિનું નથી. અમે નિયંત્રણમાં કયાય તેની મફતની તાકાત જોખમાવા ન પામે તે તરફ જ લક્ષ રાખ્યું છે આ નવું ધોરણ આપણા રાજ્યમાં જે પરિસ્થિતિ છે તેને અનુકૂળ છે.’

તે પછી ચોખા સિવાય સર્વ ધાન્ય પરના મિલનજોડાવી લેવામાં ખાડ, કાપડ અને ગ્રાસતેલ ઉપરના નિયંત્રણો ઉઘાટાયાં થઈ પગાં નિયંત્રણો હટાવા થયા.

૧૯૫૨-૫૩ની ગાનમાં અનાજ પરના ઉપાડી લેવાયેલાં નિયંત્રણોનું ધોરણ મરાસવી નીચડ્યું.

જેદૂત અને ધરાકને તગ કરનારા જાધનો ૨૬ કરવામાં આવ્યાં અને મળરોમાંથી છૂટી ધાન્ય મળરા લાખ્યા મરાવ તરાવ એ પણ જોડી ગયેલા છે :

‘આપણે રેશનીંગ યુગને પાછળ દટાવી રેશનીંગ વગરના કાળમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ જે કદ નહિય નિયંત્રણો બાકી રહ્યાં છે તે પણ થોડા સમયમાં જ દૂર થઈ જશે એવી મારી ખાતરી છે, અને તે પણ આ ચાલુ આર્થિક વર્ષની આખરમાં ચાલુ વર્ષના અંતમાં આ પુરવઠાખાતુ જ બંધ નહીં થયું હોય તે મને પોતાને જ નવાઈ લાગશે.’

તેમના એ શબ્દો ખરા પડ્યા વર્ષની આખરમાં પુરવઠાખાતુ ભરખારત કરવાની સરખ ત થઈ અને એ પછી એમના હાથમાં રયાનિક સ્વરાજ્ય જગત અને વિકાસ; એ ત્રણે ખાતાં સંયુક્તપણે ચૂંટાયા.’

૧૯૫૪ના જુનાઈમાં સાતમાં વન મહોત્સવ પ્રસંગે પોતાના સાંપણમાં મફતના વાક્યો તે જોડ્યા હતા.

‘આપણે તાજેતરમાં અન્ન-વાન્ય જાગતમાં જે સ્વયં પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી છે, તે ગર્ભિય યોજનામાં કાયમ ટકાવી દેાય તો જમણ સંપત્તિનું કાળઝૂપૂર્વક રક્ષણ કરી તેમાં વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. વન-મહોત્સવ તે ત્રીજા ભાવનાનું સ્વરૂપ છે. આપણે વૃક્ષોની પસંદગી એવી રીતે કે ત્રીજા જોઈએ કે તે વૃક્ષો જોગે ત્યારથી આપણા ઉપયોગમાં જ આવે. એનાં છાકડાં ધરધથ્થુ કામમાં આવવા ઉપરાંત ખેતરના ખાતરમાં પણ ઉપયોગી થાય.’

વન-મહોત્સવ સંબંધે તેમણે આગળ બોલતાં જણાવેલું કે, ‘વન મહોત્સવ આપણી બહુ જૂની સાંસ્કૃતિક પરંપરા છે. ગ્રામ્ય વિભાગોમાં તો વૃક્ષ પૂજા કરવાની પદ્ધતિ પણ સર્વમાન્ય છે. વન-મહોત્સવ પ્રસંગે ઝાડ ઉઠાડવા જેવી જ મદદરતની આવશ્યકતા ઝડપે ઉઠેવાની ને તેની વૃદ્ધિ કરવાની છે.

અન્ન-વાન્યના ધોરણ પ્રમણે વન મહોત્સવ સંબંધમાં પણ યક્ષવત વની દષ્ટિ નવીન છે. હાલનો તેને જાણીને જે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તેને રાખી વગર જાણ્યે ઉપયોગ કે વાની તક મળે તે માટે પણ ઝાડના છાકડાંની જરૂર જોવી રહે છે.

‘સ્થાનિક સ્વભાવ સરથાની નાની નાની પંપિયો ભરીત તેમાં આપણી અડધોટોની ચર્ચા કરવી એવી સલાહ વચ્ચે નરાવે. સ્થાનિક સ્વભાવ મનના ખાતાના કાર્યકરોને આપી તેમનું તે સમયે યુરોપ-અમેરિકાના સ્થાનિક સ્વભાવ સરથાના મરોબારને લગતા પુસ્તકોનું અધ્યયન થાનું હતું. ભારતમાં આપણી પરિસ્થિતિને કયા દેશની સ્થાનિક સ્વભાવ-સરથાની પદ્ધતિ અનુચિત છે તે વિષયમાં ઊંડું વિચારે’ જતા હતા.

તેમણે જે જે ખાતાની જવળતી ઉઘાડી છે તે તે ખાતનો રોજાવવા મટે વાચનનો અશરો લેધો.

મૂરાઠીભાષી અને ગુજરાતીભાષી લોકોમાં સાધન-સંપન્ન તેમજ અધિકારસમન વર્ગ અસ્તિત્વમાં છે. પણ મારા અભ્યાસ-અનુભવના અંતે મને તો જણાયું છે, કે શ્રીમંત તથા જિંઝા દરજ્જાની કેટલીયે ગુજરાતી વ્યક્તિઓને તેમના સાહિત્યની અને સાહિત્યકારોની કશી પડી હોતી નથી. તેમને તે વિષેની દરકારે પણ હોતી નથી. જ્યારે મરાઠીભાષીઓમાં એથી ઊંચડું વાતસ્પર્શ જોવામાં આવે છે.

ખાંડેકર અને ફડકેની નવલકથાઓ વાંચવા પ્રત્યે મદ્રાસબંદની કેટલીયે ધનિક તેમજ અધિકારસમન્ન વ્યક્તિઓ આકર્ષાતી રહી છે.

પરંતુ તરત પછી એ જિંઝા દરજ્જાની વ્યક્તિઓમાંના એક છે. એમને તો ફડકે અને ખાંડેકરની મરાઠી નવલકથાઓ વાંચવાનો નાદ હતો. તે કોલેજમાં દતા તે સમયે કોલેજની બહાર પણ દુનિયા છે, એવું માનનારા વિદ્યાર્થી દતા. આશ્ચર્યની વાત એ છે, કે તેમણે પહેલે નખરે પાસ થવાની કોશિષ કદિ પણ કરી નથી. ને એ પ્રથમ વર્ગમાં ઉત્તિર્ણુ પણ થયા નથી. છતાં તેમણે ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરી ત્યાં સુધીમાં તે કદિ નાપાસ થયા નથી. આટલું છતાં એમની બુદ્ધિની ચમકથી પહેલા વર્ગમાં પાસ થનારા વિદ્યાર્થીઓ પણ દાજીભર ચકિત થઈ જતા.

અંકગણિત, ઇતિહાસ, મરાઠી અને રાજકારણ આ ચાર એમના પ્રિય વિષયો દતા. ચર્ચા કરવાનો એમને અગ્રણ શોખ હતો.

કાર્ત્ત પણ વિચ્છેના પ્રશ્નોત્તુ નિરાકરણ ચર્ચા વગર ચાલ જ નહી, એમ તે માનતા હતા અને હજી પણ માને છે

ચર્ચા કરતી વખતે તે કદિ કટાણતા ન હતા તેમજ પરાસ્ત પણ ચતા ન હતી સામા માણસના મન સમવાન ન થાય ત્યાં સુધી તેમને સતોષ થતો ન હતો જ્યારે તે ચર્ચાને આગ લે કરતા ત્યારે તેમને સાંભળના પ્રથમ કદાના વિલામી આ ૮૦૫ બનતા એમની ચર્ચામાં નીત તી બુદ્ધિની ચાક તેમજ સાહિત્યપ્રવાસની છાયા તેને અનેકને તેમના પ્રત્યે માત્ર વિપજાતુ એમના પરિચયમાં આવેલા અનેક શિક્ષિત અને સરખારી વ્યક્તિઓ એમને સાહિત્યિક કહે છે

જ્યારે તે કોતેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા, તે સમય દરમિયાન એમને એમનું દારિદ્ર્ય ખૂબ મુશ્કેલ પોતાની તથા પોતાના મુકુમની દૂર કે વાના ઉપાયો તેમજાધતા જો સમયે એમને સમાજની ગરીબી સુધી મુશ્કેલી સમાજ પ્રત્યેની નિષ્ઠા જ એમના હૃદયમાં મૂર્તિમત થઈ હતી

સમાજને પેટ પૂરતું પણ ન મળે, એવી પરિસ્થિતિને ગમે તે પ્રકારે પતંગવરી જ લોઈએ, એવો નાદ તેમના હૃદયમાં શુભ્ધા કરતો સમાજની વિષમ સ્થિતિએ એમના કુટુંબની ગરીબીના દુખને લાગણીથી જિહવવા દીધું નહી

બાપી પરિસ્થિતિના અનેક પ્રસંગે એમના મુખમાંથી નીકળેલા ઉપદેશોમાં કાંઈ જ વધુ છે જેઓએ જો હિંદુનાર સાંભળ્યા છે તેઓ તેમને સાહિત્યિક કહીને જ સતોષ અનુભવે છે

રાજકારણની અને જીજ્ઞાસાઓમાં એમના વ્યાખ્યાનોનો અજાણ કરવાથી પણ જણ્યું આવે છે કે તેમના વ્યવસ્થામાં સાહિત્યની રસબોધ છે

૧૯૪૦ની સાલમાં કરાડ ખાતે દક્ષિણ મહા ૧૯૨ સાહિત્ય સંમેલન યોજાયું તે સમયે તે સંમેલનના કથા વિભાગનું ઉદ્દેશન

કરવાનું બહુમાન એમને મળ્યું હતું. તે સમયે તે કાયદાનો અભ્યાસ કરતા હતા.

૧૯૫૨માં પુનાની વસંત-વ્યાખ્યાન માનામાં એમનું બાપાણુ યોગ્યથુ હતું.

તા. ૧-૫-૫૨ના રોજ તેમણે પુનામાં આપેલું વ્યાખ્યાન ' દિન્દી લોકશાહીએ ભવિષ્ય ' (દિન્દી લોકશાહીનું ભાવિ) રાજકિય વિષયનું હોવા છતાં તેમાં સાહિત્યિકાભાસ દેખાઈ આવતો હતો.

આજે પણ પ્રાઈ સાહિત્યકાર એમની મુલાકાતે આવે છે ત્યારે તે પોતાના સત્તાધિકારને વિસરી જઈને એને મળે છે. સમાન સ્થિતિના એ મિત્રો વાતો કરે, તે પ્રકારે વિના સંકોચે ચર્ચા કરે છે.

સાહિત્ય-સર્જકો અને કલાકારો સાથે વાતો કરતી વખતે તે એવા બની જાય છે, કે સાહિત્યિકાર એમને સાહિત્યિક જ માની લે છે.

પશ્ચિમના દેશોમાં સાહિત્ય-સર્જકો પ્રત્યે અનન્ય માનની લાગણી પ્રવર્તે છે, ત્યારે અહીં તિરસ્કાર તો નહીં પણ અમમાનતાની તો મોટા ભાગે પ્રવર્તી રહી છે.

ધૂરવાકામાં સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સરથાની પટેલી પરિષદમાં યશવંતરાવે પોતાના ભાષણમાં મહત્વના વાક્યો ઉચ્ચાર્યા હતા :

‘ખીછ પંચવર્ત્તિય યોજનામાં સ્થાનિક-સ્વરાજ્ય સંસ્થા પર મહત્વના કામકાજની જવાબદારી આવવાની છે એ જવાબદારીને જવસંત બનાવવા-ન્યાય આપવા આપણે બધી શક્તિઓને વધારવી આવશ્યક છે. એકાદ ખીજા જિલ્લાની આવી નાની પરિષદ સ્થાનિક સંસ્થાને અભ્યાસ કરવામાં તેમજ એકબીજાની જરૂરીઆતો સમજવામાં ઉપયોગી થશે. એકબીજાની મુશ્કેલીઓ નષ્ટ કરવામાં મદદગાર થશે.’

રાજ્યમાંની સ્થાનિક-સ્વરાજ્ય સરથાના કાર્યોનું વર્ણન કરતાં તેમણે જણાવ્યું :

‘સરેરાશ જોતા સ્થાનિક-સ્વરાજ્ય સરથાના કામકાજ જેવાં થવાં જોઈએ તેવા થતા નથી. પક્ષવાદથી વસુક્ષાતના કામ વિસ્તંબમાં પડે છે. તે જ પ્રમાણે ઓડિટ-નોટને જવાબો દેવાની જરૂરીઆતને વિના કારણે લાવનારા અનેક અગ્રો સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સરથાએ પાર પાડવા જોઈએ’

પૂર્વ-પશ્ચિમ જ્ઞાનદેશના યુનિસિપાલિટિના અધ્યક્ષો, મુખ્ય અધીકારીઓ વગેરેની તા ૬૮-૭-૫૮ની કોન્ફરન્સમાં બોલતાં યશવંતરાવે કહેલું :

‘આવા સ્વરૂપની પરિષદ મુળર્થ રાજ્યમાં આ પહેલી જ છે. મારી વિનંતિ છે, કે આપણે સ્વચ્છ મનથી ચર્ચા કરવી. નગરપાલિકાની ગુધારણા માટે માર્ગ શોધવો.’

વડોદરાની આવી જ એક પરિષદમાં તેમણે કહ્યું :

‘નગરપાલિકાના અંતર્ગત કાગજારમાં દરતક્ષેપ કરવાની સરકારની ઇચ્છા નથી તેમજ અકારણ નગરપાલિકાની જવાબદારી પર ટીકા કરવાનું પણ સરકારને મન થતું નથી કરતી ચોક્કસાઈ કરનાર મંડળની ભતામણુ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ કર નાખવાનું ધૈર્ય દાખવવાનો નગરપાલિકાએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પ્રથમ પંચવાર્ષીય યોજનામાં નગરપાલિકાની યોજના ૫૭ દેવાનું જોઈએ તેનું લક્ષ દેવાનું નથી પરંતુ બીજી પંચવર્ષીક યોજનામાં પહેલી યોજનામાં જે બાબતો બાકી રહી છે, તે તરફ લક્ષ અપાય તેવા પ્રયત્નો હું કરી છૂંટા મલિચ્છ વસ્તીઓનું ઉચ્ચારણ કરવું જરૂરી છે, પણ મલિચ્છપણુ ઉત્પન્ન થવાના ને તે વધવાના કારણો દૂર કરવાનું કામ તેથી વિશેષ મહત્ત્વનું છે.’

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સંસ્થાઓની ઉન્નતિની વિચારણાઓ તો પ્રથક પ્રથક જ્યાં ને ત્યાં જતી જ રહી છે પણ યશવંતરાવે તો તે સંસ્થાઓના કાર્યકરોને એકનાજનને મળવાનો, પાઞ્ચવાનો અને પારખ્યા પછી ક્યાં ક્યાં કંઈ કર્મ બનતની તકલીફ છે, તે શોધવાનો અને તેનું નિવારણ કરવાનો નવો માર્ગ વ્યક્ત કરી બતાવ્યો અને છે એકનીજમા રહેલી ખામીઓ બતાવવા સાથે મુશ્કેલી બતાવવાનો તે સ્વીકારવાનો પણ તેમણે આદેશ કર્યો છે.

આમપંચાયત લોકશાહીનો પાયો છે. એનો વિસ્તાર પણ વિશાળ છે એનું સમકલન જરૂરી માની તેમણે સહકારીઓની મદદથી ‘મુળર્થ રાજ્ય આમપંચાયત સંઘ’ની સ્થાપના ૧૯૫૪માં કરી.

એક વરસ જેટલા દૂકા સમયમાં આમપંચાયત સંઘ કાર્યશીલ બન્યો.

૧૯૫૫ના એપ્રિલ માસની ૭મી તારીખે તેમણે એ સંઘના બીજા અધિવેશનનું ઉદ્ઘાટન કર્યું. એ ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે તેમણે આપેલા આપણનો સાર નીચે પ્રમાણે છે.

‘આમપંચાયત એટલે કેવળ ગામડાના નાગરીકોનો કારભાર સ્થાપનાર યંત્ર નહીં, પણ નાનાં નાનાં ગામડાઓના કલ્યાણની જવાબદારી તેના પર રહેલી છે. સરકાર એવા વિગારમાં છે, કે મોટી મોટી આમપંચાયતો પાસેથી વસુલાતનાં મહત્વનાં કામ લેવાં. તે જ પ્રમાણે પંચાયતના સેક્રેટરીએ આ પંચાયતીક યોજનામાં નિરંનિરાળા વિકાસ કાર્યોના કાયદા પોતાના ગામને મેળવી આપવાની દૃષ્ટિએ અધિકમાં અધિક પ્રવાસ કરવા. પંચાયતના મેમ્બરો અને અધિકારીઓ પોતાના અંગત હિતો કરતાં સામાજિક હિતોને પ્રાધાન્ય આપે એવી ભારી તેમને વિનંતિ છે. પંચાયત પર પડેલા મૂળ ખર્ચને અમલમાં લાવવાનો યશ પ્રાપ્ત કરવામાં વિઝમી ન નિવડે તેમને અધિક સત્તા અને અધિક મહેમુલનો ફિરમો દેવાનો ઉપયોગ નથી. પંચાયતને આર્થિક સત્તા અને અધિક સહાયતા દેવાની દૃષ્ટિએ નજીકના સમયમાં એક નિશ્ચય લાવવાનો વિચાર છે. તે અન્વયે પંચાયતોના સેક્રેટરીઓની એક ક્લર ઊભી કરવાનો વિચાર છે.’

આમપંચાયતોને નવું રૂપ દેનારું નિશ્ચય યશવંતરાવે તે રચનાત્મક સ્વરાજ્ય સચિત્વ દત્તા, તે સમયે લાવવાની શક્યતા પ્રાપ્ત કરી નહીં. પરંતુ તેમણે જે વિચાર વ્યક્ત કર્યો હતો તે જ વિચારને મૂર્તિમંત કરતું પંચાયત નિશ્ચય અસરે ત્રગ્ગ વચ્ચે તેમના જ નેતૃત્વ નીચે ઉપરિચિત યથેવા પ્રધાનમંડળે વ્યક્ત કર્યું.

નાનાં-મેઢાં ગામડાઓના અસંખ્ય માળુસોનાં જીવન સુધારનારી દૃષ્ટિ અને શક્તિ તે નિશ્ચયમાં જળી પડી છે.

યશ તરાવે આમપચાયતને આપાદ કરનારી પોતાની પ્રવૃત્તિને વેગવેતી જ બનાવી છે

તા ૨૪-૧૨-૫૫ના રોજ તેમણે વડોદરા આમપચાયતનું ઉદ્ઘાટન કર્યું એ પ્રસંગે તેમણે જણાવ્યું :

‘ આમપચાયતોએ નાગરિક જીવનની સુખ સમવડ ઊભી કરવા પૂરતી જે તેમના કામની મર્યાદા બાંધવાની નથી. પચાયતોએ તો આમજીવનની આર્થિક તેમજ સામાજિક ઉત્તિ માટે પણ પ્રયત્નો કરવાના છે. પચાયત એ કેવળ સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો ધ્વજ નહીં, પણ લોકચાહી મનજ્ઞાનો પાયો છે. સરકાર જનતા પાસે વિકાસ યોજના, સામુહિક યોજના વગેરે, સરખા પ્રગતિના નિશ્ચિત કાર્યક્રમો લઈ જાય તે સમયે આવી યોજના દ્વારા પ્રાપ્ત થનારા પ્રસંગના પૂરેપૂરા ફાયદા ઉઘાવવા એ પચાયતનું કર્તવ્ય છે. ’

આમપચાયતોના કા-સારમાથી પ્રત્યક્ષ અડચણો અને તે અડચણોમાથી કાવવામા આવતા માર્ગ રાજ્યે તેમણે સુદર માર્ગ-દર્શન આપ્યું જે આમપચાયતના કાર્ય ક્ષેત્રના વિશાળ સ્વરૂપની માહિતી શુદ્ધ એમણે આપી છે.

તા ૧-૧૦-૫૬ના રોજ રેડિઓ ૫૭ લાપણ અપતા તેમણે સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સરચાઓના સનાલ સાથે જ ગરી પ્રાણીઓના રક્ષણ મા પ્રશ્નને સાકળતા જણાવ્યું.

‘ જ ગરી પ્રાણીઓનું સ રક્ષણ લોકોના સહકાર સિવાય અશક્ય છે. જ ગરી પ્રાણીઓ માણસો મા જીવ મા ઊભી થતી કેટલીક આફતો ને નષ્ટ કરે છે. માનવજીવનના સુખોમા મૂલ્યવાન ફાળો તેમના દ્વારા મળે છે. તે આપણે નોંધી લેવું આવશ્યક છે. ઘણાને આ વાત અકારપદ લાગશે, પણ જ ગરી પ્રાણીઓ માણસોના હિતમાં મદદગાર બને છે. વિપારી સાપની આપણને ખીક લાગે છે અને આપણે તેને તિરસ્કાર કરીએ છીએ. પણ ઉદરો અને ઘૂસથી થતા અનાજના

તેમજ અન્ય પ્રમરના પાકનો જે વિનાશ થતો હોય છે, તે વિનાશને સાપ જ રોકે છે જંગલી કુકરોના લક્ષણ પર જીવના નાથ-કુકરોથી થતી પાકની ખાના ખરાબીને અટકાવે છે ચિત્તા પાદરાનો ગ્રાસ કરી પાદરાથી થતી પાકની વિનાશમાજીને રોકે છે સર્વ જગલ પ્રાણીઓ ગમે તેટલા દૂર હોય તે પશુ તે માણસોની સાથે કેવી રીતે જીવન મેળવવું તેની કલા સારી રીતે જાણતા હોય છે, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી માત્ર તે જંગલી પશુઓની ખરી કે ખોટી ભીંતાથી પોતાનું સંરક્ષણ વિચારી અને આવરી લેવું જરૂરી છે ।

હિપરના બાપણ પરથી રખટ રીતે જાણ થી આવે છે, કે જંગલી પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવાની તેમણે દર્યાવેળી અમલદારા માનવદષ્ટિએ પણ કેટલી મહત્ત્વની છે !

જંગલી પ્રાણીઓ માણસને જ્યાં ને ત્યાં રક્ષણ આપતા રહ્યા છે પણ માણસ એ પ્રાણીઓનાં જીવનમાંથી સદજીવનના તરવો વીજીવાની કેટલી બેદરકારી સેવી રહ્યો છે ।

આજે તો માણસ માણસને જ કેટલો સદકાર આપે છે !

દુનિયાના લગભગ દરેક દેશના અને પ્રાન્તના સાહિત્યકારોમાં સાહિત્યકલા સબધે જુદા જુદા બે મત પ્રગટી રહ્યા છે

એક મત ઉચ્ચારે છે, કે કલા કેવળ મનોરંજનાર્યે જ છે. એથી જીવદુ ખીજે મત કહે છે, કે કલામાં માનવતાવાદ હોવો જરૂરી છે

ગુજરાતી સાહિત્યના સમાલોચકોમાં પણ આ બે માન્યતા પ્રચલિત છે. આજનો નવો વર્ગ તો લગભગ માનતો થયો છે, કે કલા કેવળ મનોરંજનાર્યે જ હોવી જોઈએ આ માન્યતાથી વિરુદ્ધ મત પણ પ્રચલિત છે. પરંતુ વિરુદ્ધ મત ધરાવનારોઓનું સંખ્યા પ્રમાણ નાનકડું છે

મદારાજના સાહિત્ય-સમાલોચકોમાં યશવંતરાવનું નામ આજ સુધી વચિવામાં આવ્યું ન હોવા છતાં તે સમાલોચક છે અને માનવતાના સાચા હિમાયતી છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે

વિદર્ભ સાહિત્ય સંમેલનનું ત્રીસમું અધિવેશન સને ૧૯૫૮ના ફેબ્રુઆરી માસમાં સુપ્રસિદ્ધ મરાઠી કવે અનિલના પ્રમુખસ્થાને ભરાયું હતું. એ સંમેલનનું ઉદ્ઘાટન કરતા યશવંતરાવે જણાવ્યું હતું.

‘કેવળ શબ્દ લાલિત્યની ખૂબી તરફ ન દગતા જાતેશ્વર, ટિપ્પક અને આગરકરની ઉજ્જવળ સાહિત્ય પર પગને લક્ષમાં રાખીને મરાઠી

સાહિત્યકો માનવતાવાદી સાહિત્ય નિર્માણ કરે વિદર્ભ-સાહિત્ય સમેલનની પર પરા જૂની છે વૈદર્ભિય સાહિત્યનો ઇતિહાસ જૂનો છે મરાઠી ભાષાના ઉત્તમ અને ઉમદા સાહિત્યનો વિદર્ભમાં આવનર્માં છે આજના સમેલનના અધ્યક્ષ કવિ અનિલ-તા-ત્યા સહેન દેશકર પણ વિદર્ભમાંથી જ છે

હજી હમણા જ મરાઠી ભાષાનો ઇતિહાસ એક વૈદર્ભિય રચ્યો છે તેમાં સાહિત્ય વિષયક મૂળભૂત કલ્પના છે આ ૭ નિર્માતા સાહિત્યની અને તેમાં જે પ્રેરણા ઈ, તેનો આપણે વિચાર કરવો જોઈએ ગયા સાત આઠ સતક વારસો અગાઉના મરાઠી ભાષાના ઇતિહાસ તરફ દ્રષ્ટિ કરો જ્ઞાનેશ્વરના વાટખખા વેગ માનવતાવાદી હતો એમણે જોટલા લાખા પાંચની ગતિ લીધી, કે તેની સ્પર્શ કોઈથી થઈ જ નહીં સત વાગ્ધરે મરાઠી ભાષાને મહાન સમૃદ્ધિ આપી છે મરાઠીમાંથી જનતા તે માટે નિત્ય નિરતર કૃતજ્ઞ રહેશે આ સર્વ સતોની પ્રેરણા ભોગ્માન્ય દિગ્ગજ આત્મતિ રાગકે ઇત્યાદિની કતમમાં રેખા છે રાગમાં લાક્ષિત્ય જરૂરી જ પશુ તે લક્ષિત્ય રહે માનવતા રહી તે હા પામુ લાવી જોઈએ કેવળ રાગ લાક્ષિત્યની પર પરા વિવેક લાગે તેમાં માનવતાવાદ ગૂંથાવો જોઈએ

તેજે રશિયા નવલકથાકાર મેકસીમ ગોર્કીની મા'ત્ર દબ્બાન આપ્યું હતું તેમણે ખુબ 'જે રશ્મિ તેમાં દર્શાવેલી છે એ જ શક્તિ આજના સાહિત્યમાં સ્તમ્ભિત થઈ જરૂરી છે સ્વદેશ સામર્થ્ય અમર છે સ્વદેશ આ સામર્થ્ય એક જોગ્યથી પણ મહાન છે, એ આપણે સહુએ લક્ષમાં રાખવું જરૂરી છે જગતનો એક પગ વિનાશ તરફ અને બીજો પગ પ્રગતિ તરફ આગળ ધપે છે રાજકારણના વિહારીઓ જગતનો દોર નિશ્ચિત પ્રગતિ તરફ આગળ ધપે છે રાજકારણના વિહારીઓ જગતનો દોર નિશ્ચિત પ્રગતિ તરફ ફેરવી શકે તેમ નથી જ્યારે સાહિત્યકારો સ્વદેશના જોગ પર મગસતા

અને પ્રગતિ તરફ કદમ બઢાવી ચાકરી. સાહિત્યકારોને લાપાતી અને રાજ્યની મર્યાદા નથી. સાહિત્ય અમર્યાદિત હોવું જોઈએ અને તે અમર્યાદિત સાહિત્ય પ્રગતિ તરફ જાય તેવું નિર્માણ મવું જોઈએ.

આજના જન્મતર્માં માનવતા સંકટમાં સપડાયેલી છે. 'THREE MEN ON A BOAT' આ નવલકથાની ભાવનાને ઝોળખે, અને જન્મત આજે ક્યાં જીવું છે તે જુઓ. વિનાશના પથે જઈ રહેલાં પગલાં પ્રગતિ તરફ વળે, એવા જ સાહિત્યની આજે આવશ્યકતા છે. એ જ દષ્ટિએ સાહિત્યકારે કામ કરે એ જ ઇચ્છા વ્યક્ત કરી આ પ્રસંગે યોગ્ય માનું છું.

ઉદ્ધાટન પ્રસંગના ઉપરોક્ત મતલબના વ્યાખ્યાન બાદ તર્કતીર્થ લક્ષમણ શાસ્ત્રી જેથી જેવી વ્યક્તિએ યશવંતરાવને 'મહાન વિચારક, સાહિત્યસેવક' કહ્યા હતા.

ગામડાંમાં તેમજ શહેરોમાં ભજવાતાં નાટકો, તમાશા વગેરેના તે ચાલક છે. મુંબઈ રાજ્યના મુખ્ય સચિવ ચર્તાની સાથે જ નાટક, તમાશા વગેરેને ઉત્તેજન મળે એવું ધોરણ તેમણે રચીકાધું.

વિદર્ભ સાહિત્ય સંધ તરફથી નાગપુર ખાતે યોજાયેલા નાટ્યો-તસવના સમારભ પ્રસંગે યશવંતરાવ બોલ્યા :

'આપણી આ મરાઠી રંગમૂમિને દરજ્જે ટકાવી રાખવાનું કામ ઉમંગી અને શોખીન નટોએ જ કર્યું છે. ભાવા અને રંગમૂમિની ચાહનામાંથી જ ઉત્સાહી કલાવંતો દ્વારા આવાં સુદર કાર્યો નિપજે છે. રંગમૂમિ દ્વારા સમાજજીવ વ્યક્તિત્વ પ્રકટ થાય છે, ત્યારે આ કલા દ્વારા આપણે મહત્ત્વની સમાજસેવા કરીને સત્કાર્યને પોષતા રહીએ છીએ.'

ગુજરાતી લાપામાં લખાયેલા નાટ્યો જુદી જુદી કક્ષાની રંગમૂમિ બજાવે છે. ગુજરાતી જેવું મરાઠીમાં નથી. મરાઠીમાં તે રંગમૂમિ એટલે રંગમૂમિ. જિંમી, મધ્યમ અને નીચી કક્ષાનાં નાટ્યો

એક સરથા દ્વારા કયા નથી લજવાતા ૨ પણ જુજગતી સદિત્યકોની બલિદારી છે તેઓ તેા તેમના વર્તુલના લેખકોએ લખેના ન હોય તે નાટ્યોને નાટક માનવા તત્પર છે કે કેમ, એ પણ એક પ્રશ્ન છે

આજની નવી રગભૂમિ જૂની રગભૂમિને સ્તીમારના તૈયાર નથી અને જૂની રગભૂમિ નવી રગભૂમિને માનવા તૈયાર નથી આવા પ્રકારના વિરોધાભાસ વચ્ચે પ્રશ્નકોને જ સદન કરવાનું રહે એ સ્વાભાવિક છે

આજની નવી રગભૂમિમાં બહુધા મૌલિક નાટ્યકોનો અભાવ જ છે મૌલિક નાટ્યકો અને મૌલિક નવલકથાઓ આજે ગુજરાતી સાપાત્રા બહુ જ ઓછાં જોવા મળે છે

પચીસ-ત્રીસની સાક્ષરમહત્તા મહત્તા બદ્ધારના કાર્ડ પણ લેખકના નાટક, નવલકથા કે બીજા વિષયની કૃતિઓ વાચવા પણ તૈયાર નથી ચારે બાજુએ અહો રૂપમ્ અહો ખનિ ચાસી રહ્યું છે

આ હવા એટલું બધું જોમ પામી બેઠી છે, કે ફેળવણીનું ક્ષેત્ર હાથમાં લઈ બેઠેલી વ્યક્તિઓ કે એ વગની બીજી ચક્તિઓ તરફથી સામાન્ય રીતે જ આખમી ચામચા ધર્ડ રચ્યા છે, અગત્ય તે માટે તેમને તેમ કરવાની ફરજ પડે છે બદ્ધારની વ્યક્તિઓનું સરકારી લખાણ ટીકાને પાન ઠરે છે અને વાકાગધીર્માની કેટલીક વ્યક્તિઓનું અસ્થિલ લખાણ આગળ ધપતું રહે છે.

પત્રકારોમાં પણ તે ચેપ લાગ્યા વિના રહ્યો નથી વર્તમાનપત્રો પ્રગળે-વાંચકોને સન્માર્ગ જતાવવાને સર્જનાં હોય છે પરંતુ આજની વાકાગધીએ તેમાંનાં કેટલાંકને તે જવાબદારીમાંથી હટાવી લીધાં છે કેમકાંક વિવેચકો પણ વાકાગધીની જગ્યામાં સપડાપેલા હોય છે. વર્તમાનપત્રોમાંના અભિપ્રાયો પર ચાલતા વાંચકો પ્રેક્ષકો ધણી વખત અવગણ માર્ગે વળી જતા હોય છે

આ ચેષ આટલેથી અટક્યો નથી પણ તેનાં મૂળ લઢુ જ છે. ઊંડા ઊંડા ગયાં છે. તે મૂળનો તંત પકડવો યોગ્ય નથી. પરંતુ હવે આવી વાડાળાંથી આટલેથી જ અટકે તો મારું, નહીં તો આખરે વાંચકોનો વાંચન શોખ પણ ક્યાં જઈને અટકશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે.

મરાઠી વાઠમય ક્ષેત્રમાં આપું એક પણ અનિષ્ઠ હજી સુધી પ્રવેશ્યું હોય એમ સામણું નથી. કદાચ કોઈ વ્યક્તિગત રીતે હોય તો તે અપવાદ ગણાય. તમાચા, લોકનાટ્યો અને સાહિત્યકારોને ઉન્નેજન આપવાના ધોરણનો યસવંતરાવ જેના અખર વિચારક, સાહિત્યિક, વક્તા અને માનવતાવાદી વાઠમય-પુટ્ટાએ સ્વીકાર કર્યો છે. એ જ ખતાવી આપે છે, કે મરાઠી સાહિત્ય કે નાટ્ય-સંસ્થાઓમાં હજી સડો પેડો નથી, ને કદાચ પેડો હોય તો પણ તે બહુ જ થોડો.

દુરેક સમજદાર માણસે સમજી-સોચીને રાજક્રિય ક્ષેત્રે પોતાનો પક્ષ નક્કી કરવો જરૂરી છે નક્કી કરેલો પક્ષ પણ એના ધ્યેયને તજી દેતો જણાય તો ધ્યેયોનિષ્ઠ માણસે એ પક્ષને સાચે રસ્તે જતો કરવો જોઈએ પ્રયત્નો કરવા છતાં ધ્યેયથી અલિપ્ત થતો પક્ષ ધોરણ પાસન કરતો ન થાય તો ધ્યેયોનિષ્ઠે તે પક્ષને છોડી દેવો જોઈએ.

યશવંતરાવ પોતાના પક્ષને સહકાર આપવાની આવશ્યકતાને મહત્ત્વ આપતા રહ્યા છે

૧૯૩૨માં તેમણે ગાંધીજીની અસહકારની ચળવળમાં સામ્ય લીધો. એ વખતે એમની અવરચા હતી વિચાર્યાની તે સમયે તેમણે પોતાના પક્ષ કેમિસની તરફેણમાં રહી નાની-મોટી ઘટનાઓમાં અપૂર્વ સહકાર નોંધાવ્યો હતો.

‘લોકક્રાંતિ’ સાપ્તાહિક દ્વારા તેમણે પોતાના નવા વિચારોનો પ્રચાર કર્યો હતો.

ન્યારે તે કોલેજીઅન હતા ત્યારે માનવેન્દ્રનાથ રોયના ક્રાંતિ કારક જીવનની તેમજ વિચારોની તેમના મન પર બિડી છાપ પડી હતી છતાં પણ તે એ પક્ષનો અભ્યાસ જ કરતા હતા એ પક્ષ કેમિસની અંદરનો જ એક પક્ષ હતો

યથાવ તરાવે કોંગ્રેસમાં રહીને કોંગ્રેસમાં રહેલા એ પક્ષમાં કામ કરવા માંડ્યું. રાજકારણમાં હમેશાં તે તત્ત્વજ્ઞાન અને વ્યવહારના સંમતને મદદરૂપ આપતા કાર્લ માર્ક્સનો સામ્યવાદ, માનવતાવાદ અને રાષ્ટ્રવાદ—આ ત્રણે વાદને અગ્રાસ, અનુસર અને અવલોકનથી એમણે તોળી જોયા હતા.

કોંગ્રેસે સ્વીકારેલો રાષ્ટ્રવાદ તેમને ખૂબ વારતવિક સાગતો હતો. ગાંધીવાદ પ્રત્યે પણ તે અધ અનુયાયી આંખે નિરખતા ન હતા એમાં કમકમી દેશભક્તિના જ તે પૂજક હતા.

૧૯૩૯માં કોંગ્રેસમાંથી રોયપક્ષ છૂટી પડ્યો આ પક્ષ સ્વતંત્ર પક્ષ તરીકે પોતાની કાર્ય પદ્ધતિ વિચારવા લાગ્યો.

રોયવાદ બ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યના આ તરફ પર અને માનવતાવાદ પર ધડાધો હતો. યથાવ તરાવને પણ રોયવાદે આકર્ષ્યા હતા.

૧૯૪૨ની સાલમાં રોયવાદીઓને યથાવ તરાવે લોકશાહી સેવાની વારતવિક ભૂમિકા સમજાવતા કહ્યું.

‘આપણે કોંગ્રેસની બહાર રહી સ્વતંત્ર પક્ષ સ્થાપીને કયું સક્રિય કામ કરી શકીએ તેમ છીએ? બ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય અને માનવતાવાદના જે ધ્યેયને આપણે વફાદાર રહેવા ઇચ્છીએ છીએ, તે વફાદારી કોંગ્રેસમાં રહીને બાળવી શકાય તેમ કયા નથી?’

કોંગ્રેસની અદર રહીને પણ રોયવાદીઓ પોતાના ધ્યેયને પોષનારા વિચારો મુક્તપણે રજુ કરી શકે તેમ હતા. કોંગ્રેસે રોયવાદીઓને તેમના ધ્યેય તજ દેવાની ફરજ કદિ પણ તેમના પર લાદી ન હતી.

યથાવ તરાવે રોયવાદીઓને સૂચવ્યું કે, ‘રોયવાદીઓનો આ ધ્યેયવાદ કોંગ્રેસની બહાર નીકળીને તરત જ મૂર્તસ્વરૂપ લેશે, એવી તરંમસૃષ્ટિમાં રાચનારાઓ વ્યવહારુ નથી; એ વાતની તેઓએ નોંધ લેવી આવશ્યક છે જ્યાં સુધી રોયવાદીઓને તેમના ધ્યેયવાદની

સંઘટના કરવાની મનાઈ કરવામાં આવી નથી, ત્યાં સુધી રાયવાદીઓએ પોતાના ધ્યેયને લક્ષ્ય તત્વજ્ઞાનની સિદ્ધિ માટે કેએસમાં જ રહેવું જરૂરી છે. સામાન્ય જનતાને કેવળ વિચારોના વહનથી દોરવી શકાય નહીં. તે ઉપરાંત કેએસને જનતાનો ટેકો છે. એટલે કેએસમાંથી બહાર નીકળતાં રાયવાદીઓ લોકોના હૃદયમાંથી પણ બહાર નીકળી જશે.’

યશવંતરાવે આપેલી આ અવધારુ સૂચનાનો રાયવાદીઓએ સ્વીકાર કર્યો નહીં. યશવંતરાવ પોતે પણ એ સમય સુધી રાયવાદના આદર્શ હતા, પણ રાયવાદીઓને જ રાયવાદને લપમાં મૂકતા જોઈ તેમણે તેમની પાછળ કેએસ છોડવાનું મિત્ત્યા સાદક્ષ કર્યું નહીં.

રાયસાહેબે કેએસમાંથી બહાર નીકળી પોતાનો નવો પક્ષ રચાધો. રાયવાદીઓ એ પક્ષને મજબૂત કરવા માટે પ્રયત્નો કરવા લાગ્યા.

એક દશકો વીતી ગયો. બીજા દશકાની શરૂઆતમાં રાયવાદીઓના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહીં. કેમ કે તેમનો પક્ષ નામશેષ જ રહ્યો હતો. યશવંતરાવે લાગેલું ‘રાયપક્ષનું અવિધ્ય સત્ય નિવડ્યું હતું.

આવે જ દાખલો બીજો પણ એક બન્યો હતો.

૧૯૪૭ની સાલમાં ‘કિસાન કામગાર પક્ષ’ ઉર્ફે ‘શેતકરી કામકરી પક્ષ’ રચાવાનો પ્રસંગ બિંબો ઘયો. એ પક્ષની રચાવનામાં જાતિય ભાવનાનું બળ અધિક પ્રમાણમાં હતું, ને તે જ તેનો પાયો હતો. યશવંતરાવે એ પક્ષના આગેવાનોએ તેમનામાં જે ચવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ યશવંતરાવે તેમને સત્ય સલાહ આપતાં જણાવ્યું :

‘વિસમી સદીની લોકશાહીમાં કામીવાદની તાકાત પર કોઈ પણ પક્ષ ટકી શકે નહીં. ખરેખર બહુજન સમાજનું દિલ સાધવું હોય, તેમજ ખેડૂતોને બચાવી-ગણાવી તેમને તેમના હક્કોનું જ્ઞાન કરાવવું હોય, તો તે કાર્યો કેએસમાં રહીને પણ થઈ શકે છે.’

તેમણે શેતકરી કામકરી પક્ષના આગેવાનોને આપેલી આ વ્યાજબી સલાહ તરફ એ પક્ષના નેતા દેશવરાવ જેઠેએ અને મોરેએ દૂર્લક્ષ કર્યું.

જેઠે અને મોરેએ શેતકરી કામકરી પક્ષની સંસ્થાપનાને થભાવી નહીં. યશવ તરાવની સલાહ તેમને યોગ્ય લાગી નહીં. પરંતુ તે પક્ષની આજની સ્થિતિ લોકોથી અગમ્ય રહી નથી એ પક્ષ સંબંધે પણ યશવ તરાવે બાંધેલું ભવિષ્ય સત્ય નિવડ્યું.

કોઈ પણ રાજકિય પક્ષના નેતાઓ પોતાપોતાના મતભેદ વ્યક્ત કરતા હોય છે એમ કરવાનો તેમને હક્ક હોય છે. છતાં પક્ષની કાર્યવાહક સમિતિ જે નિર્ણય કરે, તેને તેઓએ માન્ય રાખવો પડે છે. માન્ય ન રાખે તો તે સભ્ય શિસ્તનો દ્રોહી લેખાય છે. લગભગ અનેક પ્રસંગે પક્ષના પ્રતિનિધિમંડળનો દરાવ દરેક પક્ષના સભ્યે સ્વીકાર્યો જ હોય છે જે સભ્યને એ દરાવ રુચિકર લાગે. ન હોય તેણે પણ પ્રતિનિધિમંડળના નિર્ણયને માન્ય રાખવો પડે છે.

સચુકત મહારાષ્ટ્રના પ્રશ્ન પર યશવ તરાવે સરખાતથી જ પોતાના વિચારો રજુ કર્યા હતા એમના વિચારો ' બાપાવાર પ્રાન્ત રચના ' એ મુદ્દાને અનુસરનારા હતા પોતાનો મત જાહેર કરતી વખતે એમણે એ મતને દૂરામંદનું રૂપ આપવાની આવશ્યકતા કદિ પણ ઊભી કરી નથી. સચુકત મહારાષ્ટ્રના પ્રશ્નને એમણે રાજકારભારની સગવડની દૃષ્ટિએ જ વિચાર્યો છે.

એકબીજી રાજ્યની રચનાથી લોકો બાપાને લગતી બધી મુશ્કેલી ઓતુ જલ્દીથી નિરાશ થઈ શકે છે સામાન્ય કક્ષના લોકોનું પ્રમાણ કોઈ પણ દેશમાં મેંદુ જ હોય છે એ વિશાળ વર્ગ તેમની માતૃભૂમિ જેની સરળતાથી સમજી શકે છે, એનો દરારા ભાગ પણ તે બીજી ભારા સમજી શકતો નથી.

૧. 'મરાઠીભાષી પ્રદેશમાં મરાઠી ભાષાનું અને ગુજરાતીભાષી પ્રદેશમાં ગુજરાતી ભાષાનું રાજ્ય રાજકર્તાઓ તેમજ લોકો માટે વધારેમાં વધારે અનુકૂળ છે

આ વાસ્તવિક સત્ય જ યશવતરાવે ભાજવેલી સચુકન મદા રાષ્ટ્રની મામણી પાછળની ભૂમિકા હતી

૧. લોકશાહીમાં ખાસ કરીને કોઈ પણ નિર્ણયને અંતિમ નિર્ણય માનવો જોઈએ નહીં. છતાં યશવતરાવ અનેક વાર રાજમરોમારે માટેના વદન તરફ ઇચ્છારત કરતા રહ્યા છે

પણે અને પક્ષકારો માટે પાર્લામેન્ટનો ચૂકાદો તે ચૂકાદો કે યશવતરાવે પણ પાર્લામેન્ટનો ઠરાવ મંજૂર રાખ્યો. જે ઠરાવ મંજૂર રાખતી વખતે એમણે દ્વિતીયી સુબર્બ રાજ્યને યાવત્યદ્ર દિવાકરી માન્યુ-મનાવ્યુ ન હતું તેમ છતાં તેમણે લોકસભાના નિર્ણયને વધાવી દીધો હતો

લોકસભાના નિર્ણયને સ્વીકાર્યા પછી એમણે કેવી કેવી આપતિઓ સહન કરી પડી કે તેની માદિતીઓ વર્તમાનપત્રોમાં સવિસ્તર આવી ગઈ છે

સુબર્બ રાજ્યનું વિચારન કરવું પડે' એવો મત તેમને હિચ્ચાગો હતો

તેમનું તે કથન આજે સત્ય નિરૂપ્ય

[૨૪] યશવંતરાવની નહેરૂબક્ષિતનું તાત્પર્ય

ભારતમાં કેએસ ઉપરાંત કમ્યુનીસ્ટ પક્ષ, પ્રજા સમાજવાદી પક્ષ, હિન્દુ મહાસભા પક્ષ વગેરે રાજકીય પક્ષો અસ્તિત્વમાં છે હાલ રાજગોપાલાચાર્યનો ૨૧૧મો પક્ષ પણ અસ્તિત્વમાં આવ્યો છે.

કેટલુંક નવું આવે ને એટલું જૂનું રિસર્ગન થાય, એ ઉક્તિ પ્રમાણે કેમલાક જૂના રાજકીય પક્ષો વિખરાઈ ગયા છે

યશવંતરાવ મહા મુબર્ક રાજ્યના મંત્રી થયા, તે માટે તેમની નહેરૂબક્ષિત અને કેએસના વરિષ્ઠ મહાગતી લલિત કારણભૂત છે એમ મહારાષ્ટ્રમાં અને ગુજરાતમાં પણ કેટલાક ગણસૌ માનવા લાગ્યા હતા

આ માન્યતા ધરાવનારાઓ યશવંત રાવના વિચારોમાં રહેતું હોઈ સમજ્યા ન હતા, એમના કર્તવ્યનો અભ્યાસ કરી શક્યા ન હતા

વિશાળ મુબર્ક રાજ્ય વિસ્તાર અને જનસંખ્યાની દૃષ્ટિએ ભારતમાં પ્રથમ કોટિનું ધનિક રાજ્ય લેખાયું છે અને મુબર્ક શહેર ભારતનું પહેલા નંબરનું વ્યાપારી કેન્દ્ર તેમજ બદર છે

મુબર્ક રાજ્ય દ્વિભાષી ઠરાવાયું અને એ વિશાળ રાજ્યના પ્રથમ સચિવ રિંગમણી ઘરાનું સદાગમ્ય યશવંતગણે પ્રાપ્ત કર્યું એમાં એમના વિચારો અને કર્તવ્યની મોટી મદદ છે

સોફામાં પ્રાન્તવાદ ઉદારતાથી અને સમગ્ર-દૃષ્ટિની દૃષ્ટિએ વ્યાપક થવો જરૂરી હતો, પણ તે વડિ વિરૂદ્ધી વિરૂદ્ધી તરફ જુએ છે, તે દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરી

મુંબઈમાં કટોકટી બિમી થઈ હતી. અરાજકતાના અંગાર બક-બકતા હતા; પણ યશવંતરાવે પોતાના બુદ્ધિકૌશલ્યથી તે અંગારને બૂચરી નાંખ્યા. કારતના સર્વોપરી ઘટક રાજ્યને અરાજકતાથી બચાવ્યું.

મહારાષ્ટ્રના ખ્યાતનામ તર્કતીર્થ લક્ષ્મણ શાસ્ત્રી જોશી કહે છે :
' મહારાષ્ટ્રના લોકશાહી પક્ષ રાજનીતિશાસ્ત્ર અનુસાર બાપાવાર પ્રાન્તના પ્રમ ભાગત જો કોઈની ભૂમિકા સ્વચ્છ હોય તો તે એક માત્ર યશવંતરાવની.'

યશવંતરાવની ભૂમિકા ખરેખર મૂળભૂત સિદ્ધાંતને અનુસરતી રહી છે.

કમ્યુનીસ્ટો અને ખીજા પક્ષો બાપાવાર પ્રાન્તરચના પ્રમને ટિપાડી લેતી વખતે કોંગ્રેસને પાછી પાકવાનો જ હેતુ ધરાવતા હોય એમ લાગતું હતું કેટલાકના એ પ્રયામે. માછળ સત્તા હાથ પર લઈ લેવાની રમત દેખાઈ આવતી હતી.

આ લોકોએ કરેલા પ્રચારથી મહારાષ્ટ્રીઓનાં ને ગુજરાતીઓનાં નાગરિક જીવન કલુષિત બનવાના સંજોગો સર્જાયા હતા.

તેઓ વિચારોની મર્યાદા છોડી અંધ બાવનાવાદમાં નાચવા લાગ્યા હતા.

આ પ્રભાવે જાતવાવાદના આવેશથી ઉભરાતા સમુદાય કોંગ્રેસનું વહાણ ચક્રોળે ચડ્યું હતું. તે એટલું બધું અસ્થિર બન્યું હતું કે તેને સ્થિર કરવા માટે અદ્ભૂત સામર્થ્ય વેરવું પડે.

યશવંતરાવે નૈતિક દ્વિમનના જોમથી કોંગ્રેસી નાવનું સુધાન હાથમાં જાળસે રાખી નાવને સ્થિર કર્યું.

એમણે લોકશાહીમાં જડાઈ રહેલા પક્ષ રાજનીતિશાસ્ત્ર તત્ત્વ બધાનું ધ્યાન ખેંચ્યું. ધ્યાન ખેંચવા સાથે પરિસ્થિતિનો ખાલ આપ્યો : ' વાદળો ઘેરાયા છે; ગાજવીજ કળા લાગ્યા છે. તમારી નૌકાને ચલાવતા ના ! જોખમ છે.'

આ ખ્યાલ કેંગ્રેસનીકાના સહકારીઓના મનજમાં આવે ઉતરેઈ નહીં, અને તેના જે કંઈ અંશે ઉતર્યા તે પણ વિકૃત રીતે.

કેટલાક સહકારીઓ તો યશવંતરાવ તરફ અંધથી જોવા લાગ્યા. કેટલાક એમને વિશ્વાસઘાતી માનવા લાગ્યા.

આંધી રાખી અર્ધ તોફાની સમુદ્ધમાં કેંગ્રેસનું જે વહાણ સપડાયું હતું; તે કિનારે પહોંચ્યું. અંધા કરી જેઠાઓને તેમજ જુદા જુદા વિકલ્પોમાં ફૂંપી જનારાઓને ખાતરી થઈ કે લોકોનું ભળ કેંગ્રેસની પાસે જ છે.

ફૂતકં કરી ચૂકેલા સહકારીઓએ યશવંતરાવનું નેતૃત્વ સ્વીકાર્યું; યશવંતરાવને પોતાના નેતા બનાવ્યા.

વિશાળ મુંબઈ રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન તરીકે કાણ આવશે, એ પ્રશ્ને ચકચાર મચાવી હતી. યશવંતરાવના કર્તવ્યો તેમજ વિચારોથી જેઓ સર્વથા અચાન હતો. તેઓ તો કલ્પનામાં પણ માનતા ન હતા કે યશવંતરાવ મોરારજી દેસાઈની જગાએ આવશે.

અચાનક બ્યારે મુંબઈ મહા રાજ્યના ચીફ મિનિસ્ટર તરીકે યશવંતરાવ જાહેર થયા; ત્યારે મહારાષ્ટ્ર તેમજ ગુજરાતના સમજદાર લોકો પણ માનવા લાગ્યા : ‘ યશવંતરાવ સંબંધે દૈવયોગ થયો છે. યશવંતરાવની અંધ નહેરૂનિષ્ઠાએ જ એમને આ સ્થાન આપ્યું છે.’

આવું માનનારાઓએ યશવંતરાવના લાપણ્યમાં વપરાયેલા ‘ નહેરૂનિષ્ઠા ’ શબ્દને પકડી લીધો હતો.

પણ આવું માની જેઠાઓ તેમજ માન્યતાના મૂળમાં સાવ ખોટા હતા. કેમ કે સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રની ચળવળે જોર પકડ્યું ન હતું. તે સમયે યશવંતરાવ જોડ્યા હતા :

‘ મારી સામે સંયુક્ત મહારાષ્ટ્ર કે નહેરૂ ? આ વિકલ્પ નિર્માણ ચાલે તો હું ‘ નહેરૂ ’ ને પસંદ કરું.’

આ-‘નહેર’-જવાબનો સીધો અર્થ કરવાની જરૂર હતી. અહીં નહેરનો અર્થ હતો ‘ભારત’.

સંયુક્ત મહારાષ્ટ્ર જોઈએ કે ભારત? આ પ્રશ્નના જવાબમાં યશવંતરાવે પહેલી પસંદગી ભારતને આપી હતી.

મજા તો એ છે કે યશવંતરાવના એ ઉતરને અવશું ૨૫ તે સમયે અપાકું ન હતું; પણ તે બાદ બે-સવાબે વર્ષ ૫૭ી જ્યારે સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રની વ્યવસ્થા બેઠક બેર પકડ્યું ત્યારે સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રવાદીઓએ ‘નહેરનિષ્ઠા’નો અર્થ ‘અન્ધ સ્વામિનિષ્ઠા’ કરવા માંડ્યો.

એમ તો ઇંકરારાવ દેવે સને ૧૯૫૫ના નવેમ્બરની ૪થી તારીખે આઠાસામાં બાપજી કરતી વેળાએ ઉચ્ચાકું હતું:

‘સંયુક્ત મહારાષ્ટ્ર માટે ચડો કરીને નહેરને ગૂમાવવાના નથી જ’

ઇંકરારાવ દેવના કચનથી યશવંતરાવ ચઢાણુ કયન કપા-
કેટલું નિરાળાપણું ધરાવે છે?

નહેરના વિચારો સાથે યશવંતરાવ વર્ષોથી સદમત ધરાવતા રહ્યા છે.

૧૯૪૨ની આવમા જે પ્રમાણે યશવંતરાવે સ્વાતંત્ર્યની ક્ષાન્તિકારી લડતનું નેતૃત્વ લીધું હતું; તે પ્રમાણે મહાત્મા ગાંધીજીના છૂટકારા પછી દેશમાં ઠંડું વાતાવરણ ફેલાયું તે સમયે યશવંતરાવે સત્તારા જિલ્લામાં પોતાના વિચારોનું નેતૃત્વ આપ્યુંની વાત સર્વશ્રુત છે.

યશવંતરાવ પોતાના વિચારો તેમજ કર્તવ્યના તપોબળથી આગે બહુતા રહ્યા છે.

યૌશવંતરાવે સયુક્ત મહારાષ્ટ્રની માગણી કરનારાઓને વિરોધ કર્યો. એ વિરોધ પાલામેન્ટે લીધેલા નિર્ણયને આભારી હતો. પાલમેન્ટના નિર્ણયને માનવાની રાજનૈતિક દરજ્જાદારી લેખાઈ છે. છતાં યશવંતરાવના વિરોધીઓએ સમસ્ત મહારાષ્ટ્રમાં એમને મહા રાષ્ટ્રદોષી ઠરાવી દેવાની ઠાસિય કરી. ‘મહારાષ્ટ્રના મારેકરી’ ‘સર્પાંછ પિસાળ’ વગેરે પ્રકારની બદનામી કરનારી ઉપાધિઓ ‘સંયુક્ત મહારાષ્ટ્ર સમિતિ’એ યશવંતરાવ પર વર્ણવવા માંડી.

૧૯૫૬ના ફેબ્રુઆરી માસમાં અમૃતસર કેમિસ પછી યશવંતરાવે પોતાની જૂમિકા બહેરમાં મૂકવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે સમય પૂર્વેની સ્થિતિ જ વિરોધીદળે એવી કરી મૂકી હતી કે યશવંતરાવ પાસે રૂપબદ્ધીકરણનો સુઅવસર આવવા જ ન પામે, વાતાવરણ જ એવું વિરોધી બન્યું હતું કે યશવંતરાવ મહારાષ્ટ્ર તેમજ ભારત; બન્નેના સમાન લાલની વાત કરે તો પશુ લોકો એમ જ માને કે આ તે સર્પાંછ પિસાળનું જ વક્તવ્ય આપી રહ્યું છે.

શાપિક રાજ્યની માગણીની ધમ્માલ-ધાંધલે દેશભરમાં દેશની બાવનાને દૂર દટાવી પ્રાન્તિક તથા જાતિય સંક્રમિત પ્રવૃત્તિઓને ઉભરાવી મૂકી હતી. સરહદના ટંકને સત્તરાષ્ટ્ર પ્રમાણે ભારતના નામરિકોએ જોવા માંડ્યો હતો. પ્રાન્તભેદે અમુક પ્રાન્તના લોકો વચ્ચે દુશ્મનીનો આવેશ ઉજળતો કરી મૂક્યો હતો.

મુખર્મ રાજ્યમાં પણ પરિચિતિ કથગવા પાગી દની ગોગી-
બારો મવામી જનતા પ્રમુખ જની ગણ દની

પ્રાન્તવાદ એટલે જ્યાં અથ જનો દનો કે સોડો સાનો કયો
અનર્થ કરે છે, એનું લોકોને બાન રહેતું ન હતું, બારિક રાજ્યની
મામૂલીની નિન્દામાં દલીલ કરવા જનારાઓએ માગ ખાનો પડ્યો
હતો રાષ્ટ્રિય સરકારના પ્રધાનો તેમજ કર્મચારીઓ તરફ પણ
પ્રાન્તિક આખે જોવાનું હતું. લોકોને પ્રાન્તવ દનો નથી ચકયો હતો
એમ કહેવું જોઈ નથી

આ દેશી સ્થિતિમાંથી દેશને બહાર લાવવાના હેતુ સિક્કિમે
બારિક રાજ્યના ધોરણનો ત્યાગ કરી સકય તેટલી જદુમ સી પ્રમો-
ના ગળ્યો. રમવાનો દરાવ અમૃતસર કેમિસમાં મજુર કયો હતો,
રાષ્ટ્રિય એકપત્રે વધારાનો આજ અમૃતસર કેમિમે દેશખરને આપેલો
એક સંદેશો હતો

યશવંતરાવે પ્રથમ સંયુક્ત મહારાષ્ટ્ર પણ તોડી રામશીમાં
કેમિસના વિચારો જાહેર કીને પ્રકટ કરવાનું નેપ દાખવ્યું 'અમૃતસર
કેમિસ અધિવેશનનો જ સંદેશો' એ જ એમના લખણનો વિનય
હતો પીસેક દળર માણ્યો એમનું બાજુ સાનગી રવા દતો

સાંગનીમાં વસતરાવ પાટીલ નેતૃત્વ નીચે કેમિસન સમર્થ
મજબૂત હતું એથી સંયુક્ત મહારાષ્ટ્ર સમિતિનો ઉપદ્રવ ઊભો
થયો નહી

સાંગલી રોચન આગળના નોકમાં બાપણ કરતાં યશવંતરાવે
કહ્યું 'વિકટમાં વિકટ પ્રસંગે પણ જેમણે રાષ્ટ્રની આઝાદી મેળવી
દેવામાં પૂરતો સાથ આપ્યો છે, એમને હું સાથ આપી રહ્યો છું
એટલા માટે જ અને સ્વાંત્ર પિસાળ મહેરામાં આવે છે' રૂક્ષ-
કાલેજમાં પણ વિદ્યાર્થીઓ મુખર્મના પ્રત્ય પર અસંતોષની લામણી
વ્યક્ત કરવા લાગ્યા છે ગયા પોડાક વર્ષમાં પ્રમતિ પર ગયેલા સામાન્ય

માણુમેને નીચે ઉતારી પાડનાનો આ એક દાવ છે, એમ મારું માનવું છે '

યશવંતરાના ભાષણની દ્વંડી વિગત :-

'હું' સાગતી શરૂઆત થયું વખતે આવ્યો છું. મારા પર લોકોનો યુરમે છે જેમને ન રુચે તેઓ મારા મતને ફગાવી દે. પણ મારો મત પ્રકટ કરવાનો અને ભારતની લોકશાહીમાં અધિકાર છે. એ અધિકારને કોઈ ખૂંચવી શકે તેમ નથી. આજે જે મતભેદ જોઈએ થયો છે; તે મતભેદ સંયુક્ત મહારાષ્ટ્ર મેળવી દેવાના માર્ગ પાળતો છે. હું આ મતભેદને હાકી દઉં તે ઇચ્છનીય નથી. ગત ત્રણ મહિના 'મહારાષ્ટ્રનો મારેકરી', 'આધુનિક સૂર્યાશ પિસાળ' આ જાતની ગાળો અને દેશમાં આવે છે. એની વેદના મારા અંતઃકરણમાં છે. પણ આ આરોપ તમે લોકો કર્ષ દિગ્દિશે મારા પર મૂકો છો ? જો હું સૂર્યાશ પિસાળ તો તમારા આ પ્રત્યે શિવાજી મહારાજ કાણ ? અને ઔરંગઝેમ કાણ ? અને એ શિવાજી શુ કાળા નિશાનો લઈને ચાલે છે ? મને કેવળ બદનામ કરવાનો હેતુ હતો તો તે કદાચ ફલિભૂત થશે. પણ સત્ય કદિ બદનામ થવાનું નથી એક વખત એવો આવશે કે વિરોધીઓ પણ કબૂલ કરતા હશે કે ૧૯૫૫-૫૬માં હું જે બોલી ગયો છું, તે સાચું હતું. જેઓએ એક તરફી પ્રચારનો વડોળ ઉઠાવ્યો છે તેમને રસ્તો દેખાયો નથી અને જેમને તે દેખાયો છે તેમનું સાંમજવા પણ તમે તૈયાર નથી મારી શૂલ બદલ હું 'માફ કરો' કહેવાનો નથી હું તો શૂલ બદલ શિક્ષા બોયવીશ. લોકશાહી રાજકારણના જનતાની નિકટમાં લાવવા માટે એક ભાષિક રાજ્યની ચળવળ આપણે ચાલુ કરી. તેમાંથી જ સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રની માગણી બહાર નીકળી. તેવી જ કાનડી, ગુજરાતી, હિન્દી, તમિલ વગેરે ભાષાઓના ભાષિક રાજ્યો માંત્રામાં આવ્યાં. આ જાતની ભાષિક રાજ્યની માગણી વખતે તેનું ચિન્હ કેવું હતું ? અને આત્મારે તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ? એ જામતનો ખ્યાલ કરવો જોઈએ. સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રનો નકરો આર જગાએ ફાટેયો હતો મનકાવાડ વૃદ્ધ હતો. તે

ભાગ હેરાબાદ સ્થાનમાં વિદગાઈ પડ્યો હતો. હેરાબાદનું રાજ્ય પૂર્ણપણે વિલીન થશે કે નહીં તે બાબતની સંકા સેવાતી હતી. નામપુર હિન્દી વિભાગમાં હતું. પછી બાકી રહ્યું આપણું બાર જિલ્લાનું મહારાષ્ટ્ર. આ સર્વ વિભાગ એકત્ર કરવાનો આપણે નિશ્ચય હતો. સ્વરાજ્યની અને કારભાર સરળ કરવા માટે આપણે આ યોજવણી કરવાના હતા. અમે અમારી માગણી માફવાને આરંભ કર્યો. પૂર્વેના આ બાબતનો અનુભવ શું હતો? પૂર્વના બંને કમિશનરીયો, ફાજલઅલી કમિશનરી એમણે વાન જન્મ પામી.

મરાઠાવાડે આ મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાં આવે, એ રા. પુ. કમિશને માન્ય કર્યું. પણ તે સાથે વિદર્ભનું સ્વતંત્ર રાજ્ય આ મહારાષ્ટ્ર માટે સંકટ કર્યું. આ યોજના વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર કોંગ્રેસે અવાજ ઉઠાવ્યો. વિદર્ભનું સ્વતંત્ર રાજ્ય એ અન્યાય છે, એમ નેતાઓએ કહ્યું, તે તે માન્ય કરવામાં આવ્યું.

ગત ત્રણ મહિનાની પ્રગતિ લક્ષમાં લો.

પણ થયું છે એ, કે એ જે સારું હોય તે પર પરોનાં ખવો અને હામ-ઠોકાણા વગરનું હોય તે સંબંધે પ્રચાર કરવો; એ આજની એક પ્રથા થઈ પડી છે.

મહારાષ્ટ્ર કોંગ્રેસે નકાર્યું એટલે રા. પુ. કમિશનનું દિલાખી મળ્યું; તે કોઈ પણ કાળા નિશાનથી મળ્યું નથી. મહારાષ્ટ્ર કોંગ્રેસે તે ગૂઠાવ્યું છે, એમ હું ફરીથી કહું છું.

યશવંતરાવે આગળ કહ્યું :

‘આઠ જિલ્લાનો આ વિદર્ભ પ્રદેશ. ગત બેત્રણ સદીથી વિદર્ભે સ્વતંત્ર રાજ્યની ભાવના નિર્માણ કરી હતી. અને ખુદ અમે યોગતા કરારથી વિદર્ભના નાના રાજ્યના તરફને માન્ય કર્યું હતું, તે પણ એકમાત્રી રાજ્ય મટે વિદર્ભને મળેલું રાજ્ય કાઢી નાખવામાં આવ્યું. અને તે રાજ્યનો ભાગ મહારાષ્ટ્રમાં આવ્યો. આજે જે બન્યું તે કઈ નિષ્કાથી બનાવાયું?’

હવે ત્યાં બે દુ ખો ।

એક મુબર્કનો પ્રશ્ન અને મહારાષ્ટ્રની સરદાર મુબર્ક મહારાષ્ટ્રને મળ્યું નહીં એટલે પ્રત્યેક મરાઠીભાષી માણસને થોડા દુ ખમા હું પણ સદભાગી છું, પણ વિરોધમાં આજે એની જૂમિકા છે કે મુબર્ક મળી નહીં—મુબર્ક મર્ક તેનીયે હરકત નહીં, પણ જાજ કોએમ મરી જોઈએ

અહીં કહેવું જોઈએ કે બીજા બધા પક્ષ મરે અને આ દેશમાં કાયમ માટે કોએમનો જ કારભાર રહે, એવું મારા મનમાં કદી પણ થયું નથી બીજા પક્ષ આ દેશમાં જોઈએ જ

માની પરમેશ્વરને એટલી જ પ્રાર્થના છે, કે ભારતમાં લોકશાહી અખંડ રાખજો, પત્રી ગમે તે પક્ષ લો પક્ષ એ અખિલ ભારતીય વિદ્યા, તરવ અને સમઠન પર જિવત રહે છે

પડિત નહેરુ જ્યારે ફોર્મોસાનો પ્રશ્ન નિરવવા જાય છે અને જો પ્રશ્ન ચકાસીને દૃષ્ટિ પર લો એવો પરદેશમાં પોકાર કરે છે ત્યારે પડિત નહેરુની ઈજ્જત વધે છે એ તો જ જ્યારે દેશમાં જણાવાય છે ત્યારે કહેવામાં આવે છે, કે કોએમ મરી જવી જોઈએ

મારી જૂમિકા એની છે કે સમુક્ત મહારાષ્ટ્ર મે વશુ જ, એ સ્વયંપ્રેરણ અનિવચી છે, બૂલ ભરેનો છે એક ધરના રહેનારા અમે ભાઈ-ભાઈ એકત્રિત રહીએ કે જુદા જુદા; આ પ્રશ્ન છે

એ પ્રકરણમાં શિવાજીનું નામ આમળ પડતું કરવામાં આવે છે પણ જો કોઈએ વિસરી જવું જોઈએ નહીં કે શિવાજી પછી ઇતિહાસ ત્રણમો વરસ આમળ વધ્યો છે શિવાજી તે સમયની પરદેશી સત્તા સામે લડતા હતા આપણા રાષ્ટ્રના વિમ જોને દન વી એટલી વિદેશી તાકત સામે લડતા હતા; દુરમન જોડે લડતા હતા આજે મહારાષ્ટ્ર કેને દુરમન માને છે ?

મુંબઈ સળધે ગપ્પીકગ્ણુ કરતા તે આગળ બોલ્યા :

‘ મુંબઈ નહીં જોઈએ એવું મેં કહી કહ્યું નથી મુંબઈ માટે ચળવળ નહીં જોઈએ એમ મેં કહ્યું છે અને કહું છું. કોએસ નિષ્ઠાએ અમે સ્વરાજ્ય મેળવ્યું અને પ્રજામનાક ગત્ય તૈયાર કર્યું તે રાજ્યનો પ્રયોગ કે એમ આપણે કહીએ છીએ તો શું તે નિષ્ઠાથી આ પ્રજા છૂટી શકનાર નથી ?

બીજી વાત-દંમેશાં કહેવામાં આવે છે, કે કોએસની બહાર અને અંદર અવડો કરો. કાની સાથે અવડો કરવાનો ? જાતવની સાથે ? છરાધી વૈરથી મુંબઈ મળવાનું નથી, અને કદાચ મળશે તો પણ તે મુંબઈ, મુંબઈ હશે નહીં.

જે યજ્ઞ અને નિષ્ઠા પર મોટા મોટા સવાલોના નિરાકરણ થયા છે, તે યજ્ઞ અને નિષ્ઠાથી શું આ પ્રજાનું નિગકરણ નહીં થાય ? અમૃતસરત કોએસ અધિવેશન આજ વિચારોથી ભગઈમયું હતું. ત્રીસ-પાત્રીસ માર્ગ પર પાકીસ્તાનની સરહદ અને અમે ત્યાં જ રીખોના અને મહાપંજનનાં સરખસો કાઢવામાં આવ્યાં, એ દરમિયાન રાષ્ટ્રપ્રેમી માણસે અભિમાન લેવા જેવું છે ?

અમારું કહી જાયું થયું નથી; એવું ગર્હીય એકતાનું વિચાર-બળ આ વર્ષે નિર્મોલ પામ્યું હતું.

પ્રથમ પ અવર્ધીય યોજનાને સમાપ્ત કરી બીજી પ અવર્ધી યોજના દ્વારપ્રવેશ પામે છે. તે સમયે અંદર અંદર અવડા વમેરેની શરૂઆત કરી ત્યારે દેશના નેતાઓના મનમાં દુઃખ થયું. તેમનાથી આ પ્રજાનું નિગકરણ થઈ શક્યું નહીં, એ વાતની વેદના તેઓને પીકે છે, પણ તેઓએ આ બ મનના દુઃખને મનમાં રાખ્યું નથી દુ નામ નહીં આપ્યું, પણ ત્યારે મહારાષ્ટ્રમાં બનેલા પ્રકારોની વેદના એ વસ્તુ સુધી જી આવાની નથી; આ મનવનના વાક્યો એક આગેવાને ઉચ્ચાર્યા તે વખતે મુન પદિનગ પોતાના લાપજમાં બોલ્યા, ‘ મહારાષ્ટ્રમાં

ખનેલા ખનાવોની અસર સો વરસ સુધી રહેવાની છે, વાત બોડી છે. ભાઈ-ભાઈ વચ્ચેના પ્રકરણને તોફાન કહેવાય નહીં. '

અધડાની ભાષા બધ થી બેઈએ. મુનઈ નો પ્રશ્ન થાળે પડવાનો જ-નિશ્ચિતપણે થાળે પડવાનો, એ હું કહું છું. પણ તે ક્યારે, તે હું કહી શકું નહીં.

' સાધનાનો વિચારપૂર્વક સ્વીકાર કરો, સાચ્ય આપોઆપ મળી શકે. આ પ્રમાણે મહાત્મા ગાંધીએ કહ્યું છે. '

યશવંતરાવે પોતાના તરફ થયેલા કટાક્ષપાંતોનો ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું :

' મારી વિરુદ્ધ એમ પણ કહેવાય છે, કે મેં ક્યું છે શું કે હું જે કંઈ બોલું છું તે વર્તમાનપત્રો મોટા મોટા મથાળાં આપીને છાપે છે? આવા મને ઉતારી પાડીને ફગાવી દેવાના અતેકનિધિ દાવપેચ ખેલનારાઓને મારે એ કહેવું જરૂરી છે, કે હું રાજકારણમાં દાખલ થયો તે વખતે સેવાનો અધિકાર સાથે લઈને જ આવ્યો છું. જે લોકોને મારા કાર્યો પ્રત્યે અણગમો હોય તેઓ મને એમે-અક્ષીમાં ન મોકલે. પણ મારા સેવાના હક્ક પર તરાપ મારવાની કોશિશ થતી રહે તેને હું શી રીતે આવશ્યકી શકું? અને એવી કોશિશ કરનારાઓએ યાદ રાખવું જરૂરી છે, કે હું કંઈ ફાગળનો દૂકડો નથી કે એમની ફૂંકથી ઉડી જઈ જાઉં

પચીસ વર્ષનું મારું રાજકિય જીવન જનતામાં આગળ પડ્યું રહ્યું છે. હજી પણ મારા જીવનને કમોડીની ઝેરણી પરથી પસાર કરાવવા હું તૈયાર છું. આમાં અહંકારની માત્રા નથી. જે સત્ય છે તે જ કહું, છું ફજ્યુલ્લા પાણી અને માગીથી દુઝેલો અડગ ઘડાયો છું કે રાજકિય ક્ષેત્રમાંથી કોઈનો હટાવ્યો હદ નહીં.

જેમણે આ દેશને જીવન આપ્યું, માટીમાંથી સોનું મદાર કાઢ્યું-તેમને પિક્કારનારી ચૂમાળૂમ સાંભળવા કરતાં મૃત્યુ લાખ દરજ્જા સારું જ આવું. અનુચિત પગનું લેનારી જનતા મદાનગદી

નથી. આ પ્રરત્તિ પાછળ જેમની સ્વાર્થ-પટ્ટના છૂપાયેલી છે, તેમની જ આ ચસમપોષી છે

પણ આવી ચસમપોષી કુનારાઓએ સમજી લેવું જોઈએ કે કોઈ મુશ્કેલી કોઈનીયે ચસમપોષીની સત્ત્વ દબાવું નથી હું ત્રાંધી નહેરુને મદદ આપું છું તેમને મદદન કહેતો રહું છું/એની જ આ તકરાર છે ને ?

વારુ, હું એમને મદદન ન માનું તો કેને માનું ? સ્વાતંત્ર્ય-દિન જેવું શુભ મુજબ દિવસે ધો છપ્પ મળ્યા વાવગ ફરકાવનારાઓને મદદન મનુ ? સુખસજ્જી અને આત્મચાહોનો ત્યાગ કરી દેશ માટે ફજીરી લેનારા તેમજ દેશધર્મની વેદિ પર જીવન અર્પણ કરી દેનારા દલીલો મદદન ન હોય તો જીલ કેને મદદન કહું ? અને સત્ત્વને સત્ત્વ કહું છું માટે જ મને ચૂંટાઈ પિરોળ કહેવામાં આવે છે ?

જેલમાં કેદનાં વર્ષોમાં પ્રગતિની અશુભ સાધના કરનારા સાધારણ કોટિના આજુસોને પાછળ પાડી દેવાનો આ એક દાવ છે એમ મારે આજે કહેવું પડે છે મુંબઈ સંબંધેના મારો આગ્રહ હું નહેરુ પાસે પણ પડતો મૂકી દેવાનો નહાં પણ સામાન્ય આજુમોની અખિર્માં પણ દાન જે હીર પ્રમટ્ટુ છઃ ને એથ જેઓ રાષ્ટ્રચાહની પવિત્ર પ્રરત્તિને આરાધના આપી ગયા છે તેઓ માર્ગબદ્ધ થાય છે એમ તેમને કહેવું એ કેવું અવિચારીપણ છે ?

મને તો જે એવું લાગે છે, તે જ હું રૂપરૂપણે કરતો રહું છું અને કરવાનો છું.

યશવંતરાવના જાણજુની આ દૃષ્ટી રૂપરૂપણ જ દલી આપે છે, કે કેમિસ તરફ જેમની મનોબલ કળા કેટલી વિશુદ્ધ છે ! એમની મદદ કેટલી હિતજી છે.

એ માત્ર મદારાષ્ટ્રના કે મુશ્કેલીના નદા, પણ જરૂરતા છે. જરૂરતને સ્વાધિનતા અપાવનાર કેમિસ છે ને તે કેમિસપણે અચળ

છેલ્લા રહેલા દિમાલ છે. સત્તા દાય કરવા ની દાનતથી ગમે તેવા પ્રયત્ન તેમજ લોકોના મગજમાં ન ઉતરે તેવા મહાભેદી પ્રયત્ન કરનારાઓ એમને હકારી શકે તેમ નથી, એ એમનું વાપણ કહે છે.

ગુજરાતીઓને પાદ હરી કે સાડા ત્રણ-ચાર વર્ષ અગાઉ મુમર્ત પ્રદેશમાં કાએસને ફેંકી દેવાનો જે પ્રવાસ થયો હતો તે વખતે એસ. કે. પાટીલ અને ધરવતરાવ ચઠકાણુ એ બંનેને સૂર્મીલ પિસાળ નામ આપવામાં આવતાં હતાં.

[૨૬] વિશાળ દ્વિભાષી મુંબઈ રાજ્યના પ્રથમ મુખ્ય પ્રધાન

ભારતે આઝાદી મેળવ્યા પછી જુદી જુદી રીતે પ્રાન્તરચના કરવાની અનેક સલાહ-સૂચના જાહેરમાં આવતી રહી હતી. 'ભાષાવાર પ્રાન્તરચના કરો' આ માગણી જૂની હતી. પણ એ માગણીએ અમુક સમય મુધી વિદૂત રૂપ લીધું ન હતું.

લોકોની આખા કોંગ્રેસ વિરદ્ધ કેડવાસ જિભી કરવાના ઇરાદાથી કાઠ કાઢી પડે 'ભાષાવાર પ્રાન્તરચના કરો'ની માગણીને વિદૂત રૂપ આપ્યું આ માગણીએ મુંબઈ પ્રજાના મહારાષ્ટ્રીઓ તથા ગુજરાતીઓમાં વ્યાપક પ્રાન્તવાદ પ્રસારવાનું કામ કર્યું.

એ સમયે કોંગ્રેસના મુખીઓએ દ્વિભાષી રાજ્ય રચવાનું ધોરણ વહેતું મૂક્યું. આ ધોરણને સમુદાયોના સમુદાયોએ ટેકા આપ્યો હતો. ગુજરાતી તથા મરાઠીભાષી પ્રજાઓ વચ્ચે અમુકમો થવા ન પામે એવું ઇચ્છનારાઓને પણ એક વિશાળ સમુદ્ધ અસ્તિત્વમાં હતો. તે કોંગ્રેસના આ ધોરણને સ્તંભરવા લાગ્યો.

યશવ તગજ લોકસભાના જીભ પ્રશ્નો ઉપર મહા મુંબઈ રાજ્યનો નિર્ણય યશસ્વી કરવા માટે તત્ત્વોડ પ્રયત્ન કરતા હતા. કોંગ્રેસ કાર્ય-કર્તાઓને બાંધક રાજ્યની ચળવળના પ્રગાદ અન્ધકારના યશવ તરાક દિપક જેવા માર્ગદર્શક જણાતા હતા. તેમના સતારા અને પુના જિલ્લાના પ્રવાસે ધ્યેયવાદ માટે પ્રચાર કરવાનું ચેર્ષ ઉપરિચિત થયું.

વિશાળ દ્વિભાષી મુખર્ષિ રાજ્યના પ્રથમ મુખ્ય પ્રધાન [૧૨૭]

મહારાષ્ટ્ર કેએસમાં એમણે રાજનામાના ઠરાવ પર જે તાત્વિક વિરોધની ભૂમિકા લીધી તે ભૂમિકા પર જ સહુએ આવવું પડ્યું.

એથી થયું કે એ રાજનામાના ઠરાવ વખતે સ્વેચ્છાથી જ જે કાર્યકર્તાઓ યશવંતરાવની સાથે ગયા હતા, તેમાં માર્ગ ભૂલેલા જે કાર્યકર્તાઓ હતા તેમની ભરતી થવા લાગી. મહારાષ્ટ્ર કેએસની ચૂંટણીનું નિયંત્રણ કનારા મંડળની વૃદ્ધિ વખતે સિદ્ધ થયું કે યશવંતરાવ જ મહારાષ્ટ્ર કેએસના સૂત્રધાર છે.

ભાઉસાહેબ હીરે પોતાના અસ્થિર ધોરણથી કેએસને નળવધી શકશે, એવો ઠાકરેને પણ વિશ્વાસ ન હતો.

આવી પરિસ્થિતિમાં લોકસભાએ નિર્માણ કરેલા વિશાળ મુખર્ષિ રાજ્યના આગેવાનોની ચૂંટણી માટે ૧૬મી ઓક્ટોબરના રોજ જુના મુખર્ષિ રાજ્ય, સૌરાષ્ટ્ર, વગડ અને મરાઠાવાડ; આ પ્રદેશોના આગેવાનોની એક સંયુક્ત સભા યોજાઈ. અહીં એ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે, કે મહારાષ્ટ્ર કેએસના ઘણા સભ્યોએ એવું નક્કી કર્યું હતું કે મુખ્ય સચિવના પદમાં મહારાષ્ટ્રમાંથી જ કરવાની એવું ચોક્કસ થાય તે યશવંતરાવને જ પસંદ કરવા છે.

૭ મહિના પછી સાર્વત્રિક ચૂંટણી થવાની હતી તે સમય દરમિયાન મંત્રીમંડળ રચવાનું હતું. તે કારણથી મોરારજી દેસાઈ સામાન્ય ચૂંટણી થાય ત્યાં મુખી મુખર્ષિ રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન ગૃહેરી એવી શક્યતા જણાતી હતી. બહુમતીથી તે ચૂંટાઈ આવત, પણ જે વખતે તેમનું નામ મુચવાયું તે વખતે 'એકમતથી ચૂંટણી થશે તો જ હું નેતૃત્વ સ્વીકારીશ' આ મતલબનું એમણે નિવેદન કર્યું.

ભાઉસાહેબ દાગેએ મોરારજી દેસાઈનો વિરોધ કર્યો. એથી યશવંતરાવ ચઢાણનું નાનું મુચવાયું, અને ૩૩૩ વિરુદ્ધ ૧૧૧ મતે યશવંતરાવ આવ્યા.

સદુથી નાની કિંમતના યશવંતરાવ સાગતમાં મદુથી મોટા રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન થયા

તા. ૧-૧૧-૧૯૫૬ના રોજ યશવંતરાવે વિશાળ મુગર્મી રાજ્યનું સત્તા-મુકામ હાથમાં લીધું

એ મુખ્ય પ્રધાન થયા પછી એમને માન આપવાનું પ્રથમ માન મુગર્મીના ગેરી કામદારોએ પ્રાપ્ત કર્યું. એ વ્યક્તિઓની અને અને સમાજની ધેરબી દૃષ્ટિનું વિરાટ મુકામ છે, પ્રતિક છે.

યશવંતરાવ વિશાળ મુગર્મી રાજ્યના ત્રીજા મિનિસ્ટર થવાથી મુગર્મીના કામદારોમાં ફર્કનું વાતાવરણ ફેલાઈ ગયું હતું.

કિસાનો એ ખીનાથી ખુશખુશાલ દતા કે આપણાની એક કિસાન અને મહા મુગર્મી રાજ્યના સચિવ સિદ્ધામણીપદ પ્રાપ્ત કરે છે

મહારાષ્ટ્ર કોએમ તરફથી પૂના ખાને તા. ૨૧મી ઓક્ટોબરના રોજ મોખમલામાં યશવંતરાવનો સત્કાર કરવામાં આવ્યો.

તા. ૨૮મી ઓક્ટોબરના રોજ મુગર્મીમાં સાતારકર કામદાર તરફથી યશવંતરાવનો સત્કાર મેળવ્યો, -તે વખતે એમને જણાવ્યું -

'મારી કચેરીના દરવાજા સદુ કોઈ માટે ખુલ્લા છે. હું જ સદુને નિમંત્રણ કરું છું કે માગ કાર્યમાં મેં જૂન કરી છે અથવા જૂલ કરી રહ્યો છું; એવું એમને જણાઈ આવે તેઓ મેંકડક મારી પાસે આવે અને મારી જૂલ અને સમજાવે. ખરેખર હું જૂલો હોઈશ કે જૂનતો હોઈશ તો મારું જૂલમરેતુ પોરણ બદલવામાં હું જરા જોટલીયે દીલ કરવાનો નથી

સાતારકર મંડળીએ મારો સત્કાર કર્યો, એ જ મારા માટે દર્દની ખીના છે મારું બહુમાન કરી સાતારકર મંડળીએ પોતા પર મેં જી જવાબદારી સુદા એથી લીધી છે મુજબની સાતારકર મંડળી હવે શું કરે છે તે લોક જધા એમનું જારીમર્મી બરેમુ

વિશાળ દ્વિભાષી મુંબઈ રાજ્યના પ્રથમ મુખ્ય પ્રધાન [૧૨૬]

લક્ષ પ્રસરવાનું છે આ પ્રસંગે પ્રત્યેક સાર્તારકરે પોતાને થોડા ધણા મુખ્યમંત્રી માનવો અને તે અંગેની જુમ્હેદારી પોતાના ગાથા પર છે એમ સમજવું. આ મારી વિનંતિ છે.

યશવંતરાવે પોતા પરની જવાબદારીનો ખ્યાલ આપતાં કહ્યું:

‘મારા પર જે જવાબદારી મૂકવામાં આવી છે; તે મારા પોતાના મુજબને અવારી નહીં; પણ સને ૧૯૨૦માં ને ૧૯૩૦માં જે નવી તાકાત અસ્તિત્વમાં આવી તે તાકાતને આભારી છે હું તો તે તાકાતનો જ એક પ્રતિનિધિ છું. એ તાકાત તત્ક આકર્ષણેલા લોકોએ જ મારા પર જવાબદારી મૂકી છે.

શિક્ષણનો મહીમા ગામડામાં પ્રસરતો થયો છે. જનતા-અગૃતિનો તમકો ગામડા સુધી પહોંચતો થયો છે આર્થિક અને સામાજિક ન્યાયની માહિતી ગામડામાં પ્રકટ થઈ છે. એ બધાં પ્રાકટ્યોગાથી જ આ નવી તાકાતનો જન્મ થયો છે.

જે આ નવી તાકાત જીવન મેળવશે તે કાર્યક્ષમ રહેશે તો જ મને યશ મળશે. તમારે પણ એ તાકાતને જીવાડવા સાથે મજબૂત કરવાની છે

મારા પર જેટલ તરીકેનો વ્યવસાયિક જોગો તો નથી જ, છતાં એ સંસ્કારોથી હું જરાય દૂર નથી. ગામડાંમાં જેસુમાર મરીગી છે, એ હું જાણું છું. અજ્ઞાનનો અધમાર છે, એનીને મને ખબર છે. એ અનિષ્ટો નષ્ટ કરવાના મારા પ્રયત્નો નમળા પડવાના નથી. એ કાર્યમાં મને સિદ્ધિના અંશ નહીં મળે તો લાખ વાર પ્રાર્થના કરું મુખ્ય મંત્રીનું સ્થાન નકામું છે. એમ હું માનું છું.

મારી આ જવાબદારીની જ મને ચિન્તા છે. મારા પ્રત્યે અપૂર્વ પ્રેમ ધરાવનારો વર્ગે પણ છે ને મારો વિરોધ કરનારો વર્ગ પણ છે. આ બંને જગ્યાએ કામ કરવાની મારી ધગસ જોર પકડે છે.

યગ્ય તરાવના આ ભાષણમાં એમનું જલ્મીય કરનારાઓ પ્રત્યે એમની લાવના કટલી વિશાળ છે। મુખ્ય મંત્રીની જવાબદારીનો જ એમણે સીધે સીધો ચિત્તાર રજુ કર્યો છે

એ અગાઉ મદારાજી કેએચ તરફથી પૂનામાં એમનો સત્કાર થયો હતો। એ પ્રસંગે એ જોડ્યો હતો -

‘ મને આપાદ રહેતું આ માન વ્યક્તિમત નહીં, પણ હું જે સમજાવતો એવક હું તે સમજાવતો અપર્ક રજુ છે, હું તેની વતી આ સન્માનનો સ્વીકાર કરું છું ’

આ ભાષણમાં પણ તેમણે પોતાના પક્ષને જ મોખરે કર્યો. પોતે પોતાના પક્ષને લીધે જ ઉજ્જવલ છે એમ જણાવ્યું જમતો। જિઆમાં ઊંચો સિપાહી બારી જ ચિસ્ત વ્યક્ત કરે આ ચિસ્ત અને આ બક્તિ જ કહી આપે છે, કે તે કર્તવ્યની નિકટમાં અને ગર્વથી દૂર છે

એ પછી એમણે એ બાદના ૭ મહિનાનો ખ્યાલ આપતાં કહ્યું -

‘ હવે પછીના જે ૭ મહિના બાવી રહ્યા છે તે મહિના પસાર કરતી વેળાએ ભુલિ પત્ન અને ધૈર્યની મદદ લેવાની છે કેમ કે વિચાર વમળાથી ભરેલા અનેક પ્રશ્નોને આપણે થાળે પાડવા પડશે એ કાર્યમાં બધાનો સહકાર જ સફળતા અપાવશે અને ખાતરી છે, કે આપણે નિષ્ફળતા મેળવવાના નથી કેમ કે સગમર આપણે મદદગાર છે ’

એટલું કહી એમણે દ્વિભાષિક ત્રણ સળ મે અમલની વાત કહી -

‘ મદારાજીને દ્વિભાષિક ત્રણ નીચે આવવાનું આવાહન થયું છે આ અવાહન મદારાજીને યરા અપાવનારું નિવડશે એવી હું મદદા સેવી છો છું આપણે। જધો કારે યાર ખુલ્લો રહેશે એક દ્વિભાષિક મદારાજીના સમર્થનમાં ને બીજો ખડનમાં આવા દ્વિભાષ પેમવ લો પ્રમ = આપણું પામે દેવવાનો નથી ’

વિશાળ દ્વિભાષી મુખ્યશાળ્યના પ્રથમ મુખ્ય પ્રધાન [૧૩૧]

આ વાક્યો દ્વારા યશવતગવે લોકસભાના નિર્ણયને ખૂબ મદદ આપ્યું. લોકસભાના નિર્ણયનો સ્વીકાર કરવો એ કર્તવ્ય છે એમ પણ કહ્યું અને એ કર્તવ્યનું પાલન પ્રત્યેક ભાગતવાસીએ કરવું જ જોઈએ, એ પણ સ્પષ્ટ કર્યું. આમજ ચાલતાં તે ગોઠ્યા.

‘મારા પર બહુ મોટી જવાબદારી આવી પડી છે, એ હું જાણુ છું અને તે પાર પાડવા માટે હું પ્રયત્નોની સામા સુધી પહોંચતાં અચકાવાનો નથી. ઇતિહાસે મદદરાષ્ટ્ર અને ગુજરાત પર મદદરતી જવાબદારી મૂકી દેવાથી બંનેના કર્તવ્યોને આ એક આવાહન છે.’

યશવતગવે કર્તવ્યોને આમળ ધરી ગુજરાતીઓ તેમજ મદદરાષ્ટ્રીઓ સામે આવતા સમયને કસોટી રૂપે જોળખારી ગયા.

વિશ્લેષણ તે ગોઠ્યા. ‘આજ સુધી હું મારા વિચારો પ્રમાણિક પણે લોકો આમજ ગુણુ કરતો આવ્યો છું. મારો કોઈ પણ વિચાર મેં છૂપાવ્યો નથી જે વખતે મારે તેવું કરવું પડશે તે વખતે હું બહેર જીવનમાથી નિવૃત્તિ લઈ લેવાનો.’

બ્યાખ્યાન આમળ ચલાવતાં તેમણે કહ્યું ‘હું મારા કાર્યમાં’ ‘તમે સદસ્યની શિક્ષા આપો’ એમ કહી રહ્યો છું. સદસ્યની શિક્ષા માટે તમારી સામે દાનર થયો છું જેઓ વડાનો છે તેઓ અને આશિર્વાદ આપે અને જેઓ સમાન વયના છે તેઓ અને હાથ આપે સદસ્ય સિવાય કોઈ પણ કાર્યની સફળતા શક્ય નથી, આપણી સામે અનેક મુશ્કેલીભરેલા સવાલો ઊભા છે -તેમના નિરાકરણ માટે સદસ્ય આવશ્યક છે તે માટે પ્રથમ આજનું વાતાવરણ બદલવું જોઈએ. આજના વાતાવરણમાં અવિશ્વાસની ને રાગદ્વેષની જે ભાવનાઓ વહેતી થઈ ગઈ છે, તેને બદલ્યા વિના સદસ્ય રચના જ નહીં સદસ્ય રચાવના માટે પરસ્પરમાં સમર્પણ સ્પર્ધા પ્રત્યગવવી જરૂરી છે. જનમેવાનું સાધન આ દષ્ટિએ જ હું સત્તા પામે જોઈ-લો છું એ માટે જ સત્તાનો ઉપયોગ થવો જોઈએ, એ મારો

મત છે જે યોગાયોએ મને નેતાપદે લાવી મૂક્યો તે યોગાયોગ જ
મને મારી જવામદારી પાર ઉતારવાના કાર્યમાં સદાકે નિવડશે,
એવી હું આશા સેવું છું '

યશવંતરાવે મૂનામાં આપેલું આ વિદ્વાતશર્ચુ લાપચુ રાજગી
ભતભતા સ હોરો વિરિમત બની મરા મામાસાહેન દેવગિરિકર મદા
રાધના જાગીતા અગ્રેસર છે એમણે યશવંતરાવના શુદ્ધિચાતુર્ય,
સ્વચ્છ વાત્સલ્ય પ્રમાણિકતા, નાજનીતિયા પગેરે સદગુણોની પ્રથ સા
કરી અને એમના પર આવેલી જવામદારીને એ પાર ઉતારશે, એવી
શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરી

૧૯૫૬ ॥ નવેમ્બર માસ ૦૧ લો તારીએ યશવંતરાવના પ્રવાને
મડળનો સોગનવિધિ થયો પ્રધાનમડળની દિમણુ અને દક્તરો
સોપવાની બાબતમાં એ સ્વતંત્ર દત્તા એમણે ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર,
વિહર્મ મરાઠાવાડ અને મદારાષ્ટ્ર એ સર્વ વિમ્મમને થેગ પ્રતિ
નિધિતવ અર્પી મનીમડળની કાર્યક્ષમતા જળવાઈ રહે એ નજરે
નિમણુ ને દક્તરની વહેગણી કરી

મનીમડળમાં નાસિકના નેતા ભાઉચ દેવ હીરે, વિહર્મના
અગ્રેસર નિયાણી અને હે રાખાદના માણ મુકમની દિગ્ગજરાવ મિન્દુ
જેવા જખરજસ્ત કોંગ્રેસ લીડરોને સ્થાન ન મળવાથી અનેક વ્યક્તિઓ
નવાઈ પાગી

આ બાબતમાં વિરોધી પક્ષના સજ્જ કાંગેએ જણવું કે
પ્રતિનિધિત્વના ધોરણને ન્યાય અપાયો નથી કાંગેએ ૧૧૧ સભ્યોનું
પીઠજર ધરાવતા બે ઉમાહેન હીરેને મનીમડળમાં કેમ લેવાયા નથી,
આ પ્રગ ઉગળો આ પ્રશ્ન દ્વારા વિરોધીઓનું એમ કહેવાનું હતું કે
મનીમડળની પસંદગી કરવામાં યશવંતરાવે પ્રતિનિધિત્વના ધોરણનો
સજ કર્યો છે આ એક જાતનું અવાદન હતું

વિશાળ દ્વિભાષી મુંબઈ રાજ્યના પ્રથમ મુખ્ય પ્રધાન [૧૩૩]

વિરોધીઓએ કરેલા એ, પડકારને યશવંતરાવે કીલી લીધો.
એમણે કાવળેને જણાવ્યું:

‘ રિધવાને ક કુ હગાડવાની તાલાવેલી થી ! ’

આ ઉપર દત્તા દેશમુખે કહ્યું : ‘ હું અવિશ્વાસનો હરાવ લાવીશ ’

જવાબમાં યશવંતરાવે જણાવ્યું : ‘ તમારું આવાહન કીલવા
હું તૈયાર છું ’

વિરોધ પક્ષ માનતો હતો કે બાઉસાહેબ હીરના એકસો જામિ
યાર ચાલકો યશવંતરાવે રથાપેલા મંત્રીમંડળની વિરુદ્ધ અવિશ્વાસનો
હરાવ પસાર કરાવવામાં મદદગાર બની જશે. એમની આ ભ્રમણાને
દૂર કરવાના ઇરાદાથી જ યશવંતરાવે એમનું આવાહન કીલવાની
ઉત્સુકતા દાખવી

એમણે દાખવેલી ઉત્સુકતાનો જાનિ એ હતો કે મારા વિરુદ્ધ
અવિશ્વાસનો હરાવ તેઓ મંજુર કરી શકવાના નથી યશવંતરાવ
પોતે મુખ્ય મંત્રી યસા ત્યારથી મંત્રીપદની મુદત પૂરી થાય ત્યાં સુધી
પોતાના પક્ષનો વિશ્વાસ મેળવી લેવાની પોતાની આત્મશ્રદ્ધા ધરાવતા
હતા. ખતાની વહેંચણી બાબતમાં પણ શૂદ્ધખાતું મહારાષ્ટ્રને મળ
વાનું નથી અને તે ન મળે તે માટે ઉઠરમરાય દેવર, મોરારજી
દેસાઈ વિધના બિબા કરે છે, આવી માન્યતા ફેલાતી હતી તે સાથે
મહારાષ્ટ્રના કોઈ પણ નેતાને શૂદ્ધખાતું સંભાળતા આવડતું નથી.
આ જાતનો સુર પણ ફેલાતો હતો. પણ યશવંતરાવે શૂદ્ધખાતું પોતાની
પાસે રાખી થોડા મહિનામાં જ તેને યશસ્વી બનાવી દીધું, અને
તે એટલે સુધી કે કનૈયાલાલ મુન્શી જેવા એક માણ શૂદ્ધમંત્રીનું
પ્રમાણપત્ર પ્રાપ્ત કર્યું

તેમણે વિશાળ મુંબઈ રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાનપદે વિરાજીત ચર્ક
શૂદ્ધખાતું એટલો બધી કૃશળતાથી સંભાળવા માડ્યું છે, કે જનતાએ
ચકિત થવું પડ્યું છે.

નવા મુખર્ષિ રાજ્યના ઉદ્ધારન પ્રત્યે વચન તથા જનતા
ને નિવેદન કરતાં લખાવ્યું હતું

આજનો દિવસ નમલ સ્વરૂપનો કે અ ? દિવાળીનો
હો સમ છે એથી તેને મંગલ્ય પ્રદાય થયું છે વચ્ચાદની મનુ ધર્મ
છે, ને તેથી શિવાગે આરભાય છે શિવાગાના આગળની સૃષ્ટિ
નવપત્તવિત બની છે તુલસી દેવાય છે પાણી નિવૃત્ત પ્રમાણમાં
અત્યંત વહેતા દેખાય છે આ સમય જ કરનો કે એ વર્ષમાં
પણ આ સમય શુભ છે આવા આ શુભમગલ અનરે આપણે
નવીન મુખર્ષિ રાજ્યનું મગલાચરણ કરીએ છીએ

આજે સર્વ ભારતમાં અને પુનર્ધર્મિત ગળ્યો શક થાય છે
તેમાં વિશાળ મુખર્ષિ નામનું અસાધારણ મહત્ત્વ છે, એ કહેવાની
ખાસ જરૂર જ નથી

મુખર્ષિ જેવું અગ્રણ્ય રાજ્ય-દિલાપી ગત્ય લોક ભારત અમલ
કર્યો આદર્શ રજુ કર્યો, એ પ્રત્યે આજથી જ વેડો અમ્યાપૂર્વક
ધ્યાન આપવા લાગ્યા છે મગલ અને ભારતિક પ્રમુખે બધા મરાઠી
અને બધા ગુજરાતી બાધવ એક જ થઈ તેમનું એક જ રાજ્ય કર્યો એવું
અનેકને જણાતું હતું પણ ભારતિક ગત્યની આરાજે લોકો નાખતા
હતા તે લોકો મુખર્ષિની આવા પણ રાખતા હતા

બન્ને પ્રદેશમાં જનતાની આ ભાવનાની દબલ સર્જને જ
તેમને આકાશ પૂર્ણ કરવાની દિશાએ જ વિશાળ મુખર્ષિ રાજ્યની
આજે શરૂઆત થાય છે

વિશાળ દ્વિભાષી મુળર્થ રાજ્યના પ્રથમ મુખ્ય પ્રધાન [૧૩૫]

આ રાજ્યમાં સર્વ મરાઠી તેમજ સર્વ ગુજરાતી પ્રદેશ આવી જવાથી એવી દહેશત ઊભી થઈ છે, કે અમુક ભાષી પ્રદેશ અમુક પ્રકારનો લાભ નહીં મેળવી શકે અથવા ભાષિક રાજ્યને અંગે મળનારો લાભ દ્વે જેવો રહેશે. આ જાતની દહેશત રાખવાની કોઈ એ જરૂર નથી. આ સમય પૂર્વે જે ભાગને જે જાતનો લાભ મળતો હતો, તે લાભ તે ભાગને મળતો જ રહેશે.

મદત્વની વાત તો એ છે, કે જનને પ્રજા એકબીજાને સહાયક થઈ શકે ને સંયુક્ત રીતે વિકાસને સાધી શકે એવી સુવર્ણ તક ગુજરાતી તેમજ મરાઠી બંધુઓની સામે આવી ઊભી રહી છે.

આ વિશાળ દ્વિભાષી મુળર્થ રાજ્ય તેની સમગ્ર પ્રજાની આકાંક્ષા પૂર્ણ કરવાનું છે, એટલું જ નહીં; પણ તેના વિકાસ માટે અધિક પ્રયાસો આરંભવાનું છે. આ બાબતની હું તમને ખાતરી આપું છું.

દ્વે ભાષા અને સાંસ્કૃતિક વિકાસ સંગ્રહી ક્વં પ્રતી ઊભા થશે, તે સમજવું કઠિન છે. આજે આપણા ભારતમાં ૧૪ પ્રાદેશિક ભાષા સરકાર માન્ય છે અને તેમનો વિકાસ કોઈ પણ નિર્મળ પણ વગર ચાલુ છે તે ન્યાયાનુસાર એક રાજ્યમાં જે ભાષા આઝ્માત્રી હોય ભાષિક લોકોના સંસ્કૃતિક વિકાસ સાધવા શક્ય છે ભાષાવાર રાજ્ય રચનાની માગણીની મૂળ કલ્પના એવી છે, કે સર્વ-સામાન્ય લોકોને એમનો રાજનો વ્યવહાર એમની ભાષામાં કરવો સુગમ થઈ પડે. પોતાની ભાષા દ્વારા લોકો સરકારને પોતાની મુશ્કેલીઓ સ્વહે-સાધથી જણાવી શકે માતૃભાષા દ્વારા સહુ પોતાના બાળકોને શિક્ષણ આપી તેમની બૌદ્ધિક તેમજ સામાજિક પ્રગતિ કરી શકે અને મનોરંજનના સાધનો દ્વારા પણ લોકો પોતાની હિન્નતિ સાધી શકે; આ બધું આપણા દ્વિભાષી મુળર્થ રાજ્યમાં થતું રહેશે, એ હું નેત્રતાથી કહી દેવા હચ્છું છું. નવા મુળર્થ રાજ્યના ભાષિક પાયા પર આધાર પામેલા જે વિભાગો છે એવી ભાષાના પાયા પર આધાર રાખનારો

સાંસ્કૃતિક વિદ્યાસભા પ્રત્યેક વિભાગ રાજ્ય તરફી ગતારતા મેળવ
વાનો જ છે. આજે જિલ્લાઓમાં રાજકારણગતી ભાષા પ્રદેશિક ભાષા
જ બની છે. આજળ જલ્દી ચક્ર ચેટવી જગ્યાએ ઉચ્ચ શિક્ષાના રાજ
કારભારમાં પણ પ્રાદેશિક ભાષાનો જ ઉપયોગ થશે. તેથી જ રીતે
ઉચ્ચ ભાષાના વાકમા, નામ, સગીન અને ગીચ લલિતશાઓને
દ્વિભાષી રાજ્યની આર્થિક પરિસ્થિતિ પ્રમાણે, આજે અપાય છે
એનાથી વધારે માત્રામાં ઉત્તેજન દેવાનું કાર્ય ચક્ર બનતું રહેશે : એ
વાત ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે. આ રથને હું આ બાબત રખડ
કરવા ઇચ્છું છું કે નવાઈ અને યુગરાતી ભાષાની બંદોગર જ ઇતર
ભાષાનો પશુ યોગ અદર થતો રહેશે. આ બાબતમાં પકિતપ્રપંચ
કરવામાં નવી આવે આવી રીતે એકલાથી રાજ્ય ચલાવી જે ફાયદો
આપ્યુંને અહીં હોત તે જ ફાયદો દ્વિભાષી રાજ્યમાં મળશે જ
હેતુથી એકભાષી રાજ્યની મામૂલી થતી હતી તે હંતુ આપણા આ
દ્વિભાષી રાજ્યમાં પાર પડી ચક્રે, એમ કહું તો તેમાં જગત
અતિશયોક્તિ નથી.

યશવંતરાવે આ પ્રમાણે મસહીશાપી તથા યુગરાતીશાપીઓને
વટરથ રાજકારોનાર માટેની ખાતરી આપી એકલાની રાજ્યરચના
સમધે ઉચ્ચાર્યું :

‘ સિવાય શાપિક વિચાર રાષ્ટ્રીય વિચારનો પૂરક રહેવો જોઈએ
આ બાબતમાં તો બેમત છે જ નહીં. આવી સ્થિતિમાં કોઈ પણ
એથ ન કાઢતાં આ રાજ્યને ચલાવી કરીને દાખવવું એ જ આપણી
ઐતિહાસિક જવાબદારી છે સર્વના સહકારથી આપણે આ જવા-
બદારી પાર પાડવું એવી અને શ્રદ્ધા છે.

આ રથને મારે એક વાત રખડ કરી જોઈએ કે હું જે બોલું
છું, તેમાં રાજકારણ કે પક્ષકારણ લાવવાની માગી ઇચ્છા નથી, હું
આ પંરપતને વળી રહેવાનો છું આ બનતું આશ્વાસન આ
પ્રસંગે આપવાની પણ મારી ઇચ્છા છે.

વિશાળ દ્વિભાષી મુળભૂત રાજ્યના પ્રથમ મુખ્ય પ્રધાન [૧૩૭]

ભારતે લોકશાહી સમાજવાદી સમાજચિંતનને અપેક્ષા કરવાનો નિર્ધાર કર્યો છે. લોકશાહીમાં વિવિધ પક્ષોનું મદદરૂપ હું સમજી શકું છું. દેશદિત કેવી રીતે ને ક્યા કાર્યક્રમોથી સાધવા એ ખાતરમાં મતભેદ થવા અપરિવર્ત છે. ઉત્પાદનશક્તિ, આર્થિક અને સમાજિક સમતા, બેકારી નિવારણ, ઇત્યાદિ ઉદ્દિષ્ટપૂર્ણની ખાતરમાં સર્વ પક્ષો સરકારથી સહકાર કરશે. કેમ કે સર્વને તે ઉદ્દિષ્ટો માન્ય છે, એમ હું માનું છું. સરકારની જૂનો થી સ્વાભાવિક છે. સરકારનો હું પ્રતિનિધિ છું એ કારણથી હું પણ જૂનમુક્ત રહું એ શક્ય નથી. તથાપિ વિરોધી પક્ષો અમારા કે સરકારની ક્ષતિ દાખવતા રહે. પણ માત્ર ક્ષતિ જ નહીં, પ્રકાશ ખુબી પણ દાખવતા રહે એવી મારી તેમને મિલતિ છે. લોકશાહીમાં સરકારની દીકા કરવા પાછળ તેના હારમારન સુધારવાની દૃષ્ટિ અવશ્યક છે. અને તે દીકા વિધાયક અને તાત્વિક હોવી જોઈએ. વિધાયક ને વૈયક્તિક ન હોવી જોઈએ.

પત્રકારીત્વ એ અંગે મોટી તાકાત છે. ભારતમાં ને વિશેષતઃ મુળભૂતમાં વર્તમાનપત્રોની પરંપરા બહુ મોટી છે. વર્તમાનપત્રોને આ પ્રસંગે હું સહકાર આપવા માટે અવાહન કરું છું. સરકારની જૂનો ખતાવવા માટે સરકારે કરેલા સાગ કામો તરફ જનતાનું ધ્યાન ખેંચી વર્તમાનપત્રો લોકશાહી સંવર્ધનનું મદદરૂપ શરૂ કરી શકે છે. સરકારની લોકહિતોની યોજના જનતામાં સપ્રેમ મેળવી દેવાની કામગીરી કરી અખબારો મારી સરકારને મદદ કરે મારો વિનંતિ છે.

નંદા દ્વિભાષી રાજ્યની અખબારો બધા પરની જવાબદારી અનેક-ગણી વધી છે, એ હું જાણું છું. ભારતીય રાજ્ય પદના મુખ્ય અખબારો તેના જે લોકશાહી પત્રોના ઊભી કરવામાં આવી છે, તે પત્રો દ્વારા નવા મુળભૂત રાજ્યના કારોવારની ધુરા અંતરવાનું મને જણાવે છે. આવા પ્રકારે તમે સદુત્તે માનું જનમાન કર્યું છે ને દેશ હું સર્વને કૃતજ્ઞ હું નંદા મુળભૂત રાજ્યના પ્રથમ

મુખ્ય મંત્રી તરીકે એ રાજ્ય વચ્ચે કરવાની જવાબદારી બધાં કરતાં વધારે મારી છે અને તે પાર પાડવાનું હું અંતઃકરણપૂર્વક પ્રયત્નો કરીશ. નવા મુંબઈ રાજ્યમાં જન્મ, મર્મ કે લાપાના અને પ્રાદેશિકતાના તરવો પર બેઠાવ જિભા કરવામાં આવશે નહીં. જે દિવસે દિલાથી રાજ્યનો ઉદય થયો, તે દિવસે સર્વ લાપિકતાદ શમી ગયો; એવું માનીને જ આપણે કાર્યારંભ કરી દેવો જોઈએ. દિંબહુના દિલાથી અને એક લાપી આંશુકપ્રયોગો આગળ જતાં બંધ થશે તો તે આનંદની વાત છે. મહા શુભરી જૂલો જઈ આપણે નિર્ભય મનથી કામે લાગી જઈએ.

રાજ્યમાં સર્વ જનતાની યુક્તિઓ મારી પીડ પાછળ મોજુદ છે, એવું માનીને જ હું નવા રાજ્યના કારભારની શરૂઆત કરવાનો છું.

સ્વરાજ્ય પૂર્વે આ જ રાજ્યે નામવંત એવો કારભારપદ મુંબઈ રાજ્યને જ નહીં; અખિલ ભારતને આપ્યો છે. આ નવીન રાજ્ય મહાત્મા આંધીની ને લોકમાન્ય ટિળકની કર્મશૂચિ તેમજ પુણ્યશૂચિ છે. સર દિરોજશાહ મહેતા, નામદાર ગોખલે, શ્રી. વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ જેવા રાજકારણ હુરંહુરો મુંબઈ રાજ્યમાં જ ચર્ચિત્વ. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ અને આચાર્ય વિનોબા ભાવે જેવા નરરત્નોથી મુંબઈ રાજ્યની પ્રતિષ્ઠા સર્વત્ર ઝગમગે છે.

સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિથી શ્રી. બાળાસાહેબ ખેર અને શ્રી. મોરારજી દેસાઈ જેવાઓએ મુંબઈ રાજ્યની નિષ્પક્ષતાની અને કાર્યક્ષમ કારભારની પતાકા ફરકાવી છે. હું તેમને પત્રો વાંચી નિષ્પક્ષતાથી રાજકારોબાર ચલાવવાનો પ્રયાસ કરીશ. મારા આ કાર્યમાં વડિલો આશીર્વાદ આપે. મારા બરોબરીઆ તેમજ મારાથી નાનાઓની મદદની મને જરૂર છે. એ જરૂરીઆત પૂરી થાય અને સેવા કરવાની મને મુદ્દર વડે મળતી રહે એવી જગજિવંતા પરમેશ્વરને મારી પ્રાર્થના છે.

૫૪૪૮૪૫૫૫ આપેલા લાયબ્રમાં એમના હૃદયની સ્વચ્છતા તેમજ સર્વ બાળીઓ પ્રત્યેની સમાન પ્રીતિ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

વિશાળ દ્વિભાષી મુંબઈ રાજ્યના પ્રથમ મુખ્ય પ્રધાન [૧૩૬]

એમની પણ કલ્પનામાં નહોતો હોય કે વિશાળ મુંબઈ રાજ્યે દ્વિભાષી મંત્રી એકભાષી બનવાનું લવિષ્ય થોડા સમયમાં ઘડાઈ રહ્યું હશે !

યશવંતરાવે મુખ્ય મંત્રી તરીકેનો હોદ્દો સ્વીકાર્યો, તે પ્રસંગે તેમનો 'સર્વ' પ્રથમ ભવ્ય સત્કાર કરાડનામીઓએ તા. ૧૪મી નવેમ્બરના રોજ કર્યો. કરાડ શહેરના ઇતિહાસમાં આ સત્કાર અમૂતપૂર્વ હતો.

લોકોમાં હિમંગી હિંસાકાંડનું વાતાવરણ ઇથકાંડ હતું. જાણે જૂના જમાનામાં રાજલકત નરનારીઓ વિજય વરી આવેલા પોતાના રાજાને જોવા એકમ થયા હોય એવું જણાતું હતું. રસ્તામાં જ્યાં ને ત્યાં પ્રુપો, પ્રુપકારો તથા મજગ દેખાતા હતા.

૧૨૦૦ જેટલા ફુલકારોથી યશવંતરાવને કરાડની જનતાએ સત્કાર્યા હતા આવો વિશાળ તેમજ સમૃદ્ધ સત્કાર મહારાષ્ટ્રમાં ક્યા ને ક્યારે થયો હશે, તે પ્રશ્ન છે અને ૧૯૪૬ની સાલમાં સતારા જિલ્લામાં એવો સત્કાર થયો હતો; પણ તેમાં આવી ખુશાની ન હતી.

એક લાખથી વધારે જનસંખ્યા એકત્રિત થઈ હતી કરાડ જેવા નાના શહેર માટે આટલી માનવ મેદની જ હઈની પરિસીમાં મૂકવે છે આ સત્કાર મેદનીમાં આજુમાજુના ગામમાંથી આવેલા ગામડિયા પણ હતા. એકનો પણ ખૂબ મોગ પ્રમાણમાં ઉપસ્થિત થયા હતા.

કરાડની જનતાએ યશવંતરાવ માટે યોજેલો આ સત્કાર-સમારંભ ભવ્ય મેજો બની રહ્યો હતો.

અહીં એ વાત સ્પષ્ટ કરવી જરૂરી છે, કે આ આનંદોત્સવ અમાઉ થોડા મહિના પૂર્વે મહારાષ્ટ્રમાં યશવંતરાવનો તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો હતો તિરસ્કાર કરવાનું કારણ એ હતું, કે એમણે લોકસભાના નિર્ણયને માથું ઝુકાવું હતું લોકસભાએ મુંબઈમાં દ્વિભાષી રાજ્ય બહાર કર્યું હતું.

દરેક સભ્યને એનો પોતાનો સ્વતંત્ર મત મંહેર કરવાનો અધિકાર મુજબ યશવંતરાવે પોતાનો અગત્ય મત સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રની તરફેણમાં આપ્યો હતો; પણ લોકસભાનો નિર્ણય પ્રગટ થતાંની સાથે જ યશવંતરાવે બહુમતીના ફરમાનને માન્ય રાખ્યું હતું.

કેટલાક મહારાષ્ટ્રીઓ તે પ્રસંગે એવું માની બેઠા હતા, કે યશવંતરાવ મુજરાતી નેતાઓના હાથમા રમી ગયા છે, તેજ પ્રમાણે કેટલાક મુજરાતીઓ એમ માનવા લાગ્યા હતા, કે પાંડેરાય મુજરાતી ઠાણેસ લીડેરાએ યશવંતરાવને પોતાના પક્ષે મેગની લર્ડ કમાન્ડ કરી નાખી છે.

લોકમા ફેલાયેલી બન્ને અફસોસોને માન્યતાઓ પાયા વિનાની હતી. દરેક કાદવા જેવી હતી. ને યશવંતરાવ પોતાના પક્ષના ખેયને અનુસર્ણ દતા. તટસ્થ અને મદાન વ્યક્તિઓના સંબંધમાં ધણીવાર આવી રચિત્ર આધી ઊભી થતી ન્હાય છે. યશવંતરાવના રાજકીય જીવનમાં અનેક આધી ઊભી થતી રહી છે એમાં આ પણ એક અજબના આધી હતી.

કતારાસીઓએ આપેલા માનના ઉત્તરમાં યશવંતરાવ બોલ્યા :
‘ દ્વિભાષી મુખર્જી રાજ્ય બાબતનો સ સદે લીધેલો નિર્ણય નવા યુગનો પ્રારંભ કરે છે. મહાત્મા ગાંધી અને લોકમાન્ય ટિળકના ઉદ્ઘાટ આદર્શ પાલનનું પ્રતિક છે.

મારું પણ નાનકડા સમુહની ધૃતીને પોષવા ખાતર લોકસભા પોતાના નિર્ણયને બદલવાર નથી. તે નિર્ણય બદલાવી તાકાત રહ્યા રાષ્ટ્ર પાસે જ છે એટલે કે લોકસભાની પાસે જ છે. ’

જ મદિના પૂર્વે યશવંતરાવને જે મહારાષ્ટ્રમાં ગાળોના વરસાદથી નવાબવામાં આવ્યા હતા, તેજ મહારાષ્ટ્રમાં જન્મતાએ એમનો સત્કાર મોટો, અને યશવંતરાવે સર્વેમ તે રવીકાર્યો.

... કે પછી માગલીમાં પણ એમનો બન્ધ વતકાર થયો. સવારમાં ... ની નગરપાલિકાએ અને દ. સત્તારા જિલ્લા લોકલ મોર્ડે એમ ... આપ્યા

વિશાળ દ્વિભાગી મુખ્ય રજ્યના પ્રમુખ મુખ્ય પ્રવાન [૧૬૧]

એના ઉત્તરમાં યથવંતરાવે જાણીયું

‘હું મુખ્ય પ્રવાન થયો એના એક ૨ અર્થ છે, ૩ પુરોષ ગી વૃત્તિ
ભારતમાં કામ કરતી થઈ ગઈ છે. કાર્મ પશુ માનવી કાર્મ પશુ જિંયા
રથાને ર્મ થઈ છે; જે જાળત આ વસ્તુથી (એટલે કે મે પ્રાપ્ત કરેલા
મુખ્યસચિવના રથાનથી) સિદ્ધ થઈ છે બહુજન સમાજને સિદ્ધિઓ
લાભ મેળવી આપનારા મહાત્મ કુને અને રાજ્યિંશાકુ મહારાજ
થયા ન હોત, સ્વાતંત્ર ચળવળ ચલાવીને માટીકુ સોનું કળાર
મહાત્મા ગાંધી ન હોત અને સમાજવાદનો આક્ષાત્કાર મૂર્તિમંત
કરનારા પડિત જવાહરલાલ નહેરુ ન હોત તો દેવગણને આ
યથવંતરાવ ચંદ્રાણ આજે ગાયો ચરાવનારો ગોચાળ ન રહ્યો હોત.
પશુ ભારતમાં સચાનિન થયે ની નવી તાકાતના કીમતથી હું તમને
જણાઉં છું તે થયો છું’

મુખ્ય મંત્રીપદનો વિશેષ સાર સમજાવતા તે એ લ્યા • ‘હું માનું
છું કે મને મુખ્ય મંત્રીપદ આપ લેણીની મેવા કરવા મટે જ મળ્યું છે,
નહુ રાજ્ય વિધિ પરિસ્થિતિમાં ઉપસ્થિત થયું છે

ગત બાર મહિનામાં હિન્દુસ્તાનમાં વિશેષતઃ પશ્ચિમ ભાગમાં
જે આંદોલન થયા તે નેઈ રાષ્ટ્રીય વિચારની પરપરા જેમની વૃદ્ધિ
થઈ છે તેમનામાં જ ઉદાસીનતા, નિરાશા નિર્માણ થયા વગર
રહી નથી

આ સમયમાં જે ઘડાયું તે મારે એક વ્યક્તિ જવામદાર નથી.
ચોડી ધણી બૂનોના વિચાર આગળ આવ્યા અને તેમાંથી જ આ
ઘડતર થયું એ બૂનોને આપણે હવે બૂલી જવી જોઈએ સમય
અડપથી બદલાતો જાય છે બદલતા જમાનાની ખમર ન રાખીએ
તો આપણા કામ આપણે પાર પાડી શકીએ નહીં’

તે આગળ બોલ્યા • ભારિક રાજ્યની ચળવળને કઈક મર્યાદા
હતી યોગ્યે તો લાવનાને પ્રજા બદલી મૂક્યો ભાઈ-ભાઈ હતા

તે એકીજાના વૈરી બન્યા. આપણા સદ્માયે એ ધરના તે સમય પુસ્તી જ રહી. ફરી નવેમ્બરથી જ ખરા અર્થમાં આપણે પુનઃ ભાઈ-ભાઈ બનવા સાચા હીએ. વેરવિખેર પડેલા સર્વ મહાડીમાયી પ્રદેશો ૧લી નવેમ્બરથી જ એકત્ર થયાં છે. જ્યાં સુધી મરાઠી માતૃ-ભાષા હતી, તે મરાઠાવાડે દૂર હતો; તે યથા એકત્રિત થયો છે. અમે અલગ દતા તે અમારો સંસાર ફરીથી સંયુક્ત થવા પામ્યા છે. સોમનાથની મેવા કરનાગ ઠાકિયાવાડી ભાઈએ અમારામાં જ સમાવે પામ્યા છે. મુમર્ઝ માતાએ આપણને એકત્ર કર્યા છે. વિશાળ મુમર્ઝ રાજ્ય જ હતિદાસની નૂતન ધરના છે. હતિદાસની આ નવી જવાનદારીને પાર ઉતાવળમાં આપણે સફળ નહીં થઈએ તો દુર્ભાગ્યનો નવો ફેરો આવવાનો પહેલું પગલું હરવાનું સદ્માય મહારાષ્ટ્ર અને મુમ્બઈ ને મળ્યું કે તે બદલ અભિમાન લેવું જોઈએ. એક રાષ્ટ્રીયત્વનો મદાન આદર્શ સિખવનારા ગાંધી-દિગ્ગજના વારસા લેનારાઓને નવીન પ્રકરણ આવાદન કરે છે. આ આવાદન ઉપાડી લેવું જોઈએ. ગાંધીજીના પોતપોતાની ભાષામાં માલે, દરેકની સંસ્કૃતિ વધે અને જાગૃતિ વધતી વિકાસ પામે એ વાત કાઢી નાખવા જેવું નથી, ન પાતો વિકાસ થશે હસિતકલા સમૃદ્ધ થશે. આ બંને સંસ્કૃતિ ગહેન-ગહેન જતી હાથમા હાથ નાંખી ભારતની સંસ્કૃતિનો વિકાસ કરશે.”

વિરોધીઓને ઉદ્દેશી તેમણે આમળ કહ્યું : “વિરોધી મિત્રોને નમ્ર વિનંતિ છે, કે તેઓ ફરી-ફરી વિચાર કરે લોકસાહીમાં આપણી સર્વ મર્યાદા લોકસમાના નિર્ણય પડી પૂરી થાય છે. આપણે લોક-સમાને નહીં મનીએ તો કેને માનીશું ? દબારો વર્ષથી આપણા મા જે નિસ્તેજપણું, નિષ્ક્રિયતા વગેરે સચવાઈ ગયા હતા તેને આપણે દૂર કરવા જોઈએ. નવી સક્રિય અસ્મિત્વમાં આવી છે તે નવીન કદમ ઉઠારી જમા રહેવા માટે જ આપણે તો ક્યે રસ્તે જવું ને ક્યે રસ્તે ન જવું, એ જ વિચારમાં અટકાઈ પડ્યા હીએ અહીં જ

વિશાળ દ્વિભાષી મુન્શર્ફ ગજ્યના પ્રથમ મુખ્ય પ્રધાન [૧૪૩]

અટવાઈ તો જ્યાં જવું છે ત્યાં પહોંચવાની વાત જ નકામી થઈ પડશે જે કાળે માથું ફેડવામાં આવે તે કાર્ક જ સરે નહીં, તો માથું ફેડવાનો અર્થ શો ?

નિધાને મરતક આપવાના મુદ્દા પર બોલનાં પોતાનું બાપજી આગળ ચલાવ્યું : ' ભારતની નિધાને એકવાર મેં મરતક આપ્યું છે મીશ્ર નિધા મટે હું મરતક ક્યાંથી લાવું ? નિધાની જ ભાવના વધારવી જોઈએ દેશમાં સામાજિક અને આર્થિક પછો ઝડપથી થવા લાગે છે આપણે પ્રયત્ન નહીં કરીએ તો પુરોગામી રિવાજોનો પ્રભાવ જોરથી આપણે ધપાશે આપણે આપણા જીવન સુધારવાના છે કમાનીબદ અને અજ્ઞાન દૂર કરવાની શક્તિ આપણામાં પેદા કરવાની છે લોકસભાનો નિર્ણય સીકારીને ગરીબોનું રાજ્ય નિર્માણ કરવાનો જવાબદારી આપણા પર છે એ મટે ક્ષત્રે લાગુને કાર્યથી બરદૂર ગણાતાં છે તમારા અને અમારા પ્રાન્તો તો જ તેમાં સફળતા મળવાની છે.

મે સગા-જોડીઆ બાઈઓનું આ રાજ્ય એટલે સંસ્કૃતિનો પવિત્ર સંગમ અહીં ક્યા પહોંચું મજબૂત, આ દાવો અવરજ કરો, માત્ર રાજ્ય તોડી ના મારાનો વિચાર દેશહિતનો નથી જ હાથપથનો પણ નહીં જ. આપણા વિચારો પૂનઃ રજુ કરવાની તક આવે ત્યારે સર્વ ભારતનું મન બદલવું પડશે લોકસભાએ વિચારાર્થક આ નિર્ણય આપ્યો છે, તે મહાન પ્રયોગ હવે ચરૂ થયો છે પૂર્વના વિષયો હવે ઊડી દો. રામદેશની ભાવના તજી દો કેએસનો રાજવટ બદલવાનો તમને અધિકાર છે. તમે આ ધરમાં આવીને જરૂર વસો. માત્ર કૃપા કરીને ધરને જલાવવાના કે તોડવાના પ્રયત્નો ન કરો. મોટાભાઈ તરીકે હું વિનંતિ કરું છું ભાઈક અળગ દહે સમાપ્ત થઈ છે. તેને ફરી ફરી ચાલુ કરાન ઇતિહાસ પર સહ ન નાખો. ઇતિહાસની પુનરાવૃત્તિ થાય છે એ પૂર્ણ સત્ય નથી, એમ કહેવું

એ માધ્યસના કર્તવ્યોનું જ અપમન છે. નવો ઇતિહાસ ધડનારને કોઈ હટાડી શકનાર નથી. પુરુષાર્થની, સ્વાભિમાનની ભાવના શ્રવંત રાખો. આપણામાંથી કુતર્કની ભાવનાને કાઢી નાખો. મહારાષ્ટ્ર કે શુજરાત બેમાંથી કોઈ કોઈ ઉપર અન્યાય કરી ચકરાનું નથી આ નવું નીતિતરંગ આપણે આવશ્યકતામાં લાવવું જોઈએ.

સાંગતી પછી તા. ૧૭મી નવેમ્બરના રોજ મોલાપુરમાં ત્યાંની નિલ્લા કોંગ્રેસ તરફથી પાર્ક મેદાનમાં યશવંતરાવને જન્ય સત્કાર થયો. તે પ્રસંગે તેમણે કહ્યું : ' સર્વ મરાઠી હાલ જ એક રાજ્યમાં સમાવેશ થાય છે. આ દ્વિભાષિક રાજ્યમાં મરાઠીભાષીઓને તેમના એકલાપી રાજ્ય જેટલો જ લાભ મળશે સહભાષી મહારાષ્ટ્રની માગણી પૂરી થઈ છે. સરકારી ભાષા તરીકે મરાઠી ભાષાને ઉપયોગ કરવામાં આવશે, અને કેટલીયે દિન મનાઓ જિંબી થવા પામે છતાં મરાઠી સંસ્કૃતિનો વિકાસ હવે થઈ ચક્ર એથી એકલાપી રાજ્યની માગણી કરાવું કારણ હવે રહેતી જ નહીં, એવી માગણી આતરી છે. દ્વિભાષી રાજ્યના લાભ ખૂબ નિશ્ચય કરતા રહેવાથી સમજાઈ જશે. ઉજળા માણુ નિશ્ચયના મરી નિર્મિત છે ગમત શાન રાખી વિચાર કરો.

ગયા વર્ષની કમનશીમ તથા દુષ્પદ ધટનાઓથી જે નિરાશાની અને ઉપેક્ષાની ભાવના જિંબી થઈ હતી; તે હવે નહીં વલખની જવી જોઈએ. તે પછીને જનતાની ભાવના જાડુ જ પ્રસુખ થઈ હતી એ વાત ખરી છે, આમે વારનીય છીએ, એ વાતની વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ કે શું, આ જાતની બીતિ લાગવા માડી હતી પણ સારા નશીમે આપણા આગેવાનોએ સુદિકૌશલ્યથી એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કર્યું.

રાજ્ય પુનરચનાને એ પ્રશ્ન પતાવવાથી આ દ્વિભાષી રાજ્ય સર્વત્ર યશસ્વી કરવા માટે પ્રયત્ન જરૂરી છે.

રાજ્ય કાન્ધાર પ્રારંભિક ભાષામાં ચાલવાનો દેવાથી સંસ્કૃતિક

વિશાળ દ્વિભાષી મુંબઈ રાજ્યના પ્રથમ મુખ્ય પ્રધાન [૧૪૫]

પરંપરાની ઉપાસના અને જદિ કરવાની સુવર્ણ તક ગુજરાતી અને મહારાષ્ટ્રીય આ જન્મેને મળવાની છે.

મરાઠાવાડ, કચ્છ, વિદર્ભ, સૌરાષ્ટ્રના લોકોના અંતઃકરણમાં વિશ્વાસ પેદા થાય એ રીતે આ રાજ્ય સુસંગઠિત અને રિયર કરવાનું કર્તવ્ય આપણે પાર પાડવું જોઈએ.

આપણે અમે કોટાકોટીના સમયમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છીએ. આદલાવ અને સમાનતાની ભૂમિમાં ઉપર થયેલી લોકશાહી આપણે નર્માણ કરવાની છે, આપણે પ્રથમ ભારતીય અને પછી એકાદ ખાસ પ્રાન્તના નાગરિક છીએ. એ આપણે કર્તવ્યથી સાબિત કરવું જોઈએ.

યશવંતરાવે આપેલા આ ભાષણનો અભ્યાસ કરવાથી સાદે દેખાઈ આવશે કે તે દ્વિભાષી રાજ્ય દ્વારા મરાઠીભાષી અને ગુજરાતીભાષી-જન્મેની ભાષા સંસ્કૃતિનું કેવું નિષ્પક્ષ લાવું પડે છે ને જન્મે એક રાજ્યમાં વસીને કલ્યાણ સાધી શકે છે !

તા ૧૭મીના રોજ એમણે મુંબઈમાં ઇન્ડિયન મરચન્ટસ એસોસિયેશનની થયેલા પોતાના સત્કાર સમયે મુંબઈ રાજ્યના કાર્યદામ રાજ્ય કાન્સલરો દરજ્જાએ દેશવવાનો પ્રયત્ન કરવાનું આશ્વાસન આપ્યું તેમના સત્તાગ-મોલાપુરના પ્રવાસ સમયે મુંબઈના મરાઠી દૈનિક નવાખાળે અગ્રણેષ લખી તેમના દિલ રીક પ્રચાર બાબતમાં મોં મરડ્યું છે-પણ એ જ અગ્રણેષમાં યશવંતરાવે કેવી નિષ્ઠાપૂર્વક દ્વિભાષીના પ્રચાર કરતા હતા; તેનો સરસ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

‘ દ્વિભાષી મુંબઈ રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન યશવંતરાવે અલ્લાણે દક્ષિણ તેમજ ઉત્તર સતારામાં અને મોલાપુરમાં પ્રવાસ કરી તેમના અનુયાયીઓને દ્વિભાષીના સંદેશ આપ્યો છે. વિશાળીઓને દિતોપ-દેશ સંલગ્નાવ્યો છે ચૂંટણી પ્રચારની તક સુધી ઝડપી લીધી છે.

આરા પ્રકારના કેટલાક અનુકૂળ વાતાવરણમાં એમણે મહારાષ્ટ્રમાં ચૂંટણીનો ઘોડો દોડાવ્યો છે. અને દક્ષિણ-ઉત્તર સતારામાં

સચાર કરીને દક્ષિણ દિગ્વિજય જેવું કર્યું છે. પોતાનો ૫મ ચૂટાર્ધ આવે અને રાજકાલારની જે જવાનદારી સિરે ઉત્તર ધારણ કરી છે, તેમા વધારેમા વધારે સદકારી વિરોધીઓ જ થાય એવી એમના મહેન્ટા હોય એ સ્વાભાવિક છે. પણ દક્ષિણ દિગ્વિજયમા એમનો પ્રચાર એટલા પર જ અડક્યો નહીં. દ્વિમાપીને સ્થાયી સ્વરૂપ દેવાનો પ્રચાર એમણે પોતાના પ્રવાસમા કર્યો અને મૂસતમામી યુદ્ધ ઉપરિચિત કરી એમણે મહારાષ્ટ્રના જ રાદી, પણ મુજરાતના લોકોને એક પ્રકારનું આવદાન દીધું છે. આ આવદાનનો સ્વીકાર કર્યા બિનાય મુખર્જી રાજ્યના નેકો પાત્રે ઉપાધ્યક્ષો નહા.

સમુક્ત મહા રાષ્ટ્ર ૧૧ = ૨ પુરસ્કર્તા હોવા છતાં એમને પાંસનો અને નેકોનો નિર્ણય શિરોધાર્ય છે એમવાગ પક્ષે અને તેનાઓએ નિર્ણય કર્યો તે વખતે મનમેન હાજુરા મૂખર્જી વિરોધી અમનમા મૂકવાનો જ તેમની ભૂમિકા છે.

વિશાલ મુખર્જી રાજ્યનો વિસ્તાર બહુ જ મેટો. એમા જ રાજક રમ રા મુનગા અને જવાનદારી અને વધારે પડયા છે ઉમરમા બધાથી નાના, તરણ વધવતરાવ આ મોગી જવાનદારી ઉત્તર ધારણ કરવાના નથી આવી શકે એમના કેમ કે દિનશુભો પ્રતિષ્ઠા અને પરાક્રમો સદ્ગુણાત્મકી જ જવાનદારી એવા છે પણ પોતાના કર્તવ્યદક્ષ અને કાર્યક્ષમ મા ભગ અને મજીર નો ભૂમી તેમજે સકાબોરીના જગાન બધું કરી છે.

નવેમ મેનુ પહેલ આરવડિયુ ખાતાની વહેંચણી અને કચેરીઓની ગિચરતા અરિધતા વચ્ચે જ પચાર થઈ ગયું. પણ ખીલત અડવ ડિવા પડી મર્વ રાજ્યમા ફરો નવા રાજા વિરામા નેકો ૧૧ દિલમા વિશ્વ મ ઉત્પન્ન કરવાનો એમજે પ્રતિષ્ઠા આગળો મુજરાતમા પણ એમણે પોતાની ભૂમિકા સમજાવીને કદાચ ભગા ૧૧ ગામકાના વિસ્તારોમા ત્યાના નેકો તરફથી એમનું સ્વામત વડું.

વિશાળ દ્વિભાષી મુંબઈ રાજ્યના પ્રથમ મુખ્ય પ્રધાન [૧૪૭]

ઠોલીમાં ગ્રામસંસ્થાના સ્તંભર પ્રસન્ન તે બોલ્યા ।

‘ મુંબઈ નગરી તો મરાઠી ગુજરાતી બન્ને ભાઈઓની માતા છે. પ્રેમની વંદેયણી થાય નહીં એમ સામતાં બંનેએ સાથે રહેવાનો નિર્ણય કર્યો છે. ’

તેમના દિલમાં દેશસંકિતનો સ્વચ્છ પ્રકાશ ઝગમગે છે. ભારતને જ એ પોતાનું કર્તવ્ય માને છે. આ સત્યને સિદ્ધ કરનારી લોકસભા તરફની એમની અચૂન નિષ્ઠા આજ સુધી જવલંત દેખાતી જ રહી છે.

મુંબઈ મહારાષ્ટ્રમાં જાય છે. મુંબઈના ગુજરાતીઓ મહારાષ્ટ્રીય રાજ્યના નાગરિકો બને છે. એ સમયે સર્વ પ્રજાએ દંડતાપૂર્વક વિશ્વાસ રાખવાનો છે, કે યશવંતરાવ ચઢાણુ ભારતનું બહુ થાય એ દૃષ્ટિથી કોઈ પણ કાચે દૂર થવાના નથી જ.

ઔદ્યોગિક સંગીતી સતારા રંગે રચે સત્કાર સીકર વખતે
યશવતરાવે દ્વિલ પી રાજ્ય નિર્માણની વધાયોગ્ય આદિની લોકોને સમ
જાવી, તે જ પ્રમાણે ગુજરાતના પ્રવાસમાં પણ લોકોને એ જ બાબત
સવિસ્તાર સમજાવી

આ બાબત અંગે વિદ્યાર્થીમાં પડેલું જ લાપસુ એમણે વર્ષામાં
૧૧મી ડિસેમ્બરના રોજ આપ્યું

‘દશ બાગ વર્ષ પૂરેને દિન્દુરતાનનો નમ્શેષ અને અજનો
નકશો જોવાથી આપણું મન અનેક વિચારોથી ઉઘડવા માડે છે
બાર વર્ષ પૂરેના દિન્દુરતાનના નમ્શેષ પર પરખીવ સત્તાના અમલનો
ગુલામી રંગ દતો એ ગુલામી રંગ દતો આપણી ગુલામીનો ગુલામી
ન છૂટ કરવા માટે દેશનેતાઓએ તપ કર્યા, પ્રયત્નો કર્યા સાદ-સિત્તેર
વર્ષના જમિંદાર પ્રાદેશના પરિણામે આજે જોઈ રહ્યા છીએ તે ચિત્ર
આપણે પ્રાપ્ત કર્યું

એ વખતે આપણા દેશમાં ગોઠા માણસો એમને કે પરખીવ
સત્તાના અધિભારી સાહેબો આપણા દેશનેતાઓની સ્વાતંત્ર્ય દાક
સાંભળી રહેના ‘ગાંધીજી કહે છે, તે ખરું છે કાગેસ કહે છે તે
ખરું છે પણ અમારાથી સ્વાતંત્ર્યની દાક ગ્રીધાત્ર નદી અમારા
અર અમારા બાલ-નવર્યાનાં જીવન નિર્ભર છે અમે શું કરીએ ?’

ભીમ કક્ષાના પરકીય સત્તાના ચામતારોમાં, એનાથી ઉતરતી પંકિતના નોકરોમાં પણ ભયનું વાતાવરણ ફેલાયું હતું, સ્વતંત્રતાની વાત હિંદુઓમાંથી બહાર નીકળે જ કેમ ? ત્યારી હિંમત કરનારાઓ ધરની દિવાલોની વચ્ચે દિવાલોથી કરીને વાતો કરતા અને એકાદ મિનિટમાં તે ખતાવતા.

આ જાતની સ્થિતિ લગભગ ૪૫ થી જમાએ હતી. સને ૧૯૧૮-૧૯માં ગાંધીજીએ લોકહથમા જાહેરના ને ભયના ધરને ઉબેડવા માંડ્યા. બ્રિટિશ સત્તાની વિરુદ્ધમાં એક પણ શબ્દ જાહેરથી ઉચ્ચારતો ન હતો. તે સમયે ગાંધીજીએ વોકોના મનમાં હિંમત પેદા કરી. અંગ્રેજ રાજના પરાણે વખાણ કરનારાઓ પણ રનાત ગયો વાતો કરતા થઈ ગયા.

ખીમ દેશનેતાઓએ જે રાષ્ટ્રપ્રીતિ જમાડી હતી અને જેની આંડે વોકોના દિલમાં ભીમેલી જીતિ જીત બની હતી; તે પ્રાપ્તિને માંવીજીની લડતે મુક્ત કરી મૂખી સ્વાતંત્ર્યના આદેશનો જોરશોરથી થવા લાગ્યા પરકીય સત્તાના કોઈ પણ પ્રકારના નિતમથી કરતા સાત્ત્વ બધ થયા.

ગાંધીજીએ દેશને નિર્જય બનાવ્યો અને એ નિર્જયતાએ દેશને આઝાદી આપી

હિન્દુસ્તાનની આઝાદી મે અને તમે બેમાં થઈ ને મેળવી છે. પણ એ આઝાદી પાછળ નિર્જયતા ઉપરાંત બીજી એક ભાવનાએ જોમ પામ્યું છે. આ જોમ એટલે દેશના વનનીઓ એકબીજાના બાઈ છે, આ ભાવના દરેક હિન્દુસ્તાની ખીમ માઈ પણ હિન્દુસ્તાનીનો બંધુ છે માન જોવીને જ બંધુત્વ વ્યવસ્થા કરનારો બંધુ નહી, પણ તેને જીવનમાં ઉતારનારો બંધુ.

બાતુજાનની આદી ભાવનાઓએ જગતમાં અચકા વેખાવેનાં કાર્યો શક્ય કરી બતાવ્યાં છે ભારતની આઝાદી પાછળ બાતુ-

ભાવનો તાકાતે પણ જગત કામ અર્થ છે આ ભાવના નરમ પડવા માટે ત્યારે લોકોએ સમજવું કે તેમની તાકાત ધી રહી છે.

દેશની આ તાકાત ન થતે એટલા માટે પ્રાન્ત નિવ્હનાના કેનાત-નતના એકલાવને નાધુડ કરવામાં જ દેશની સનામની છે

દેશમાં જોઈ એ તો કોંગ્રેસની સત્તા રહે, જોઈ એ તો હિન્દુ સભા સત્તા પર આવે, જોઈ એ તો કમ્યુનીસ્ટ પાર્ટી, પ્રજા સમાજવાદી પક્ષ કે બીજા પક્ષ સત્તા પર હોય. પણ દેશમાં ભાઈ-ભાઈની મજબૂત ભાવનાને જિવાડવી જરૂરી છે

નવા મુખર્ષિ રાજ્યના જન્મ પાછળ પ્રેમ અને સહકારની ધટના છે અને આ નવા રાજ્યના નામરિક હોવામાં અભિમાન માનીએ છીએ .

તેમણે દ્વિભાષી મુખર્ષિ રાજ્યરચના પર દીકા કરનારાઓની દીકા તો ઉત્તેજ કરી તેનો સનોટ જવાન સુદા પેતાના ભાષણમાં વર્ણવ્યો હતો.

‘ કાનડી, તામીલ, તેલુગુ વગેરે ભાષા બોલનારા લોકો માટે દ્વિભાષી કેમ નહીં અને મુજરાતીભાષી તથા મરાઠીભાષીઓ માટે દ્વિભાષી શા માટે ? ’ આ દીકાનાં ઉત્તરમાં અશ્વત્થારાવે કહ્યું હતું : ‘ એક પુરાણી કે રામાયણ વાંચતાં વાંચતાં જન્મ્યાંયું કે રાવણ સીતાને લંકામાં ઉપાડી ગયા ને ત્યાં અશોક વૃક્ષની નીચે તેમને રાખ્યા ’ આ સાંભળી એક શ્રોતાએ પુરાણીકને પ્રશ્ન પૂછ્યો . ‘ રાવણે સીતાને અશોક વૃક્ષની નીચે જ કેમ રાખ્યા ? ’ આ શ્રદ્ધાના જવાબમાં પુરાણીક બોલ્યો : ‘ એનું કારણ એ છે, કે તમે આ શ્રદ્ધા લેડાવવાના છો, એ વાતની રાવણને ખબર હતી રાવણે સીતાને અશોક વૃક્ષને નદને આંધાના કે લીમડાના ઝાડની નીચે રાખ્યા હોત તો પણ તમે પૂછ્યું જ હોત કે એ જ ઝાડ નીચે કેમ ? મરાઠી-

ગુજરાતી એકત્ર કેમ થયા, એ પ્રશ્નનો જવાબ પુરાણીકના ઉત્તરમાંથી તારવી લેવો.

આ પ્રમાણે પુરાણીકની વાત વર્જવી તેમણે આગળ જણાવ્યું :
' મને કહેા કે દેશને ગૃહ્પાલિમાન સિખવવા માટે ગાંધીએ ને દિગ્ગજ ગુજરાતમાં ને મદારાદ્રમા કેમ જન્મ લીધો ?

ગૃહ્પિતા ગાંધી ગુજરાતમાં ને 'સ્વગળ્ય એ મારો જન્મ-સિદ્ધ દક્ષ છે.' આ મંત્ર સારતને દેનારા લોકમાન્ય દિગ્ગજ મદારાદ્રમા જન્મ્યા, એ તમારું ને મારું સદ્ભાગ્ય નથી શું ? જેમના પ્રદેશને મોટા ગૃહ્પુરુષ નિર્માણ કરવાનું ભાગ હિપરિચલ થયું, તેના માથા ઉપર ગૃહ્પને માર્ગદર્શન કરવાની જવાબદારી પુનઃ આવે છે. તે સમયે તે પાર પાડવાનું નક્કી કર્યું એમાં શું બમડી ગયું ? આ નવું રાજ્ય તમારે અને અમારે એકત્ર ધર્ષને ચલાવવાનું છે. રાજ્ય કારભાર અંગેની જે કંઈ તત્વપ્રશ્નાનિ હશે તે આ નવા રાજ્યે સંભાળવી પડશે. લાપાનો વિકાસ, લાપાની ખિતવખૂીની નિર્માણ થનારો સ્વ-તિનો વિકાસ, લાપાના માધ્યમ દરવાજે સ્વક્ત થનારો અને વિકસિત થનારો લલિતકલાનો વિકાસ; આ બધાં કાર્યો નવા રાજ્યમાં કરવા પડશે અને કરવામાં આવશે; એ નિઃસંશય ઘટના છે.

સાધ્ય અને સાધન સબધે બોલતા તેમણે જણાવ્યું :

'રાજ્ય ચલાવવું એ સાધ્ય નથી. આપણે હેવટે જે કંઈ નિર્માણ કરવું છે, તેનું એક સાધન છે ગ્વરાજ્ય કયા કામ માટે મેળવ્યું છે ? આ નવું રાજ્ય બનાવવા પાછળની કલ્પના શી છે ? કાલ્ય પ્રધાન બને ? કોને કોને પ્રધાનમંડળમા સામેન કરવા, આટલા જ માટે જે રાજ્ય-રચના થતી હોય તો હું કહીશ કે રાજ્ય બનાવવાની દુકાનો બંધ થાય તે ઉત્તમ.'

'આ શબ્દોમાં તો તેમણે ધડું જ કઢી નાખ્યું. એમના દિલનો અવાજ આપોઆપ બહાર આવ્યો

મેઠ તા ૧ ગ્રામ્ય કે વસ્તુ ન જાણુક ખતાતો પ્રધાન કોણ
યયો છે તે અણુક જાણુ કાને સૈંપ શે ? પેલા મહાનુભાવને જ લેવા
જોઈતા હતા અને પેલા શ્રીમાનને પડતા મૂલ્યા જરૂરી હતા વગેરે
પ્રકારની ભાગ્યજય યતી રહ, તે મરતા નવા રાજ્યન મજબૂત કેમ કરવું
કોઈ પણ પ્રધાનમંડળી મદદમાર થતા માટે શુ શુ કરવું, ઇત્યાદિ
પ્રશ્નો ત ક ધ્યાન દેવાવું જોઈએ દેશનું રાજા દેશમાં રત્નગણ્ય એ
એક વિશિષ્ટ ધોય માટે જ અપાવું છે દેશન મોગે મનાવવો એ
જ દેશના ગણમત્તુ ધોય પણ દેશને મોગે મનાવવો શી રીતે ? આ
દેશમાં દિગ્દાસ્ય મેટા છે તે પરંતરા ને વધારે જિગો મનાવવો ?
એની જિ ચાર્જ નવાગી ? કે મવાની સીમા છે તેમાં તુદ્ધિ કરી ?

દેશને મોટો બનાવવાનો અર્થ દેશની જૂનોજને મોગી કરી તે
નહી પણ દેશનો ઇતિહાસ મોટો કરવો

દેશનો ઇતિહાસ દેશના લોકોનો કવૃતોમાં લખાયો છે દેશન
મોગે મરવો એમને જુદી રીત તથા એવા વીળ અનેક પ્રકારના
સદ્ગુણોથી વિભૂતિ વ્યક્તિઓ દેશમાં કેમ રહી રહે એ બાવનાને
આકાર આપશે તે આ કામ તમારે ને અમારે જ કરવાવું છે આ
મહાન કાર્ય પાર પાડવા માટે જે કંઈ જરૂરી છે તે મનુ આપણે
જ કરી છૂવવું છે એ માટે દેશના આર્થિક સાધનો વાપરવાં જોઈએ
આપણા આર્થિક સાધનોના અવસ્થાનદલા એવી રીતે કરવા જોઈએ
કે કોઈ ઉપવાસી રહેત હામે નહી કોઈ અસહ્ય રહેવા પામે નહી
આવા એક પ્રયત્ન વિચાર સામાજિક અને આર્થિક ધોયવાદની
દિશામાં આપણે આપણુ પદ ટકાવવાનો પ્રયત્ન મરવાતો છે અને
તેનુ સાધન આપણું આ રાજ્ય કિ નવીન રાજ્ય સ્થાપ િ ગણુ એમને
બધુ પતી ગણુ એમ સમજવાવું યથા નવાન રાજ્ય િર્માણ થનુ એમને
નવીન કાર્ય અવલગુ અને એ આરમ્ભ લેવા કાર્યન બપોરે પૂરુ
મરવા મરવા દોડવું ના તે માટે આપણે વિચાર દૃષ્ટિ ઉપરિધન
કરવી પડત તે વિચાર દૃષ્ટિ નિર્માણ કરવાના પ્રયત્ન આ દેશમાં

કરવા જોઈએ. અને તે માટે વિશ્વામની, સદિગ્જાની અને સદાકારની આપ-લે કરવી જરૂરી છે.

એ આપ-લે કરવા દુ આ વિદર્ભમાં આશ્ચર્ય છે. મારા પ્રવાસનું કારણ આ જ છે તમે લોકોએ મારું જે સન્માન કર્યું છે તે વ્યક્તિગત મારું નથી, એમ હું માનું છું. કેમ કે વ્યક્તિ એ મદરસાની વાત નથી. વ્યક્તિઓ તો આવે છે ને જાય છે. પણ સમાજ હમેશાં આગળ ને આગળ ચાલતો રહે છે.

આપ લોકોએ કરેલો સત્કાર અને ઉચ્ચારેલા મુદર શબ્દો જે સિદ્ધાંત પર નવું રાજ્ય નિર્માણ થયું છે તે સિદ્ધાંત માટે છે; એ હું જાણું છું. આપણું મોટું રાજ્ય, કર્તૃવૈધી જ આપણે મહાન કરવું જોઈએ

ઇતિહાસમા કદી એકત્ર થયા નથી એટલા મારહીમાથી અને ગુજરાતીભાષા લોકો આ નવા રાજ્યમા એકત્ર થયા છે. હિન્દુસ્તાનનો જ્ઞાન ઇતિહાસ છે, તે ઇતિહાસમા એક રાજ્યતત્ત્વ નીચે આટલી નીચે આટલી મોટી સંખ્યામાં લોકો ક્યારેય એકત્ર થયા નથી. સધળા ભાર્ષિઓનું એકત્રીકરણ કરીને આ નવું રાજ્ય ઉપરિચિત કરવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ એકત્ર થયેલા ભાર્ષિઓને પોતપોતાની ભાષાને વિકાસ, ભાષા પર અવલંબી ગ્રહેતી કલા, સંસ્કૃતિ દર્શાવેલો ઇતિહાસ અને એ બધાની વૃદ્ધિ કરવાની આતંગી, વિશ્વાસ અને સધિ આ રાજ્યમાં અવશ્ય મળવાની છે એના વિકાસની આડે કોઈ જે આવી શકવાનું નથી, અને તેમના જે જે માનરથાનો છે, રાજ્યના કારભારમાં પણ ભાષાનાં જે જે સન્માનનિય રથાનો છે, તે જરૂર રથાથી રહેવાના છે.

પરંતુ મરાઠી-ગુજરાતી માટે જ જ્યાં દિગ્ગામી રાજ્યમા મદસ્તવનું રથાન છે અને બીજાઓ માટે નથી, એનું કોઈ એ સમજવું નહીં.

ઝેકખીમના દાથમાં દાથ નાખી આ નવા રાજ્યનું કામ આપણે કરવાનું છે સાધનોની દૃષ્ટિએ તમને—અમને આનંદ થાય—અભિમાન જીવળે એવડું માટું ગળ્ય છે. આપણે આપણા મનથી વિચાર કરીએ તો હિન્દુસ્તાનમાં કાપડ ઉત્પાદન માટે આપણું ગળ્ય મદદરતું છે કાપડ ઉત્પાદનના આંકડા આપવાની જરૂર નથી. તેવી જ રીતે કાપડના ઉત્પાદનની જાગતથી પણ આપણે રાજ્ય આગળ પડતું છે. જાનનાન્યના ઉત્પાદનમાં કદાચિત્ આપણે પાછળ રહ્યા હોવાનો સંભવ છે. પણ ઉદ્યોગ-વધવાની જાગતમાં અધિક પ્રગતિ કરી ચૂકેલા આ પ્રદેશ છે. અનિચ્છ સંપત્તિની જાગતમાં પણ આ પ્રાન્તનું વિશિષ્ટ છે. ઉત્પાદનમાં આ રાજ્ય હિન્દુસ્તાનમાં પ્રથમ પકિતનું રહેશે એ હું કહેવા છું છું. આ બધી વાતોથી આપણને વિકાસ કરવાની અપૂર્વ સધિ મળવાની છે.

નવી ચૂંટણી નજીક આવી કે તમને અનેક પક્ષોનો જન્મ થાય છે તેવી જ રીતે દાસ અનેક પક્ષોની એક ગાંઠ તૈયાર થઈ છે. તેની મારફત ચૂંટણીનો જન્મ ખેલાનાર છે, ને તે વસ્તુ આપણી દૃષ્ટિની સામે જ છે. ચૂંટણી માટે વિરોધી પક્ષો હોય એવી સ્પર્ધા તો હુંય રાખું છું. લોકશાહી પર મને વિશ્વાસ છે મેં અનેક વાર સભામાં કહ્યું છે, કે હું પરમેશ્વર પાસે કંઈ પણ માગણી કરીશ તો એવું કંઈ જ માગીશ નહીં કે કેએસનું રાજ્ય રહેવા કે ને માગણી હું મતદારો પાસે કરું છું. મતદારોને જ કહું છું, કે તમે કેએસને જ મત દો તમારા મનજમાં ઉતરે તો જ આપો. કેએસનો રાષ્ટ્રક્રમ તપાસીને આપો.

પણ પરમાત્મા પાસે હું એ નહીં માગું કે કેએસને જ સત્તા પર લાવજે. પરમાત્માને તો હું એ પ્રાર્થના કરીશ કે આ પ્રચંડ દેશમાં હજારો વર્ષો વહી ગયા. પણ અમારા લોકોનું કહી શકાય તેવું રાજ્ય કદી ન હતું. મનુષ્ય-પ્રાણીનો જન્મ થયો, ત્યારથી આ રૂઝમાં ઠાઈને કાઈ સંજ્ઞના રાજ્યો હતાં. કાંઈ પણ કુટુંબનાં રાજ્યો

હતાં. કોઈ પણ જાતિનાં રાજ્યો હતાં. પણ હાલ તો માત્ર આ દેશમાં ૧૯૪૭ના ઓગસ્ટની ૧૪મી તારીખે રાતે બાર વાગે જન્મેલું લોકોનું રાજ્ય જનતાનું સિંદાસન છે, તે ચિરંતન રાખ, અખંડ રાખ, જ્યાં સુધી દેશમાં મૂર્ચચન્દ્ર ઊગે છે ત્યાં સુધી જનતાનું આ રાજ્ય કાયમ રાખ, માત્ર હું આખરમાં એ માગણી કરીશ કે તમારો જે કંઈ કાર્યક્રમ હોય તે લોકોની આગળ મૂકો. વિરોધી પક્ષો પર દીકા કરવાના હેતુથી હું આ પ્રભાણે કહેતો નથી. પણ તેઓએ લોકો આમળ જઈ કહેવું જોઈએ કે તેમનો કાર્યક્રમ લોકોના કલ્યાણ માટે છે. તેઓએ લોકો આગળ તે પ્રકટ કરવો જોઈએ અને લોકોએ તે તપાસી જોવો જોઈએ. આ બાબત પર મારી શ્રદ્ધા છે. કોઈ પણ સમયે લોકોએ પરીક્ષા કરીને કેમિસને નાપાસ કરી તો મને કુંખ થવાનું નથી. પણ તમે એક વાર તમારો કાર્યક્રમ બનાવો. તે કામ કરવાને બદલે કમ્યુનીસ્ટોથી દિન્દુસજ્જા પર્વત સધળા પક્ષ એકત્ર થયા. તેમાં શું તથ્ય છે તે મારાથી સમજાતું નથી. રામરાજ્ય પરિપક્વ અને કમ્યુનીસ્ટ પણ બન્નેમાં સાધર્મ્ય શું છે? તાત્કાલિક તો એ જ સાધર્મ્ય છે, કે એક પક્ષને મહાશુજરાત જોઈએ છે અને બીજા પક્ષને મહારાષ્ટ્ર જોઈએ છે. બસ, આ મુદ્દા પર સવળા લોકો એકત્ર આવે છે.

હું તમને એમ કહેવા ઇચ્છું છું, કે આ મુદ્દા પર આકલ્પી બંધી ખોટી વાત રાજકારણમાં ટકી શકવાની નથી. નાના નાના રાજ્યો કરવાના પ્રશ્નનો નિકાલ દેશે કરી દીધો છે જે પ્રશ્ન સમાપ્ત થયો છે. આ દેશમાં આપણે એવાં કામ કરવાનાં છે, કે જે બાબતમાં ઘર્ષની પણ વચ્ચે મતભેદ થતા ન પામે. દેશમાં ઉલ્લોમ-ધંધા શરૂ કરવાના, લોકોની મરીબી દૂર કરવા માટે યાજ્ઞાઓ બોલવાની, સેપ્કાથી રાજોદ્ધર રહે તે માટે કેટલીક ઈચ્છીતાલો બોલવાની; વગેરે અમારા કાર્યક્રમો છે.

અગત્ય, કે પામલ નિર્વજ-રૂપણે પોતાને શુંકા માની સંતોષનો દગ જેવનારાઓની બાદબાકી કરવામાં આવે તો બહોળા વધેલા બધા

જ માણસો જીવનમાં ઉતારવા યોગ્ય દેહલીક બાળતોને ખૂબ જ મહત્ત્વ આપે છે.

આવું રખાટ સત્ય કેવળ બાળજોથી પોલી સંકેતે નથી. એ સત્યને મૂર્તિમંત કરવા ત્યાગ કરવો પડે છે; દિગ્મત કચી પડે છે; સદિધ્વુતા કેળવવી પડે છે.

આ મહત્ત્વની બાળતોમાં એક છે પોતે રસીકારેલા પક્ષને પૂરતો સહકાર આપવાની જરૂરીઆત.

અમારા પંચતાર્કિય ચેતનાના કાર્યક્રમો આ જ છે, મૂળમૂલ ઉદ્યોગ-ધંધા કયા કયા, તે કેવી રીતે શરૂ કરવા, તેની શરૂઆત માટે સાધનો કયાં ઉત્પન્ન કરાવવાં; એ બાળતમા થોડાં ધણાં મતભેદ ઊભા થવો શક્ય છે. પણ તે મતભેદ આપોઆપ ટળી જશે. પરંતુ આટલાં જ રાજકાન્ય સંભવે નહીં, તે માટે કંઈક નિશ્ચિન પ્રકારના આર્થિક અને રાજકિય કાર્યક્રમો અને વિચાર હોવા જોઈએ.

આ દેશમાં હજારો વર્ષો પૂર્વે જેનાં અસ્તિત્વ જરૂરી હતા, તે કામ અમારે હાથ કરવાં પડે છે. નદીઓના બંધ બાંધવાના કામ આજ સુધી મુતત્વી રાખવામાં આવેલા હતાં, એવું નથી. એ સમય પૂર્વે બાધ્યા હોત તો સારું હતું. ઝાઈઝાઈ બાળમાં તો અમે આગળ નીકળી મલા હોત. પણ આ પ્રાથમિક બાળતો રહી મઈ છે. જે સાદી-સીધી સામાન્ય બાળત છે. તે બાળત આ દેશમાં આજ સુધી ચર્ચ નથી, એ મૂળની આપણા દેશની તકરાર છે દેશની સંપત્તિ કયાં છે? દેશની સંપત્તિ સંગ્રહરના બળનામાં નથી, જાગં-તોની બેંકખોરામાં પણ તે નથી. દેશની જે સંપત્તિ છે તે પરમેશ્વરે, સષ્ટિએ, નિઃસર્ને દેશને દીધી છે. આપણી પામે જે સાધનો છે, તે સાધનોમાં દેશની સંપત્તિ મંકળાયેલી છે. આ વિચાર આ સમય અમારે આપણા દેશમાં ઉદ્ભવાની ને તીવ્રતાથી દી દાખના મનમાં જન્મો ન હતો, અને તેનો ઉપયોગ પણ મમે ન હતો.

આજે તે વિચારો પ્રથમ આવ્યા છે. હિન્દુસ્તાનમાં એક એક જમીનમાં પાંચ મણુ ધાન્ય અને રશિયામાં માત્ર એક એકરમાં પચ્ચિસ મણુ ધાન્ય નીપજે તેનું કારણ શું ? રશિયન માણસોને પરમેશ્વરે વધારે અક્કલ દીધી છે અને હિન્દી માણસોને ઓછી દીધી છે ? રશિયાને કુદરત તરફથી મળેલા સાધનોનો રશિયનોએ સારો ઉપયોગ કર્યો અને આપણને મળેલા સાધનોનો સારો ઉપયોગ કરતાં આપણને આવકયો નહીં, આ જ ખરી ઘટના છે. આપણા દેશમાં નદીઓનું ફેટનું મહત્ત્વ છે, તે કહેવાની જરૂર નથી. વર્ધા જિલ્લાનું નામ વર્ધા કેમ અને તમારા ગામનું નામ વર્ધા કેમ ? નદી વહે છે એટલે વર્ધા. પીજુ કંઈ જ કારણ મને દેખાતું નથી. અનેક પ્રદેશોનાં નામ નદીઓને આધારે જ પડ્યા છે. નદી એ જ આપણું જીવન છે, આપણું કાલેકર નદીને લોકમાતા કહે છે. આ લોકમાતા ન હોત તો લોકો ક્યા રહેતા હોત તે હું કહી શકતો નથી. સિન્ધુ નદીના કાઠાની સિન્ધુ સંસ્કૃતિ એટલે આપણે હિન્દુ. હિન્દુસ્તાન એ નામ સિન્ધુ ઉપરથી જ થયું. નદીઓમા નવજીવન દેનારી જે શક્તિ છે તેમાંથી જ આપણું નવજીવન ઉપરિચિત થયું છે; પંજાબને પંજાબ કેમ કહે છે, તે ખમર છે ? પાંચ નદીઓના પ્રદેશ એટલે પંજાબ. આપણું સર્વ જીવન નદીઓમાં સંકળાયેલું છે, પાણીને જીવન કહેવામાં આવે છે, આ જીવન તરફ આપણે દુર્તક્ષ કર્યું એ પ્રથમ મોટી ભૂલ આ દેશમાં થઈ ગઈ છે. આજે આપણે જાગૃત થયા છીએ આજે પ્રત્યેક ગામમાં ગપા પછી કહેવામાં આવે છે કે જુઓ, અમારા ગામની પડોશમાં એક નદી વહે છે. જાણે આજ સુધી કામીને ખમર જ નહીં હોય કે નદી વહે છે. હવે લોકોને સમજણ પડી છે, કે આ દેશમાં વરસાદનું પાણી પડે છે અને તે પાણી નદીમાંથી વહી જાય છે. એ વહી જતું પાણી રોકવું જરૂરી છે.

આ સમય પૂર્વે આપણે જૂલ કરી તે હવે સુધારવા લાગ્યા છીએ. નિસર્ગે દીધેલા પાણીનો ઉપયોગ લોકોનું જીવન સમૃદ્ધ કરવા

માટે આજ સુધી આપણે ક્યો નથી. એ જૂલ આજે વીસમી સદીમાં આપણા ધ્યાનમાં આવી છે અને એથી જ આપણી પંચવર્ણીય યોજનામાં નદીઓનાં બંધોના કામની રૂપર્યા સર થઈ છે. તમારી નદી આમજ ચાલી અને અમારી નદી પાછળ રહી ગઈ. અમારી નદીના બંધ પાછળ કેમ રાખ્યા ?

આ સમય અમારું પણ નદીઓ તો હતી જ. ગંગા હતી, જલ-પુત્રા હતી. પંદરપુર આમજ વહેતી ચંદ્રલાલા હતી. અમારી નજીકમાં કૃષ્ણા અને ગોદાવરી નદીઓ તો તીર્થ બની છે. તેનો ઉપયોગ અમે કન્યાન કરી પાપો ધોવાથી વધારે બીજા કાર્મ પ્રકારે ક્યો જ નથી. એટલે આ પાપો ધોવાનાં હશે આજ સુધી આ નદીઓને આપણે કર્યાં. એના પ્રાવધિન આપણે બોમ્બેએ લીએ. દેશની ગરીબી અને દેશમાંના અજ્ઞાનમાંથી આજ આપણે જાગૃત થયા છીએ. સતારા પાસે મહાબળેશ્વર નામનું એક ગામ છે, એની તમને ખબર હશે. આ મહાબળેશ્વરમાં ચોમાસાની ઋતુમાં અહીંસોથી ત્રણસો ફૂંચ પાણી પડે છે. એટલો વરસાદ પડે છે, કે તે પથ્થર પર ધાંસ ઉગાડી કે કેમ તેની ઇંકા ઉપરિચિત થવા પામે. એ પાણીમાંથી પાંચ નદીઓ નીકળે છે. એ નદીઓનું સઘળું પાણી સમુદ્રમાં વહી જાય છે અને તે ખારું બને છે. પાણી જવું જ વહી જવાથી બને છે કે એવું કે ચેત્ર-વંશ-અમાં લોકોને ખીરા માટે પણ પાણી મળતું નથી. આ તમારી-અમારી સંસ્કૃતિ છે. એ પાણી ખેતી માટે વાપર્યાં નહીં. નદીના કાંઠાને કાગળ જાળીન દોમ છે તેને આ પાણી મળ્યાં દોત તો કેટલો હાપો થાત કે કપીરની એક પટના હતું.

કપીર એક દિવસે એક સુંદર સરોવરના કાંઠે ચાલ્યા જતા હતા. રસ્તામાં એક જગે તેમને કશું : ' અરે, મને ભરસ લાગી છે, પાણી અ.પો. '

કપીર ચોખ્ખા અને ચિચારતા ગામ્યા કે આવકું મેંડું, સુંદર સરો-વર અહીં છે. પાણી પણ અમૃત સરખું સરખું દેખાય છે. આ પાણી

કાઈ કેમ પીતું નદીં હોય ? આ માણસ ' પાણી પાણી ' કેમ કરે છે ?

કચીરને જણાયું કે તે પોને જ કંઈક જલતા લાગે છે અને તે આશય વધ્યા. પુનઃ તેમણે ધૂમ સાંલળી :

' ગને તરસ લાગી છે. પાણી આપો.' તેમણે ફરીથી નિરીક્ષણ કરી સરોવરમાં ' નેપુ' તો જણાઈ આવ્યું કે પાણીમાં પડેલા કાઈ માણસે જ ધૂમ પાડી હતી.

આ એક દાખલો છે.

આવું જ અમારા દેશમાં ચાલે છે.

જમીન દગ્ગરો વર્ષથી તરસી છે બિગારી કાળી જમીન ! લાલ જમીન ! એને જો અમે પાણી આપ્યું હોત તો તે જમીનના ઉદ્ગમાં એટલી શક્તિ છે, એટલી સંપત્તિ છે, કે એણે જે દાયે એ શક્તિ સંપત્તિ તમને ને અમને આપી હોત. પણ તે પ્રદણ કરવાની શુદ્ધિ કદી જ અમારામાં ઉદભવી નહીં. તેનું પ્રભાવિત હજી સુધી અમારા-સામાજિક અને આર્થિક જીવનમાં ભોગી રહ્યા છીએ, આજ અમે શાશ્વંત બન્યા છીએ. નવા રાજ્યમાં પરમેશ્વરે અર્પેલ સપ્તગા સાધનો ઉપયોગમાં લેવાના છે. વિજ્ઞાન, નવી શુદ્ધિ, નવી અક્ષય અને તમને -અગને મળેના જે દાય આ ત્રિવેણી સંગમમાંથી નસિન સામર્થ્ય ઊભું કરીને તમારા-મારા દેશને સુખી કરવાનો છે. આવતા પાંચ વર્ષમાં, દશ વર્ષમાં, પંદર વર્ષમાં કે વીસ વર્ષમાં આ કામ પૂરું કરવા માટે આપણે નવું રાજ્ય લાવ્યા છીએ

આ મોટું કામ આપણે આ દેશમાં પાર પાડવાનું છે

આ બાબતની તોષ મનની પૌથીમાં તોષી વેળે. અને આ નવા કામ માટે નવા રાજ્યની પીડ પાઠળ ઊભા રહો, એટી સાદી હાંકી મારવા અર્થાત્ વિનાંતિ કરવા માટે જ તુ લાગેથી અદા આવ્યો છું. હું એવી આશા રાખુ છું, કે આ મોટા કાર્યમાં તમે જે બંધુ-ભાવે આજ સુધી રાષ્ટ્રીય કાર્યના મોખરા પર ઊભા રહેલા છો તે જ

લાવથી સદ્ભાગી થના રહેશે, અને આ નવા રાજ્યને યશસ્વી કરવાના કાર્યમાં સહાયક બનશે.

યશવતરાવનું આ આધુયે બાપણ રાષ્ટ્રત્વનો ને લોકચારનો દેવો વારનવિક ખ્યાલ આપે છે.

આ બાપણ વખતે અનેક ગુજરાતીઓ, મદારાષ્ટ્રીઓ અને કૃતિગ્ન ધા બાપીઓ ઉપરિચિત થના તેમના મનમાં યશવ તરાવે કહેલી વાતો સુદર રીતે આકાર ધર્મ રહી હતી.

અહીં દેશમાં સ્વરાજ્યની બાંધણીની આ મૂળ કલ્પના છે, તે કલ્પના રહી બાજુમાં અને રાજ્યનો આકાર કેવો હોવો જોઈએ, એમાં જ આપણે પરોવાઈ ગયા, તકરાર કરવા લાગ્યા. હું એ કહેવા છાપું છું, કે આજે દુનિયામાં હિન્દુસ્તાને જે કામો કરવાનાં છે, તે કામો આપણે ઝડપથી નહીં કરીએ તો હિન્દુસ્તાનને પશ્ચાત્તાપ કરવાનો સમય આવી જશે.

કોઈ પણ મામલો ગયા કે ‘મેમાનને પીવા પાણી આપો.’ અહીંથી શરૂઆત થાય છે, ખરું છે સ્વરાજ્ય મળવાને દર વરસ થયાં છે. હું તમને મુદામ આ અધરુ ચિત્ર દાખવું છું. હું એક રાજ્યનો મુખ્ય પ્રધાન છું એ હું જાણુ છું; ને સમજીને બોલુ છું. જ્યારે વિમાનો બાંધવા જોઈએ એવી આ દેશની અપેક્ષા અને જરૂર છે, તે વખતે આ દેશમાં લોકોને પીવા પાણી આપવાની પણ જરૂર છે.

૧૯૪૬ની સાલમાં પહેલું પ્રધાનમંત્રી સ્થાપાયું તે વખતે હું તે ગળ્યમાં એક નાનકડો પાર્લામેન્ટરી સેક્રેટરી હતો. તે સમયે બહારના દેશનો એક મુસાફર હિન્દુસ્તાનથી પ્રવૃત્તિ જોવા મુંબઈમાં આવ્યો હતો. પ્રવાસી એક પત્રકાર હતો તે પ્રવાસી સાથે મારી ઓળખાણ થઈ.

પ્રવાસીએ મને પૂછ્યું ‘તમે તમારા દેશમાં લોકો માટે કયો ક્રાન્તિકારક કાર્યક્રમ યોજ્યો છે ?’

રાજકારણમાં હું નવીન હતો. રાજ્ય જ હું પહેલી વાર મારી આંખો વડે જોવા પામ્યો હતો. એકાદ-બે મિનિટ સુધી જવાબ શોધવાની ભાંજભડમાં પડ્યો.

પણ તે પછી ઠી ક્ષણે સ્વસ્થ થઈ મેં જવાબ આપ્યો. ‘અમે તમારા દેશમાં પ્રથમ ક્રાન્તિકારી કાર્યક્રમ યોજ્યો છે લોકોને પીવાનું પાણી આપવાનો.’

જવાબ સાંભળી પ્રવાસી પત્રકાર મનમાં હસ્યો. તેને એમ થયું કે આવડી ક્રાન્તિ કરીને આ દેશમાં આ લોકોએ રાજ્ય જિત્યું કયું અને લોકો માટેનો કાર્યક્રમો શું ? તો કાર્યક્રમ ફક્ત લોકોને પીવા પાણી આપવાનો.

પત્રકાર મારા કહેવાનું તો પર્વ સમજ્યો ન હતો. હું પણ મારા બોલવાનો અર્થ મેં ત્યાં પછી જ સમજ્યો હતો. મેં પત્રકારને સમજાવ્યું ‘હું જોઈશો છું તે ખરું છે.’

અને એ વાતનું હું હમેશાં ઉદાહરણ આપતો રહ્યો છું.

આ દેશમાં એક બાબતને નદીઓ પામ્પીયી ડનકાતી વડી જાય છે. ખીણ બાજુએ પીવા પાણી નથી, જે સ્વતંત્ર દેશમાં જેમને ઇશ્વરે આપેલું પાણી પીવા મટે તાપતા આવડતું થી તે દેશમાં સરકારને આપણે સરકાર કહીશું ખરા ?

પણ તે ક્રાન્તિકારક કામ કાલ આ દેશમાં કરવાનું જ છે જ્યાં બાંધવાની યંત્રણ તથા અર્થ મર્થ છે. આ કાર્યારણ એ:-મસો વગર અમાઉ કોર્ન મેં ક્યો દેત તો શું બગડી ગયું નેન ? પણ તે સમયની જવાબ પરી કાલ તમારા ને મારા ચિર પર આવી પડી છે. કારણ, એ મામ આપણે કદી કયું જ નથી આ નિયમો દેશના

લોકો માટે કંઈ પણ કરવું જોઈએ એની ખબર ફક્ત અંગ્રેજોને જ ન હતી એમ નહોતું. તમને ને અમનેય ન હતી.

કૃષ્ણા, કામના, ગોદાવરી-આ નદીઓ વિશાળકાય છે. આમાં જિલ્લામાં કાંઈ પણ એક બાજુએ ગોદાવરી વહી જાય છે. વેનગંગા છે.-કેટલાંય નામો છે. મોટી મોટી નદીઓનાં નામ જ આપણી મૂળ સંસ્કૃતિ છે. અમારે ત્યાં એકદમ સરસ્વતીમાં શિક્ષણ અપાય છે; તે વખતે નદીઓનાં નામ જ શિખવાય છે. અમારે ત્યાં જ નહીં; તમારે ત્યાં પણ.

આટલા બધા લોકો એકત્ર થયા હોય તમારે મનનો વિચાર જણાવવો નહીં તો આટલે લાંબે આવવાની જરૂર જ નથી ! માટે જ હું કહું છું. તમારે ત્યાં ને અમારે ત્યાં લગભગ હિન્દુ-ભગવાન ઉપાધ્ય દળ સુધી મંગલાષ્ટકો બોલતા રહ્યા છે. એ મંગલાષ્ટકોમાં પહેલું મંગલાષ્ટક સિન્ધુ, ગંગા, સરસ્વતિનું જ બોલે છે. મેં બધા દિવસો સુધી વિચાર્યું છે, કે શા કારણથી આ લોકો મંગલાષ્ટકમાં નદીઓનાં જ સ્મરણ કરે છે ?

હું અનેક ઠેકાણે ગયો. આ પ્રાન્તની બહાર જઈને તપાસ કરવા લાગ્યો. પણ વિવાદ વખતે મંગલાષ્ટકો જ ઉચ્ચારતાં મેં જોયાં. મંગલાષ્ટકમાં દેવની લગ્ન નદીઓનાં નામોની યાદગીરી જ ભરી પડી છે. એનો હેતુ શી હતો ? પંચતર્કિય યોજનાનો કાર્યક્રમ શરૂ થયા પછી મંગલાષ્ટકોમાં રહેલી નદીઓની યાદગીરીનો હેતુ મારા લક્ષમાં આવ્યો. હું એમ કહું છું, કે ગંગા, સિન્ધુ, સરસ્વતિનાં નામ લેવાની શી જરૂર છે ?

એનો ખરો અર્થ એ છે, કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં કૃત્વો દેખાડવા છે; કર્તવ્ય કરવા માટે જગા બતાવાઈ છે. તે માટે જ નદીઓની સ્મૃતિ થતી હતી. પણ અગે નદીનો ઉપયોગ કરવામાં કર્તવ્ય-પાલન છે એવું માન્યું જ નહીં. વ્યક્તિની સંપત્તિ કદાચિત્ ખાનનામાં

આથવા નોટોમાં અથવા એકમા દશે પશુ દેશની સ્થપતિ નિર્મણે દીધેલા સાધનોમાં છે આ સાધનો પર આ દેશમાં અમે નોટનો અન્યાય કર્યો છે, તેનો અન્યાય બીજા કોઈ ઉપર કર્યો નથી

આવી નાના પ્રકારની બાબત દ્વારા પર સર્વે તેની રચના કરી એક નવું સિદ્ધાંત-નવું સોલ્જાગર બિંદુ કરવાનું છે

સતારા જિલ્લાના એક ગામડાનો એક હોકરો! ગાંધીજી જન્મ્યા ન હોત તો ગામડાનો હોકરો કર્યા હોત, તે કોણ જાણે !

આજની નવીન શક્તિ, નવીન તેજ, ગાંધીજીના પુરે આ દેશમાં નિર્માણ થયા છે તેને તમે અને હું કદી પશુ વિચરી જવાના નથી જે દેશને તેમણે આપેલું શિશુ અને દરેક આપણે વિચાર્યા તે દેશ આ દેશ આ દેશમાં ઉપરિચિત થયેલું તેજ, આ બધું તમામ તે માં દાથમાંથી જન્મી રહ્યો અને 'આ પુ રાજ્ય, આ પુ રાજ્ય' પેઠે 'ગયુ ગજ્ય, ગયુ ગજ્ય' આ ગીતો મેં સાંકળીને સમગ્ર તમામ અને માગ પર આવશે દેશને વિચાર પડતો તે પડી ગીતો માર્ક પશુ વાતનો વિચાર આ દૃષ્ટિકોણથી એક વિચાર તમે તમામ મનમાં પ્રકાશવશી અને તેને તેજની બાવણી તો આ વખતે શું કરવું તે આપણા સમર્થ જશે આ જ જાણનાથી આ જ સુદિથી આ નવા રાજ્યનો જન્મ થયો છે ગાંધીજી શક્તિ રાખેલો વિચાર જ્યારે સકલમાં પડ્યો ત્યારે રાખેલો વિચાર તે ગાંધીજીના વિચાર, તે રાખે-એકલનો વિચાર, તે નાખે-માટેના જાઈ-માઈનો વિચાર પુનઃ દેશ આગળ રજુ કરવા માટે મોટું વિચાર રાજ્ય નિર્માણ થયું છે પાસ કરાડનું રાજ્ય એકસો કરોડની ઉપરના જાહેરનું રાજ્ય, જ્યાં વધારેમાં વધારે કાપડ નિર્માણ થાય છે જ્યાં વધારેમાં વધારે કાપડ નિર્માણ થાય છે, જ્યાં વધારે ને વધારે જમીન અજાણ્યાથી જવાયેલી છે જ્યાં અધિવાસિક ઉદ્યોગ ધર્મા સમૃદ્ધ થયા છે, જ્યાં અધિભાગિક દર્શનનિષ્ઠ લોકો રહે

છે. એવું જ તમારું ને મારું આ નિર્માણ થયું છે. પછી મનમાં શંકાની નજીકી માત્રાને પણ શા માટે દગાવી રાખવી ?

કદાચિત્ જો તમારા મનમાં અદૃષ્ટ શંકા પણ આવે, કે આપણું પ્રથમ રાજ્ય સારું હતું; નાગપુર રાજધાની હતી નજીકને નજીક હવે ક્યાં મુન્નર્ધ સુધી દૂર જવું ? અમારું ત્યાં કાગ્ય છે ? અમાગ કામે મોખરે રહેશે કે કેમ ? આપણને મુન્નર્ધમાં કાઈ ઓળખાણ દેશે કે કેમ ? આવી ધાત્તી, શંકા જે મનમાં ઉદ્ભવી હોય તો તે જો શંકા તમાગ મનમાંથી નીકળી જાય એટલા માટે જ હું આટલે લખી મુદ્રી આવ્યો છું. લાકારા, કચ્છ, અમદાવાદ, સતારા, નગર-એ તમામ તમે ને અમે હવે ભાર્ધ-ભાર્ધ છીએ એકના પગને કાઠો વાગ્યો, ત્યારે ખીજને એવી મિંતા થી નેર્ડએ. એટલા તમારાં ને મારાં મન એક કરવાં નેર્ડએ. તમે અને અમે આ દેશની પ્રગતિના માગર ઉપર ચાલતા એક નાવમાં, એક બેઠમાં બેઠેલાં છીએ કાણ કયા બેઠાં છે, એવું બહુ મહત્તર નથી. નાવ જ્યારે મુન્નવાવુ થશે ત્યારે પર્વ અને પશ્ચિમ ભાગમાં બેઠેલા-તમામ મુસાફરોએ એક જ માર્ગ લેવો પડશે એટલે કે તમારું ને અમારું ભાગ્ય એક જ સધાવાવું ભાગ્ય એક છે, આ ભાવનાથી આપણે રહેવું નેર્ધએ. તે વિશ્વામ તમને દેવા માટે અને તે વિશ્વાસ માગવા માટે હું આવ્યો છું. સમય લાગશે, રાજશરમા અકચણા બિબી થશે, કદાચિત્ થોડી શંકા ઉપરિધત કરવાના પ્રયત્નો થશે જરી, પણ એવી શંકાઓને મનમાં ન લાવતા આપણે સાથે જ કામે લાગ્યા છીએ આ ભાવનાથી જો તમે મારી પાછળ આવશો તો મને લાગશે. જે એક પ્યેવવાદી દષ્ટિએ આ નવીન રાજ્ય આપણે બિબુ કર્યું છે, તે યથારી કરવાના કામોમાં આપણે બધા ફત્તેદમદ યશુ તમે મારો કરેલો આદર અને સરકાર, તમે આપેલા દાર, તમે આપેલા વિશેષણો, તમે આપેલી સધળી સદ્ભાવના આ મને અકિતગત દીધા છે એવું માનતો નથી, માનવું જ હોમ તો હું એવું માનું કે અહીં તમે ફત્તેદમદ તમે

આર્પણ કરેલા કુલદાર, તમે ઉચ્ચારેલા જૌરના ચબ્દો, તમે આપેલી
 આ તઃકરણની સધળી શાવના આ-મધુ મને વ્યક્તિમત નદી, નવા
 રાજ્યને અપાયાં છે. તમે આર્ષ આ અર્થનો અસરીકાર ન કરો ત્યાં
 સુધી મારે આ અર્થ લઈને જ જવું જોઈએ. અને તે જ અર્થને
 મારી સાથે લઈ હું જવાનો છું. કારણ, તે અર્થ બરાબર જાણીને
 મયા પગી મારા મનમાં જે વિશ્વાસ નિર્માણ થનાર છે, તે વિશ્વાસ
 હું ઈતર ભાગમાં જઈને કહેવાનો છું. અને આવી જ વિશ્વાસની
 શ્રદ્ધિ આપણે એકમેકના મનમાં કરવી જોઈએ. આપણે એકબીજાના
 મનમાં આ વિશ્વાસ વધારીએ અને આ નવા રાજ્યના કામ યથારી
 કરનારા કામમાં સહુ ભાઈઓ યથસ્વી યથાના પ્રયત્નો કરીએ એટલી
 વિનંતી કરી મારું શાપણ સમાપ્ત કરું છું.

૧૯૫૬ના ડિસેમ્બર માસની ૧૫મી તારીખે નાગપુરમાં ચિટળીય પાઈંગા યજ્ઞવંતરાવે દ્વિતીય મુનર્ધ રત્ન સમર્પિત ખૂબ આવરયક ભાવજી આપ્યું હતું જેનો સાર આ પ્રમાણે છે

‘ નગર કમિસ કમિટિના અધ્યક્ષ, પ્રાન્તિક કમિટિના અધ્યક્ષ અને નાગપુરના સભ્ય સ્વીત્સુરુષો । જે ગદિના પૂર્વ હુ નાગપુરમાં આવી ગયો તે વખતે આ જ ગેદાનમાં થોલી નહેર સલા આગમ મે મારા વિચારો રજુ કર્યા હતા પરંતુ આજે હુ નિરાળી જવા બદારી અને નિરાળી જુગિકા સાથે લઈને અહીં આવ્યો છું નવું રાજ્ય ૧લી નવેમ્બરે રજપાતા પછી જેટલું વહેલું અહીં અવામ તેટલું વેળું આવવાની મારી ઇચ્છા હતી તે એ બાબતની મહેનત સુદા હુ કરી ચૂક્યો છું જ આઈવાડિયા સુધી તે આમાનુ કષ્ટ જ રાજ્ય બન્યું નહોતું પણ આજે હુ તમારી સમક્ષ આવી જીભો રહ્યો, એ મારા મનને સમાધાનરૂપ છે, ત્રણ દિવસો નાગપુર વિલામના આમ્યવિભાગમાં હુ ચાલતો આવ્યો, નાના-મોટા શહેરોની મુલાકાત લેતો આવ્યો, ગામડે ગામડે જવાની મે મહેનત કરી અને મારા મનમાં જે લાવના હતી, જે વિચારો હતા, તે સમગ્રવવાના પ્રયત્નો કર્યા

પાંચ કરોડનું આજીજી નવું રાજ્ય નિર્માણ થયું. આ પાંચ દોટિ બેડોના રાજ્યમાં પાંચ જુદી જુદી તરેહના વિલામ એકત્ર થયા

છે; તેમાં જુદી જુદી પરંપરા એકત્ર થઈ છે. જુદા જુદા રાજ-
કારભાર છે. જુદા જુદા કાયદા છે. સ્વભાવ પણ ઘોડો ઘણો જુદો
છે. પસંદગી-નાપસંદગી મુદ્દા જુદી જુદી છે. રામલોભ પણ જુદા
જુદા છે. અને એ બધાની મને માદિતી છે. પણ આ નવા રાજ્યમાં
આવા પ્રકારના કિમ્મ બિન્ન સ્વભાવ તેમજ વર્તનવાળા લોકો જુદા
જુદા પ્રાન્ત જિલ્લાના બને રહ્યા; છતાં તેમનો દેશ જુદો જુદો નથી
જ! એટલે કે એ બધાં એક દેશનાં છે એટલે બાઈ-બાઈ છે. અને
એ બાવનાથી જ સદુ એક રાજ્ય નીચે એકત્ર થયા છે.

મને એ કહેતાં હતાં ઊપજે છે, કે મત મધ્ય દિવસોમાં જે
તરેહથી મારો સત્કાર થયો, મારું જે સન્માન થયું, જે રીતિએ
મારું સ્વાગત કર્યું, તે બધું જોયા પછી મારું હૈયું ભરાઈ આવ્યું.
કયા શબ્દોમાં નામપુર વિભાગના લોકોનો હું આભાર માનું, એ જ
મને સમજાતું નથી. હું એમનો કૃતજ છું.

અનેક ઠેકાણે આજ સુધીમાં મેં જે કંઈ છે તે જ હું પુનઃ
કહેવાનો છું. તમે લોકોએ કરેલું સ્વાગત મારું વ્યક્તિગત છે એમ
કદી પણ મેં માન્યું નથી; અને માનવાનો નથી. જે સંસ્થાનો હું
હિનિક છું. જે સિદ્ધાંત પર મારી શ્રદ્ધા છે. જે રાજ્યનો હું મુખ્ય
મંત્રી છું. તે સંસ્થાના, તે સિદ્ધાંતના અને તે રાજ્યનો તમે સત્કાર
કર્યો છે; એમ હું માનું છું. અને એ જ મારી બાવના છે, કે તમે લોકો
લોકશાહીનું સ્વાગત કરતા જ રહો. વ્યક્તિ તો આવે છે તે જાણ
છે. કાયમ રહેનારી વ્યક્તિ નહીં, પણ જનતા છે. સંસ્થા અને
સિદ્ધાંત પણ કાયમ રહે છે. અને તમે તેમનું જ સ્વાગત કરતા
રહેશો એ મારી શ્રદ્ધા છે.

આ રાજ્યમાં જે કંઈ દોષ દરો, તમારા મનમાં ઘોડી ધણી
જે કંઈ શંકા જાગે તે દોષ અને શંકા સમજી લેવા અને તેમાંથી
કંઈ માર્ગ નીકળે છે કે કેમ, તે જોવા હું અહીં આવ્યો છું. કંઈ
પણ આશ્ચર્યને દેવા જેવું દોષ તે દેશ આવ્યો છું. અને આશ્ચર્ય

લેના જેવું હોય તે જેવા અગ્યો છું. તમારી પામેથી આશ્રાન લેના માટે જ હું આગ્યો છું.

નાગપુર મહેર અને નાગપુર વિભાગના લોકોની એક વિશિષ્ટ આવના છે તે યોગ્ય છે. નાગપુર મહેરનું મહત્ત્વ કમી થાય છે, એ દુઃખ તમને થાય છે, તે હું જાણું છું. ગત સો-દોઢમે વર્ષ સુધી એક મોટા રાજ્યની રાજધાની નાગપુર હતી. રાજધાની હોવાથી તેનું મહત્ત્વ હતું, તે મહત્ત્વ હા. જોણું થાય છે. એવું તમને દેખાય છે, ઉપગત રાજધાની હોવાથી એક પ્રકારનું જો ગોઝવ હતું, તે ગોઝવ કમી થયું છે, એની મને કલ્પના છે પણ એકાદ મહેરનું મહત્ત્વ માન તે રાજધાની હોના ઉપર જ અવલગિત હોય છે, એવું નાગપુરની મંડળીએ કૃપા કરીને સમજવું નહી, એની હું તેમને વિનંતિ કરવાનો છું.

નાગપુરનું મહત્ત્વ રાજધાનીને લીધે હતું, એ વાત સાચી છે. હવે તે રાજધાના કેમ ન ગઈ, તે એક ઇતિહાસ છે રાજ્યપુનર્વચનાનો સવળો ઇતિહાસ તપાસીએ તો છેલ્લા દોઢ વરસમાં 'હું કહું છું' તે જ વાત ખરી પડતી જોઈએ 'આવો ફરેક જણ આમલ સેવતો રહ્યો છે આ જાતનું વાતાવરણ આપણે આપણા દેશમાં નિર્માણ કર્યું. ભાષાનું રાજ્ય નિર્માણ જ જોઈએ, આ જાતની માગણી આપણે કેટલી બધી વધારી મૂકી? એકમાત્ર રાજ્યની નરોબર એક નાનકડું રાજ્ય હોતું જોઈએ, આવા જ વિચારો અમુક પ્રમાણમાં મંજૂર કર્યા ખરેખરેની જવાબદારી તમારા ને મારા પર-મધ્યા પર છે માટે પ્રત્યેક પ્રજાનો ઉત્તર વિચારપૂર્વક દેવો જોઈએ અમે નહીં રાજ્ય સ્વીકાર્યું છે અમે એટલે રાજ્યમાં આવેલા બધા વિભાગો સબધે હું જોતું છું.

એક ભાષાનું રાજ્ય એક જ નિર્માણ જોઈએ, આવો એક આમલ અમારામાં અમે ઉત્પન્ન કર્યો હતો એક બાજુએ મરાઠી ભાષાનું

ગાંધી અને જીજ્ઞાસુએ મુન્દરાની ભારતીય ગાંધી દેશમાં થતા
જોઈએ, આ જાનનો આ આગ્રહ હતો.

આ રાજ્યો થતા જોઈએ એટલું જ નહીં, પણ તે મુખ્ય
અર્થે સંજ્ઞા થતા જોઈએ એવો આગ્રહ હતો અને તેમાંથી મુ નિર્માણ
થયું તો ગત વરસ-દેવ વર્ષ સમયમાં આપણે તેનું તો એ દેખાઈ
આ પુ કે જોઈએ એ રાષ્ટ્ર સંજ્ઞા રાષ્ટ્ર પશુ વિચાર કર્યો ન જેવાએ
એ રાષ્ટ્ર માટે રાષ્ટ્ર પશુ આપુ હો તેમના મનને ચતુર્થ થાય એવા
મનાવ બનેલા દેખાઈ આવશે આવી પરિસ્થિતિ આ દેશમાં ઉપ-
સ્થિત થઈ શકે એ જોઈએ.

તમ રા નામપુર રહેઠાં એવી પરિસ્થિતિ થઈ નથી, એ હું
જાણ છું પણ રાજ નામપુર શહેર જ આપણે આગળ મળી આ
સંજ્ઞા જાનતોનો વિચાર ન કરો, કારણ, સત્-સામાન્ય રાજ હું
તમારી સમજ રજુ કરું છું આ દેશમાં મહાત્મા ગાંધી અને લે-
માન્ય દિગ્ગજ જન્મવા આ જા ન હતા, આવી પરિસ્થિતિ અને
જમીની રજી એ જાણી જોવાની મનુષ્ય જીજ્ઞાસુ બધા મેન્દરા
મનુષ્યનું આર્થ તો જવા છો પણ મિત્ર મુદ્દા મનતો હતો કે નહીં,
એવી રજા ઉપસ્થિત થાય એવી પરિસ્થિતિ જોવી થઈ મહાત્મા ગાંધીના
જિજ્ઞાસુના રોષા ભૂતિ માનવી આધિક એવા રાષ્ટ્રને મોટો માનવો
કિંમત રાષ્ટ્રને માને મોટો માનવો એ દેશોદી રજી માનવા જેવી મના
રજી તમારા જાણમાં ઉપસ્થિત થઈ હતી તો તમને એ કહું છું કે
એવું મારણ એવું હતું, કે અમારા રાષ્ટ્રનો જન્મ જો એક મુજ
જુમિત ઉપર થયો તે જુમિત જ આ દેશમાં સકટમાં ફસાઈ પડી
કે મુ થયું, આવી પરિસ્થિતિ જોવી થઈ રાષ્ટ્રના નેતા સમક્ષ વિષ-
પરિસ્થિતિ જોવી થઈ.

આ તથા કાશ્યપી સ્વતંત્ર થયો, એની તમને ખબર છે
જાજ રમુખું મહત્ત્વ જાય છે ને તમુખું મહત્ત્વ જાય છે એવું

કહેનારા લોકોને શુ સર્વ પ્રથમ એ પૂછવા માગુ છુ, કે આ દેશનું મૂળ મહત્ત્વ શું છે, તે બાબતનો કદી પણ તમે નોકાએ વિચાર કર્યો છે ?

સીધી સાદી વાત છે કે દશ વર્ષના ઇતિહાસ અ પછે વિસરવા અડધા છીએ આપણને જાણેને કરેતા હતા કે, ‘ તમે ગબ્જ નથી તમે જાન-જાતમા, ધર્મ-ધર્મમા, ભાષા-ભાષામા અનગ પડેલા લોકો છો જ્યારે અમે અડાચી જમ્શિ ત્યાગ તમે લોકો એન્મેકના ગળા કાપશે ’

આના ઉત્તરમા આપણા દેશના નેતાઓએ તેમને જણાવ્યું ‘ આ તમારુ જુઠાણુ છે તમે અમા । દેશ માટે સાવ જૂરી વાત ફેલાવી તમારો સ્વાર્થ સાધી રહ્યા છો ’ દેશનેતાઓએ વધાગર્ભા અજેભેને કહ્યું ‘ અમે જુદા જુદા ધર્મના હોઈએ, જુદી જુદી જાતિના ને નાતના હોઈએ, કે જુદી જુદી ભાષા બોલનારા હોઈએ પણ સરળા ભાઈ-ભાઈઓ છીએ તમે પ્રથમ અડીધી રવાના થઈ જાઓ ’

આપણે ભાઈ-ભાઈના અનૂર્વ રનેદલાઈ આ કારમા આ દેશમા કાયમ રહાએ એવી ભૂમિમા કાગ્રમે પચાસ-સાઠ વર્ષથી તૈયાર કરી હતી

આપણા મુશ્મલ ઉત્તમમા ઉત્તમ માણ્યો હતા તેઓએ શું કર્યું ? દાદાભાઈ નવરાજીથી માડીને જો તમે રાનડે, ગોખને ટિંગમ, માધીજી નર આવા આ દેશમા લામો નામો તમારી સમક્ષ મૂકી ચકાય તેઓ તેમના જીવનમા જે ઉત્તમ હતુ ચારિત્રમા જે ઉત્તમ ઘડ ર હતું તે બધુ સમર્પી આ દેશમા એક જ વિચાર ગમ્જ્યો અને તે એ કે આપણે આ દેશમા સપળા વોડા એકમીગ્નના ભાઈ છીએ અમે સર્વ દિન્દી છીએ ‘ પહલે હમ દિન્દી હૈ ’ આ ભાવતા આપણે આ દેશમા ગામ્તી મી અને એ જ કારણથી આ દેશ અત્રાન્ય મેળવ્યુ

વિદર્ભમાં ચાંદા કહેર મુંદર છે. એ કહેરમાં મરાઠી અને હિન્દીભાષીઓ ઉપરાંત ગુજરાતી બોલનારા લોકો પણ સંપન્ન પધી વસે છે. તા. ૧૨મી ડિસેમ્બરના રોજ યશવંતરાવે ચાંદામાં મહત્વનું કામચુ કયું.

એમના બાપણનો સાર નીચે પ્રમાણે છે.

‘અગાઉ એક વાર અહીં આવવાનું સ્વીકારવા છતાં હું આવી શક્યો ન હતો. અહીં આવવામાં મને વિશ્વંત્ર યથો હોવા છતાં આટલી મોટી સંખ્યામાં તમે લોકોએ હાજરી આપી છે, તે બદલ પ્રથમ હું તમારો આભાર માનું છું.

આજ પૂર્વેના જે એક દિવસ નાગપુર વિભાગના એકાદ-બે જિલ્લામાં મેં વ્યતિત કર્યા છે, તે ન બ્રહ્મપ તેટલા આદરભાવથી ભરપૂર છે. એ જિલ્લાના લોકોએ હાજરેલા ઉત્સાહથી મેં આરંભેલા કાર્યને અધિક જોમ મળ્યું છે.

મારે કહેવું જોઈએ કે આપણા દેશમાં અને વિશેષતઃ મુંગઈ રાજ્યના જૂના અને નવા બંને વિભાગોમાં થયા વરસ-ઢોઢ વરસ દરમિયાનમાં જે ઘટના બની ગઈ છે, જે વાતાવરણ નિર્ધારિતું દેખાઈ હતું, તે વાતાવરણ અને ઘટનાની નિરીક્ષા કર્યા પછી ખરેખર તે અહું સાચું હતું કે ખોટું હતું, તેની થાંકા બેપજો છે! એક સમય એવા હતા કે જ્યારે મનમાં એમ થતું હતું, કે આ દેશમાં જે પવિત્ર અને શુભ અમે માનેશ તે રાષ્ટ્રપ્રેમ અને દેશભક્તિ કોઈ કાદબાંધ વાર્તા હતી કે શું ?

મનને ધમણાસૂચિ આપનારા વાતાવરણ કેટલાક વિભાગોમાં જોવા મળ્યા. સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિ થયા પછી કેટલાંક રાજ્યોની પુનર્ચના કરવી જોઈએ, એવી ભતના પ્રત્યે બિમા થયા, તે તેમનું નિર્માણ અયોગ્ય પ્રકાર ધરાવનારું ન હતું. કારણ, જાહેરજોએ આપણા હાથમાં રાજ્ય મૂક્યું તે સમયે દેશનો જે નકશો તૈયાર કર્યા હતા,

તે નકશાની પાછળ કોઈ નિયમ બધારણુદનાં જ નહીં કે કોઈ યોજના સુદાં ન હતી. અંગ્રેજો જેમ જેમ પ્રદેશ જીતતા ગયા તેમ તેમ તેઓએ તેમનું રાજ્ય બનાવવા તરફ જ મુખ્ય સક્ષ આધુનિક અને એક વાર રાજ્ય બની ગયું, તે તોડવું શા માટે ? આ દૃષ્ટિને પ્રચારી તેઓએ તેમની મુસદ્દીનું રાજ્ય વર્ષો સુધી ચાલુ રહેવા દીધું.

સ્વરાજ્યની સ્થાપના થયા પછી સ્વરાજ્યનો કારભાર સરળ કરવાની દૃષ્ટિએ અધિક લોકહિતકર કરવાની દૃષ્ટિએ, લોકોની સાવ નિકટમાં જવાની દૃષ્ટિએ આ પ્રાંતોની પુનર્રચના કરવાની આવશ્યકતા હતી અને તેથી પ્રાંતોની પુનર્રચના કરવાનું નિશ્ચિત થયા પછી કયા તરફ પગ તે કરવી, આ બાબતનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. હું આ ઇતિહાસ તમને દ્રઢક્રમાં એટલા જ માટે કહું છું, કે આજે જે નવીન રાજ્ય નિર્માણ થયું છે, તે રાજ્ય તમે સ્વીકાર્યું છે એવા મત ગત એ દિવસોમાં એ તમારો ઉત્સાહ જોયો તે ઉત્સાહ પરથી અધાયો છે.

તમે નવીન રાજ્યને વિચારપૂર્વક સ્વીકાર્યું હોય તો તે તમારા માટે ને રાજ્ય માટે શ્રેયસ્કર છે નવાન રાજ્યના સ્વીકાર પાછળના વિચારો અને કલ્પના સ્પષ્ટ કરવા માટે જ થોડો ઇતિહાસ કહું છું. બનેલી બીજાની સ્પષ્ટતા કાલસા ધાયા જેવી માનવી

એક ભાષાનું રાજ્ય હાવું જોઈએ, આવી એક માગણી નિર્માણ પામી હતી. અને તે માગણી રાસ્ત હતી પછી તો જે વાતાવરણ ઉપસ્થિત થયું તેનો ઇતિહાસ તમારી આખ સામે છે બીજી ભાષા બોલનારા સમુદાયને તે પોતાના ભાઈ માનતા જ નથી જાણે ? આવી તરફનું સાચ કનાનું અને કિચિત્ શત્રુત્વનું બોલ, - ચાલવું અને સખવાનું સુદા સમાજજીવનમાં ગત પરસ્પર દરમિયાનમાં અમે જોયું છે દેશ ઉપર એવું મોટું સંકટ બીજું કયું આવી શકે, એ અને સમજાવું નથી પારકા લોકો (શત્રુ) આ દેશ ઉપર જે ચાલ કરીને આવે

પણ, જે શિક્ષણ અમે મત પચીસ, ત્રીસ, ચાલીસ વર્ષથી આ દેશમાં પ્રાપ્ત કર્યું. તે શિક્ષણ જે અમે વિસરી જઈએ; તે દેશના, રાજ્યના અને દેશના સ્વરાજ્યના પાયા જ હચમચ્યા છે, એમ સમજ લેવું જોઈએ.

પરંતુ તે રાજ્ય સુદ્ધા જે કારણથી ગયા; તે જ પરિસ્થિતિ પુનઃ જો તમે ને હું આપણા દેશમાં નિર્માણ કરીએ તો તમારા ને મારા જેવા દુર્દૈવી બીજે કાણ ?

આણું દુર્દૈવ આ દેશમાં ઊભું થવા ન પામે એ દેવથી જ પ્રમુખ મનાયે, લોકમતમાં એ સસદે નિર્ણય કર્યો કે મુજગત અને મહારાષ્ટ્ર બન્ને વિશાળેએ એકત્ર મેલું જોઈએ. અને નિર્ણય અમલમાં આવ્યા પછી આપણે એકત્ર ન્યા છીએ.

મારે એ પણ તમને જણાવવું છે, કે આપણે રાજ્ય જીતું કરું, સ્વરાજ્ય હોય કેયુ, અને આપણું રાજ્ય જીતું હતું. સારા કામ માટે હાથમાં ધાન્ય, ફરેલું એક સાવન, એણું આ રાજ્યનું સ્વરૂપ છે. તમારું ને અમારું આધન શુ છે? આ દેશમાં મેં ૫૦ વર્ષ સુધી ગુલામગીરીમાં, અજ્ઞાનમાં અને દાસ્તિયાના સગડી રહેલો બહુજન સમાજ તેના છવનમાં, તેના છવનના અંધતામાં, ક્યાય પણ પ્રવેશ દેખાય, એટલા માટે મુખર્જી રાજ્ય, તેમના માટે મનાઈડોળા અને તેમના જ માટે મુખ્ય મંત્રી. જો એ થનાર નથી; જે અમાજના કલ્યાણ માટે આ રાજ્ય ઊભું કરવામાં આવ્યું છે, તે સમાજનું કલ્યાણ થવા ન પામે તો રાજ્યે પછી માત્ર અને કેવળ મંત્રીમંડળે દ્વાય એના ઉપયોગ શોધી એ મંત્રીમંડળે અને તે સ્વરાજ્ય લોકોના કલ્યાણ માટે કંઈ જ ઉપયોગના નથી, એમ કહેવાની જરૂર પડે. રાજ્ય સંબંધેની આ મૂળ કલ્પના માન્ય રાખવામાં આવે તો તે અંગેના તાદ્દ હાથ ને હાથ બંધ કરવા જોઈએ. અને આપણે જે મૂળ પ્રશ્ન હોય તેને જ હાથમાં લેવા જોઈએ.

૧ જ્યારે ૨ ગરુડે ઉપરે, આમ-ગુ-આ બધું કાયમી બાબત
 નથી નાજધાની આ ગામમાં કે પેલા ગામમાં એ પણ મદતની
 આવત નથી કાયમની અને મદતની કંઈ બાબત આ દેશમાં છે ?
 દેશન લોકો !

પણ લૂટારુમંડળી આવે, પંખમનો મુલક લૂટતા લૂટતા દિલ્હીમાં રાજ્ય જમાવે. કતલખાના ઉપડાવે, લૂટફાટ કરી દિલ્હીના રસ્તા પર દોન પીટાવો : ‘અમુકખા—તમુકખા દિન્દુસ્તાન કે બાદશાહ બન ગયે’

દિલ્હીની ગલીઓમાં કોઈ પણ ખમઝ ફેલાવે ‘અમુક, તમુક બાદશાહ બની ગયા’

દશ વર્ષ પૂર્વે રશિયા જીતવા માટે દિલ્હરે પોતાનું લશ્કર મોઝ્દુ દત્ત દ્વાર જર્મનીનો સરમુખત્યાર હતો; એ વાત સાચે જ કોઈની અજાણી હતી ! પણ રશિયા કળે ચરાની વાત સવામાં અદર રહી જોટલે કે એનો સ્વીકાર જ થયો નહીં જર્મનીનો સેનાપતિ ફ્રાન્સના પાટનગર પારીસમાં જઈને એ વર્ષ મુધી રહ્યો; પછી ફ્રાન્સ જીતાર્થે મધુ ન હતું નોસ્કોના જ ગની અને રટાલીનગ્રાડના જ ગની હકીકત એવી કહેવાય છે, કે નીચેના મજલા પર જર્મનીનું ગળા અને ઉપવા મજલા પર રશિયાનું રાજ્ય આ પ્રમાણે મહિનાઓ મુધી લડાર્થે ચાલતી રહી હતી અને અમારે ત્યાં દિલ્હીમાં રાજા અને તેનું રાજ્ય લડા મુધી પડેલી જતું તેનું કારણ એ હતું, કે એ દિલ્હીનો અને દેશમાં વસતા લોકોનો કંઈ સબધ જ થયો ન હતો.

લોકોના માઠ અજાણાવગરનો લાભ લેવાનો હતો અને એના પગિશ્ચામે બહારના કોઈ પણ લૂટારો કે ગળા દિલ્હી જતી દિન્દુસ્તાનનો બાદશાહ થઈ પડતો હતો દિન્દુના લોકો કેવા અજાણ હશે તે બાજતનો ખમાલ મરાવતરાવે કરેલા, આ ઉંનેખ પરથી અપરદ થાય છે

મરાવતગવ પોતાનું વ્યાખ્યાન આગળ ચલાવતા મોલના ‘‘ તે રાજ્ય જ એવા ભગતા—સગતા માણ્યોનાં હતા, પણ આજે એવી પગિશ્ચિતિનિર્માણ થઈ છે કે તમાસ—માગ મધાના મન સાથે દિલ્હીનું રાજ્ય કોડાયેનું છે આપુ આ નવું રાજન ઉદરિયત કરનારા તમે ન અમે છીએ

દિલ્હીના સિંહાસનને એવો સાપ હતો, કે સિંહાસન પર જે રાજા આવ્યો થયો, તે મો-મયો વર્ષોથી વધારે વખત સુધી ટકી શક્યો નહીં. પણ-હાલ-જે રાજા આવેનું છે; તે મજબ ન હોવાથી તે મો-મયો નહીં; ચારમો-પાંચમો નહીં, દહાર નહીં; જ્યાં સુધી આ દેશમાં દિલ્હી જનતા જીવત-ખરખર અર્થમાં જીવત છ અને ત્યાં સુધી આ દેશમાં ચંદ્ર-સૂર્ય ઉગે-અથમે છે ત્યાં હુની દિલ્હી જનતાનું મજબ રહેવું જોઈએ, ટકવું નેહએ આ પ્રમાણેનાં તમારી ને આમારી અંત કળપૂર્વકની તૈયારી હોવી જોઈએ.

||વેલી બબ્બે જબ્બર ઘરકરસાહીઓને ચિકરત દેનારા અંગ્રેજોએ
 ||ળીક કરોડ જનતાનાં અર્ધા નાના ફકીર સામે આવી પોતાનો
 ખટ તેના ચરણ આગળ ચૂક્યો, તે શું કામ ? તેઓએ બુદ્ધિથી
 ||રવી લીધું હતું, કે હવે આ દેશમાં રાજ્ય કરવું અશક્ય છે.
 ||રણ, આ દેશમાં અંગ્રેજોનું રાજ્ય એક જ બાગત પર ચાલતું
 હતું. છે બાગત એ જ કે બાગ્રઓની વિરુદ્ધમાં લાઇઓને ઊભા કરી
 દેવાની રાજનીતિ. આજ નીતિ ઉપર અંગ્રેજોનું રાજ્ય ચાલી રહ્યું
 હતું. 'હિન્દુસ્તાને અંગ્રેજોની સુગાઇમાંથી શુનિ મેળવી તેનું કારણ
 તેણે 'સાધ્ય કરેલી એકતા જ છે. આ દેશનો દરેક વતની બીજા
 વતનીનો બંધુ છે; આ બંધુત્વની ભાવના જ્યારે સંકટમાં પડી
 ત્યારે જ દેશ સુલામ બનતો રહ્યો, આ સત્ય આપણા નેતાઓના
 બહુવામાં આવ્યું. નેતાઓ આપણા લાઈઓને દેશમંદુત્તવની ભાવ-
 નાનું બળ પોંચી સમજાવતા રહ્યા છે. અને એ બળને સમજાવ્યાથી
 દૂર હરએલણું સારું નથી. ગુજરાતી અને મરાઠી એ બંને લાઈ
 જુદા જુદા રહેવા માટે એનાથી કાઈને દુઃખ લાગતો નહોતો. લાઈ
 જગાએ લાઈઓ જુદા જુદા રહે છે એ આપણે જોઈએ પણ છીએ.
 પણ આ વેગળાપણું પ્રેમથી વેગળું નથી હોતું. લાઈ-લાઈ જુદા
 રહેવા ઇચ્છે; ને એ ઇચ્છા પ્રેમથી નીતરતી જ રહ્યા કરે તો તે
 આપણી મંરકૃતિથી ઉતરું નથી.

‘ મુંબઈ આવતી જ જોઈએ ’ આવો કેટલાક લોકોનો આગ્રહ
 હતો; હીક છે; મુંબઈ આડી ગઈ છે. અંગ્રેજોમાં એક કહેવત છે કે :
 ‘ હુર્મટ ધ કેક એન્ડ રટીય હેવ ઈટ.

પણ નાગપુર રાજધાની રહી નહીં એથી નાગપુરનું મહત્ત્વ
 ઓછું થયું છે, એવું કૃપા કરીને સમજાવતા નહીં.

આજે સવારે કોપેરિયનની સલામા મેં જે કહ્યું તેની પુનઃ
 સ્મૃતિ થાય છે. હું તમારી લાગવની ગયો હતો. પ્રતિદાસગ્રાજમાં
 તે એક મોટી રાજધાની હતી, એવું મને ત્યાં કહેવામાં આવ્યું.

એક યુગમાં જે સહેર પાટનગર હતું; તે સહેર એક નાનું ગામ
નતી મળું છે; એ જોઈને સોડોને રવાણાવિક જ દુઃખ જીવે છે.

સચ્ચંત્રનાવે પોતાનું વ્યાખ્યાન ચલાવ્યું: 'આ વખતે પાણું
મારા મનમાં આવ્યું કે આ દેશમાં દેહલીવે રાજધાનીઓ હતી; ને
દેહલીવે આગર થઈ હતી; પણ એ બધી સમાપ્તિ પામી, રાજધાની-
ઓનો અંત આવી ગયો છે. રાજ્યોનો અંત આવી ગયો છે; પણ
અંત નથી આવ્યો એવી એક વસ્તુ છે, તે કઈ વસ્તુ, એ જાણો
છો? તમે ને હું એટલે કે જનતા. જનતાનો અંત આવ્યો નથી.
સિલ્કમાં રહેલી વસ્તુ તે જનતા અને એનું જ મહત્ત્વ વેંધારણું
જરૂરી છે. અને હું તમને એ કહેવા છઠ્ઠું છું, કે ત્યાં સુધી નામપુર
સહેર પાસે સોડોના કાઠવો સિલ્ક પડ્યા છે ત્યાં સુધી નામપુર
સહેરનું મહત્ત્વ કોઈથી ઓછું કરી શકાય તેમ નથી, આ વાત
મહત્ત્વની છે. એ સિવાય ઈશ્વર-કૃદતે પણ નામપુરને ધણું મહત્ત્વ
આપ્યું છે. સમુદ્રના કાંઠાનું મહત્ત્વ જોમ મુંબઈને મળ્યું છે; તેમ
આ ભારતની જોગામમાં નામપુરનુંય નિરાણું મહત્ત્વ છે. એ મહત્ત્વ
કોઈ ઘટાડી શકે તેમ નથી.'

આટલું બોલી અગાઉ એક વાર હિચ્ચારેલી એક કથા પુનઃ
ઠઠી સંભળાવવા માંડી :

'રાજાએ ૬૨ નાખ્યો; એથી ઠગ્ગાંડમાં દેહલાક વેપારીઓએ
વિવાદ કરે. લાંડન એ સહેર રેગ્સ નદીના કાંઠે આવેલું છે,
એ તો તમે જાણો છો. સમુદ્રને મળતી રેગ્સ નદી સમુદ્રના નાના
ખંડેરોનાં ૨૫ આપે છે. રાજાએ ૬૨ નાખવાનાં હિંદોગયેલા વેપારી-
ઓએ કહ્યું : 'અમે આ ગામ છોડી જશું'

અને તેઓએ લાંડન છોડી લેંકેશવર, માન્ચેસ્ટર અથવા બીજે
કોઈ પણ ગામ જવાનું નક્કી કર્યું.

ગમ બહુ જ બાટે શુ દતો તેણે સદગા વ્યાપારીઓને બોલાવ્યા અને પૂછ્યું . ‘ તમે લોભ કેમ હિરેદાર્થ ગયા છો ? ’

‘ તમે અમારા પર કં નાખ્યો પત્રી અમે હિરેદાર્થ એ નહીં તો શુ કરીએ ? ’

‘ તો શુ તમે અહીંથી વ્યાપ્યા જશો ? ’

‘ હા જશુ ’

‘ અને તમે સાથે શુ શુ લઈ જશો ? ’

‘ અમારી દુકાનો લઈ જશું, ગોદામો લઈ જશું મેકા લઈ જશું, અમાગ પૈસા લઈ જશું ’

‘ રાજાએ હેવે પ્રભ પૂછ્યો . ‘ એ બધુ તમે લઈ જશો પણ તમે મારા લડન પામેની ટેમ્સ નહીને તો લઈ જવાના નથી ને ? ’

ગમ માનતો હતો કે ગોદામો, દુકાનો, મેકા વગેરે વ્યાપાર-સાધનોથી લડનનું મહત્ત્વ છે પણ લડનનું મહત્ત્વ એટલા જ કારણથી છે કે તે ટેમ્સ નહીના કામ પર આવ્યું છે ’

—આ પ્રમાણે ઈંગ્લાંડના રાજાની કથા કહી યશવતરાવે નામ-પુગ્ના મહત્ત્વની વાત જણાવતાં કહ્યું ‘ નામપુર પાટનગર હોવાના કારણથી તેની મહત્તા હતી, એ વાત ખરી છે પણ નામપુરની મહત્તા તે રાજધાની હતી, તે પર જ અવલંબિત ન હતી આ વાત હું તમને કહેતા છું છું છું ’

નામપુરનું મહત્ત્વ કાયમ રાખવામા કોઈ નામપુર શહેર પર ઉપકાર કરવાનું નથી

પડિત નહેરૂએ પણ કહ્યું છે, કે રાજધાની ન રહેવાથી મહત્ત્વ ઘટવાની બીજી રાખતા નહીં દેશના મોટા નેતાએ કહેનું જે તમે ખરું ન માનો, તો દશ-વીસ કે પાંચ-પચાસ માણસોની બ્રૂમા-બ્રૂમને માનશો ? નામપુર રાજધાની નિર્માણ થતી જોઈએ, આવી

બૂમાબૂમથી શું નાગપુરનું મહત્ત્વ વધી જવાનું છે ? કાના સંબંધે
પર આપણે ઘરોમાં રાખવો જોઈએ ?

આ પ્રશ્નના ગત્યકર્તા અમે છીએ નાગપુરનું મહત્ત્વ વધારવા
માટે અમાગથી ચર્ચા કરી, એવા પ્રશ્નો અમે કરવાના છીએ પણ
તે ક્યારે કરવાના હોય તે મ્હી સક્ષ્ય નહીં અમે ૨૫ / ૪૬૦
કે અમારી દુમનમા લખને દેતા જેવો આન નથી તમે બીજી દુકાને
જરૂર જાઓ નાગપુર શહેરનું મહત્ત્વ જે માર્ગ વધારવાનું હોય
તેમની પાછળ આગળ પડેના ભાગ દેશ પહોંચી જાઓ નાગપત્રી
રાજવાની નક્કી થઈ જાય નક્કી થયું હવે માર્ગ પર તેને બંધી
થશે તેમ નથી, કૃપા કરીને આ લખના રાખો ચૂકવું નહીં આવ
વાથી હજી પણ કોઈ મરણી અમુકના પ્રાન્ત થવા જ જોઈએ
એવું પોતારો આ 'જ' નો પ્રવાસ હવે પણ ચર્ચા થયો છે એ
કેવળ હ જાણ છે તેની પોતાના બાજુ મળવી છે, પણ હોઠો માટે
એક જાત ની કસામણ છે, એ પણ એને અગર જે દારણ અનેક વાર
આવ્યા પ્રપન્ના થવા કરે છે

પૈત્રાના ના રાણે આગળ નગરના યદન તરાવ જે સ્થા
'સમસ્ત મયન જે વાર થયું નથી, એ જ થયું છે તે મથાભાંધી
અનુષ્ઠ પશુ પિંજરું ને વિર પજ નીંજરું વિર પીસા એમના નકર
જ તૈયાર થવા તેને જ તે પીડુ તે પની સમુ મથા કતાનો
પ્રપન્ત બીજી વાર માર્ગે કયાં નથી એ જ રીતે આ દેશમાં તત્ત્વ
પુનર્વ્યક્તિના મથ પત્રી થયો છે તેમના હવે ફેરફાર થવાનો નથી આ
ગત્ય બદલીને પુન મહારાષ્ટ્ર થવાનું છે ન ગુજરાત પણ થવડું
છે આપી ને કોઈ પણ એમના કલ્પના હોય તો તે ગુપ્ત મરણી
છે, એ હવે હું ગુજરાતમાં જઈને બેવાનો છું, મગજના લખને મ્હી
રહો છું પુનામાં જઈને પણ આ જ વાત મહેસાનો છું પણ ને
દિવસમાં ને મેકુ સર્જાનું છે કે હવે ચાંદા બહા અન નાગપુર
એ નિશ્ચયો જુદા થવા ને માત્ર દેનારી મસ્તીને મુ કરેણુ

એ જ રાને સમજાવું નથી કેઈ જ કામ-વખો મળતો નહા હોય
એથી જ આ અટપટને ઉલોગનુ સાવન જાનાનુ લાગે છે વિરોધ
કરવાની રીત આ પણ કેવી વિગિત છે। એવું કઈ જ થવાનું નથી,
એ દુ તમને ક્ષી દઉં

તે જિંદગી સગમે ગુદમાગ ઉકાવાઈ છે, તે ગુદમાગ દરતી
કાદવા જેવી છે એ જિલ્લાગમા પદાર નીકળી જવા માટે મુશ્કે
રાજ્યમા મિશ્ર થવા નથી

તે તે સરાનનો ફરિયા કરવો જરૂરી ન, તે તે સવાને દલ
મે રપર્થ જ કર્યો નથી

ગાંધીપુત્રનરંધાનો પ્રજા લાલ તો પતી ગયો છે રાજ્યની
રાજધાની નહીં ચર્ચ ગર્ચ છે નાગપુરનું મદત્ત કાયમ શી રીતે રહે
તેના અમે ગત-દિવસ વિચારો કરીએ છીએ, એ દુ નાગપુર
મડગીને જ સુગવા ડિ-હુ છુ તમને દુ ખ થયું છે, એ દુ જાણ
છુ તમારા મનમા એમ થનું હશે કે અહીં રાજ્ય હતું પ્રધાના
હતા મહિ-સીન ભરાતી હતી અહીં અનેક લોકોની અવરજવર
હતી આ ગધુ તમે તમારી સગી આપે જોયું છે હવે એમાનુ
કાર્ હેમાનુ નથી એ વાતનું જ તમને દુ ખ થતું હશે। દુ એ
અર્થથી નાગપુરનો વર્ષ ગયો છુ હવે દુ કોઈ પણ ગામનો વહો નથી

જ્યા મુવી દુ મુમર્ રાજ્યનો મુખ્ય પ્રધાન છુ ત્યા મુધી આ
નાજનાના પ્રત્યેક હોદ્દોનો અને ગામડાનો દુ નાગરિક છુ આ માગી
ભાવના છે અન આ દિગ્ગિએ વિચાર કરતાની સાથે જ મને દુ ખ
હિપજે છે જ્યા ગવર્નર રહેલા હતા, જ્યા પ્રવાનો રહેતા હતા
જ્યા વિધિમંડળની ટેકો મળતી હતી, જ્યા લાર્ડકોર્ટ બેસતી હતી
ત્યા આજે કઈ જ જોવા મળતું નથી, આ જાતનો વિચાર મનેય
દુ ખ હિપજતી જાય છે જીજ અનેકને દુ ખ હિપજતે છે, એ
દુ જાણ છુ આ જાણનું અમે ખૂબ વિચાર કરીને તમારી

દાર્ષિકોટ કાયમ ગામી જે કારણ કે ખાદેસલ વડીના અદી છે તેઓએ વકીલાતનો તેમના નિવસાય અદી જમા ૧૭ આવી દાર્ષિકોટ અદી રજેવ દેશની ખાદેસલ ૭ જેમલા માટે ત્યા દાર્ષિકોટની બેન્ચ રખાના નિર્ણય અમે કર્યા છ

આ જ પ્રકારે બીજી ઈફ્ટિએ નામપુત્ર મદત મયમ રાખતુ એ વિચારો અમે કરાએ છીએ નામપુત્રી આજુબાજુ ખીજ સપાતિ છે દર્દિએ કોઈ ઉદ્યોગનધધા અદી રકત ય રકતી કે કેમ એ ખાખતમા પ્રપત્તા કરવાના વિચાર અમે કોઈ છ પણ મવી જ બાળતો અમે કરશું એવું આશ્વાસન જેવું એ મ વકનાં મોએ તેવું ન બલ્યાય જે બાખત કરાની થવાની થી તે ખાખત થત જ જોઈએ, આવો આમદ ધરવામા કરો અય નથી આજુ ખાખમા રાખી આપણે આખાંથી કેવો માર્ગ કાઢવો તે માનવનો વિચાર મને જોઈએ એ પ્રધાનો સાથે સદકર મને જોઈએ તમારા પાસે સદકાર મારવા માટે જ હુ લાગે સુધી આવ્યો છુ દરઆતમા જ હુ કહી મયો છુ, કે એક વિશાળ નવુ ગભ્ય ઉપરિચત થયુ છે બુકમેદારી આપણા બવા પર છે મે આમળ કશુ તે પ્રમાણે બે વૃગળા ભાઈઓ એકમીમને શત્રુ સમજ લાડવા લાગ્યા ત્યારે જ તેમને એકત્ર રાખવા જોઈએ એવો વિર્ણય આ રજના નેતાઓએ કર્યો જેટલે તો લોકસભાએ વિજ્ય કર્યો કે તમે મે ભાઈઓ એકત્ર રહો આવો નિજમ લેવામા તેમની જૂન શીટ મે ભાઈનો સસાર મેટો થશે એમાં ખમડી શુ મયુ ૨ આપણે આપણા મન સાથે આ જ વિચારવું જોઈએ અમારે ત્યાની લોકકથા હુ હમેશા કહેતો રહ્યો છુ

એક દિવસે બે ભાઈઓ ઝઘડવા લાગ્યા પૂર્વે તેઓ પ્રેમથી એકત્ર રહેતા હતા પછીથી થે ડોક વાદ શરૂ થયો અને વહેચણી કરવા બંને ભાઈ તૈયાર થઈ ગયા ખેતીની વહેચણી કરી ધરની વહેચણી કરી જમીનની વહેચણી કરી નાના મરી ૧ ખૂતના

કેટલાક એક વિનય એ વાત જાણીને, એક માથ, એ જાણ, ભાગ્ય-નુદ્યુ ધર અને ધરમા એક જુદી મા. આ હવે તે ધરના સંસાર પરિવાર !

પુણ્ય વિગતના અંતે એવું નક્કી થયું કે જે કંઈ છે, તે પ્રત્યેક સ્ત્રીજાત એ ભાગ પાડવા ને જાન્યે એક એક દિરંગો વહેંચી લેવો, જાણીને હતી, તેના જે દરકા કર્યા ધરમા ભીંત જાણી કરી જીજ્ઞે દરવાજે મૂળી ધરના જે ભાગ કરવામાં આવ્યા. એ ગોઠડી કરવામાં આવી. આ પ્રમાણે એ સમાર કરવાની વ્યવસ્થા કરાઈ. બાળદ હતો એ. તે પછી મન્ને જણે એક એક વહેંચી લીધો માથ વાજરડીવાળો હતો. એક માથ ભીંત ને જીજ્ઞે વાજરડી રાંધારી

આ પ્રમાણે વહેંચણીનું ધોરણ વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવી તેઓએ વિચાર્યું કે આ બધી વિગતો ને વહેંચણી મા આગળ લઈ જવી અને જાન્યે ભાગ્યોએ વહેંચણી કાગળ પર ઉતારી માતા સામે તે વહેંચણી-ખત પર સહીઓ કરવો. ન માત્રો આશીર્વાદ સુદ્ધા મેળવવો.

આવું વિચારી મન્ને ભાઈઓ મા પામે ગયા. મા જુદીશાળી હતી.

તેણે પૂછ્યું : ‘ કેમ ! ભાગ પાડી લીધા ? ’

‘ હા, પાડી લીધા. ’

‘ તમારા મન્ને સ તોય થયો ને ? બધી સ્ત્રીજોના ભાગ પાડ્યા ને ? કોઈ સ્ત્રીજા ભાગ પાડ્યા વગરની રહી ગઈ તથા ને ? ’

‘ ના, બધી સ્ત્રીજોની વહેંચણી થઈ ગઈ છે ધરના ભાગ પાડ્યા, બાળદના ભાગ પાડ્યા, લેણેજીના ભાગ પાડ્યા, જે જે હતું તે બધાના ભાગ પાડ્યા. ’

‘ બધા માલમતાના દિરસા થઈ ગયા ? ’

‘ હા, બધીના દિરસા થઈ ગયા ’

હેવટે મા બોલી : ‘ બધી સીજોના ભાગ પડ્યા. હું તમારી-બન્ને લાઇઓની મા. મારું શું કયું ? માનાય બે દુકડા કરી નાખો, જેથી તમારા મનમા કોઈ જાતનો અસંતોષ ન રહે.’

આ સાંભળી બન્ને લાઇઓ ધ્રુજી જીક્યા. તેમની આંખો આશ્ચર્યની ચર્મચર્મિ. તેઓ કહેવા લાગ્યા : ‘ મા, જમતંગાં બધી વસ્તુના દુકડા કરવામાં આવે છે; પણ માતાના પ્રેમના દુકડા કરવાનું કાંઈ આજ સુધી શક્ય બન્યું નથી.’

આ પછી બન્ને લાઇઓએ ભાગ પાડવાનો વિચાર જ માંડી વાળ્યો.

રાજ્યપુનર્ચના નિમિત્તે ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રમાં જોભો છૂંપેભો ભાગ પાડવાનો જવડો આ જ પ્રકારનો છે. મેં કદી તે લોકકથામાં રહેલો સાર ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રના વિભાજનને લાગ્ય પડે છે. જેણે યશ્વંતરાયી આ દેશને રાષ્ટ્રાભિમાન ચિખવ્યાં, તે બે પ્રાન્તો ઉપર આ બાબતમાં વિશેષ જવાબદારી આવી પડી. આ જ પ્રાન્તમાં અમે સ્વગત્તમનો પ્રથમ મંત્ર સીખ્યા. ‘સ્વરાજ્ય એ મારો જન્મસિદ્ધ હક્ક છે; ને તે હું મેળવીશ જ.’ આ લોકમાન્ય તિલકની રાણી મરાઠી ભાષાના મુખમાંથી પ્રથમ બહાર પડી. રાષ્ટ્ર-ધર્મનો ઘડો દેનારો આ મહાપુરુષ મહારાષ્ટ્રમાં ચર્મ મયો. તે જ પ્રમાણે આપણે જેને રાષ્ટ્રપિતા તરીકે સ્વીકાર્યા છે, તે મહાત્મા ગાંધી ગુજરાતમાં થયા છે. આ બન્ને લાગ્યશાળી લોકો એકબીજાને વેરભાવે વાળે કે સ્નેહભાવે એકત્ર ચર્મ ને રહે, આ જાતનો પ્રશ્ન જોભો થયો ત્યારે દેશનેતાઓએ નિર્ણય કર્યો કે મહારાષ્ટ્રીઓએ અને ગુજરાતી-ઓએ ભાર્ય-ભાર્ય ચર્મ ને એકત્રિન રીતે રહેવું જોઈએ. તેઓએ તેમના સંસાર એકત્ર કરવા જોઈએ. દેશનેતાઓએ ઉચ્ચ અને ઉદાત્ત એવી ધરી ઉપર જર્મ ને આ નિર્ણય કર્યો છે. હવે-હું કેવી રીતે કહું કે, ‘આ ચાર જિલ્લા મારા છે. અમારા માટે કંઈક જુદું રહેવા દો.’

આપણે એક મોટા દેશના નાગરિક છીએ જમનના દેશમાં આસારત પ્રથમ કે મિનો દેવ થવો જોઈએ, આવું આપણે માનીએ છીએ તમારી ને મારી આ જ મહત્વકાક્ષા છે

અમેરિકામાં કેલિફોર્નિયા નામનું એક મોટું રાજ્ય છે તે રાજ્યની ગજધાનીમાં એક મોટો ધૂરજ છે અને તે ધૂરજ પર તે દેશના ધ્યેયવાક્ય લખવામાં આવ્યા છે અમેરિકામાં સદુથી જીવો પર્વત કેલિફોર્નિયામાં છે 'GIVE ME MEN LIKE OUR HIGH MOUNTAIN' આ છે એ ધ્યેયવાક્ય

અમારા દેશમાં આવેલા આ જીયા પર્વત સરખા કર્તવ્યવાન, શુદ્ધિવાન અને શીતવાન, એવા મહાપુરુષ અમને દે એની ધ્યેયવાક્યમાં પરમેશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે

તમારા ને મારા દેશની પ્રાર્થના શું હોવી જોઈએ ? કેલિફોર્નિયામાં—અમેરિકામાં સર્વથી જીવો પદાર્થ છે પણ આપણા દેશમાં મૌરીય કર એ જમતમાં સર્વોચ્ચ એવું શિખર છે તમારી ને મારી એ જ પ્રાર્થના હોવી જોઈએ કે, 'હે ભગવાન ! વિશ્વમાં મહાન ચનારી વિભૂતિ મને દે' મહાન વિભૂતિઓ શું જીવે છે ? મન મહાન ક્યાં વગર મહાન વિભૂતિ થાય શી રીતે ? આ પાર્શ્વભૂમિનો વિચાર કરી આ નવા રાજ્ય આગળ આવેલા પ્રશ્નને વિચારવો જોઈએ; ને નિર્ણય કરવો જોઈએ

તમે લોકોએ શ્રાદ્ધ જે સ્વામત્વ ક્યું છે, તે સ્વાગત ગજયતું ક્યું છે એમ હું મનુ છું તમારા મનમાં શું છે, તે હું જાણું છું. તમારા મનમાં જે કંઈ ચોડું દુખ છે, તે સુદ્ધા હું જાણું છું તે દુખનો ઉપાય સહકાર, પ્રયત્ન અને આશ્વાસનની પદ્ધતિએ જ આપણે શોધી કાઢીએ વૈરથી ચળવળથી ને ઘોષણાથી એ દુખ દૂર થવાનું નથી, એ વાત મારે તમને જાર હૃદયને કહેવી જોઈએ. અમે રાજ્ય નિર્માણ ક્યું તે દેશના માટે ક્યું ? રાજ્ય નિર્મિતિ એ

કંઈ તમારું કે મારું સાધ્ય નથી. આપણે રાજ્ય નિર્માણ કર્યું; તે આ રાજ્યમાં જે પાંચ કરોડ માણસો છે; તે પાંચ કરોડ માણસોનાં જીવન સુધારવા માટે, તેમના જીવનમાં કયાંય પણ સૌમાર્યનો, સદ્ભાવનો વેગવેગ નથીન પ્રકાશ નિર્માણ કરવા માટે, તમે ને મેં રાજ્ય મેળવ્યું છે. રાજ્યનો આકાર કેવો હોવો જોઈએ, એ જાણતો વાદવિવાદ તમે કેટલા દિવસ સુધી કર્યા કર્યો? ઇમારત બાંધવા માટે જમીનની જાંઘણી થઈ ગઈ છે, તેની ઘાટ બંધાઈ ગઈ છે, ઇમારત બંધાઈ રહી છે. પણ તેમાં જોડાતો આકાર કેવો કરવો, કેવો હોવો જોઈએ, તે ચર્ચા માટે તે કામ તમને દુર્લભ કરી બહાર પોતી રહેવું? કે ધરમાં જવું? તમારો ને મારો સંસાર આવા જ મતભેદના ચક્રવાતમાં ચક્રવાતો રહ્યો છે; વર્ષોથી અટકવાતો રહ્યો છે. આપણા દેશમાં આ પરિસ્થિતિ પ્રવર્તી રહી છે.

યથાવંતરાયે લોકશાહી તરફની પોતાની અપૂર્વ લક્ષિત વ્યાખ્યાન-દ્વારા વહેલી મૂકનાં આગળ ચલાવ્યું :

‘આ દેશમાં લાખો ને કરોડો એવાં કુટુંબો ને ઘરો છે, કે હજી તેમને શિક્ષણ એટલે શું, અધ્યાપ્ય અટલે શું-એ સમજાવવું પડે તેમ છે, આ સંસ્કૃતિ, આમારે તો આ વિચાર અને આ બધી વાતો એ લોકો સુધી પહોંચાડવાની છે. જામે એ કાર્યને ગતિ આપી રહ્યા છીએ. હતા તે ધૂળી વિદિય સમવેડો કયાં છે? આજના જન્મતની પરિસ્થિતિ જોઈ હોય તો પંડિતજી આવતી કાલે અમેરિકા જવાના હોય છે. દર એ મહિને એક એક દેશ તરફ તે કેમ જાય છે! દેશ જોવા માટે તે જતા નથી. તેને એ ચિન્તા મૂંઝવી રહી છે, કે આ જન્મતમાં લડાઈનો લડકો એકદમ ફાટી નીકળે, લડાઈનો દાવાનળ એકદમ ફેલાય તો આ દેશમાં મરીળ લોકોને ભાગ રહેવા પુરતું ને રાજ્ય છે; તે રાજ્યના રક્ષણની સમવેડ તમને કે મને મળવાની નથી. આ વિચાર ક્યારેય તમારા મનમાં આવ્યો છે ખરો ?

આપણે તો રાજ્યની વહેંચણી કેમ કરી, એ પ્રશ્નની પાછળ જ આપણા શુદ્ધિકૃતિને કમી એકા હીએ. પણ છેવટે આ રાજ્યને વિસ્તૃત કેમ કર્યું, ઉન્નત શો ગીતે કર્યું, ગૌરવશાળી શો રીતે કર્યું એ વિચાર આપણા મગજમાં સ્થિર કરવો જોઈએ. મંત્રી દત્તો, ઉપમંત્રી દત્તો, એને શુ કરવા ચૂંટ્યો ને પેલાને કેમ ન લીધો ? આ જ ચિત્રો આખો આગળ તરવરતાં રહે છે. પણ તમારું ને મારું રાજ્ય એટલે શું ? એનો અર્થ શો ? આ વિચારને કદી તમારા મગજમાં સ્થાન આપ્યું છે ખરું ?

આધુનિક નીન રાજ્ય એ શક્તિ કેટલી મોટી છે એ, એનો વિચાર કર્યો છે કદી પણ ? મોટરમાં, વિમાનમાં, આગગાડીમાં વગેરેમાં અમે પ્રવાસ કરીએ છીએ. પણ એ જાણે ચલાવનારી જે મૂળ શક્તિ છે; તે જ્યાર એકાદ ક્ષણમાં બધ પડે ત્યારે તમારા-મારા સઘળા દેખાવ કેટલો વખન સુધા ટકી શકે ? મૂળ શક્તિ નહિવત્ ચરા સાથે દેખાવો તામડનોજ નહિવત્ બની જાય છે તમારો ને મારો રાજ્યનો હાલત ?

યગવતરાવે મૂળ શક્તિનો ઉદ્દેશ્ય કરી આગળ કહ્યું :

‘ એકૂનોની ઝૂપડીઓ પામે જોમા રહેતા ઇન્દ્રન જોવામાં સારા ભાગે છે આટો દળવાની માત્રિક ચક્ષામાં પીમેતો આટો ખાવામાં સારો ભાગે છે. પણ તે વત્રો આપણા દેશમાં આપણે કેવી રીતે નિર્માણ કરી શકીએ, એનો વિચાર તમે કર્યો છે ? મોટરના પેટ્રોલનું એક-પીર પણ તમારા ને મારા દેશમાં નિપજત નથી. ’

આતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણમાં પડિત નહેતું જ્યારે દેશ પર આવતી લડાઈને દૂર દગવશનો પ્રયત્ન કરતા જળ્યાયા છે, તે સમયે આપણા દેશના કોઈ કોઈ વત્રુએ અને પક્ષે ‘ આપણે લડી લેવું જોઈએ. ’ એ દુશ્મનોના દાત તોડી પાડવા જોઈએ વગેરે પ્રકારના અવાજોને દેશભરમાં પ્રચાર્યા છે. ને તે એ મનનમયી કે નહેતું અને

કમિસ નિર્માણ છે એમ જનતાના મંત્રણમાં ફસી જવાં પામે. આવાં કુપત્તોની જળમાં ફસી જનારા વર્ગ માટે યશવંતરાવે કરેલાં નાગપુરના બાપજી મંદિરની ટોકાર ખુલે જરૂરી છે.

યશવંતરાવે આગળ ચેલાવ્યું : 'લડાઈની વાતોં આપણે કરી નાંખીએ છીએ. પણ વિમાન કેમ બનાવવું, તેનો પ્રયત્ન કરવાનું તેઓ વિચારતાં નથી. હું આ કોઈ કેવળ ભાવેતાં વ્યક્ત કરવાં પૂરતો જ કહેતો નથી. મારું બાપજી સાંભળ્યાં પછી તમે તમારે ઘેર જાઓ. દિવો બંધ કરી વિચાર કરતાં મેસો. પ્રત્યેક દિવસે મંદિરવનો છે. પ્રત્યેક વર્ષ મંદિરનું છે. એ વાત તમારાં મંત્રણમાં લિતરોં બેસી.

નવીન રાજ્યપરચના નિર્માણ કરવી જોઈએ, આપણા દેસાં આગળ એવા પ્રશ્નો પડેલા છે, કે જેના નિરાકરણ પાછળ જ આંખણે સંદુએ હાથમાં હાથ મિલાવી કામ કર્યે જવું આવશ્યક છે. પણ આપણે એનું શું ને આનું શું, પાછળ જ સમય, ગ્રંથશક્તિ બંધુ વાપરીએ તો દેશનું વળે શું ? આ સ્થિતિ આપણે બદલવી છે. આ વાતાવરણ આપણે બદલવું છે. અને એ બદલવા માટે તમારો ને મારી સઘળી શક્તિનું એકીકરણ જરૂરી છે. એ કાર્ય માટે હું તમને આવાહન આપું છું, કે તમે પણ તમારી બધી જ તાકાત બેગી કરીને આ કાર્ય કરો. એક મુંબઈ રાજ્ય ધણુ એટલે બહુ ધર્મ મધુ, એવું નથી. આખરે તો મુંબઈનું રાજ્ય પણ ભારતનો એક ભાગ જ છે. ભારત સુરક્ષિત હશે તો મુંબઈ રાજ્ય સુરક્ષિત હશે અને મુંબઈ રાજ્ય સુરક્ષિત હશે તો નાગપુર સુરક્ષિત હશે; પૂના સુરક્ષિત હશે; અમદાવાદ સુરક્ષિત હશે. આપણે એકાદ બોટમાં બેસીને નદી મારે જઈએ છીએ. કોઈ પૂર્વ તરફ, કોઈ પશ્ચિમ તરફ, કોઈ દક્ષિણ તરફ, તો કોઈ ઉત્તર તરફ, જવાનું હોય છે. પણ જો નદીનું પાણી તે બોટમાં આવ્યું તો બોટ ડૂબવા માંડવાની, અને હોડીમાં બેઠેલાં બધાં જ પાણીના તળીએ પડોયવાના. તમારા ને મારા દેશનું નાવ આજે એ હાલતમાં

છે. મેં કયું તે સંકટ દૂર છે, એમ સંગત્તા નહીં. આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ સંકટાવી બરેલી છે. એવી સંયેના આપણા નેતાઓ વારંવાર આપે છે. તે અને તે દિવસે તમારા-મારા સંસારની દેશના સંસારની નવીન રચના કરવાની તક ખતમ થઈ ગઈ હશે. ને આપણે વેળાસર નહીં ગેત્યા તો ખેતીમાં માત્ર છીએ. કારખાનીદારીમાં પાંછળે છીએ; પ્રત્યેક બાબતમાં પાંછળે છીએ. તે માટે ને પ્રયત્ન કરવાના છે, તે પ્રયત્ન શું કાઈ જાણે પાર પડી જવાના છે? આ ધરની જાણુથી પાર પડે તેવી નથી. આ બાંધે તો દેશના સંધ્યા લોકાના સદકાર્યની, સંધ્યાની શક્તિની ને સંદેશના ઉત્સાહની અપેક્ષા રાખે છે. બંધીનાં ઉત્સાહ અને ચલન વગર આ કાર્ય પૂરું થાય તેમ નથી. પણ આ કાર્યમાં આપણે આપણા ઉત્સાહ અને ચલન ઠાલવરા ક્યારે? આ ને આ સંવાલ ને એને અંગેના વાદવિવાદ પાંછળ આપણે કેટલો સમય બ્યતિત થવા દેશું?

યશવંતરાવનું આ બાપંચ માત્ર દિલાથી મુંબઈ રાજ્ય ડી જ મળ્યૂતી ઊભી કરનારું ન હતું. એમાં રહેલી કથાઓ અને વિવેચનાઓ તો લોકશાહીએ રચેલા કાઈ પણ રાજ્યની મજબૂતીને આવકારનારું હતું.

નાગપુરની જનતાને પણ યશવંતરાવે કાર્ય કરવાનો ઉપદેશ આપી હિન્દુસ્તાનના નકશાનું પરિવર્તન ક્યાં કેમ થયું તે જણાવ્યું. મુંબઈ રાજ્યના ઉત્પાદનનો અને ઉદ્યોગ-ધંધાનો ખ્યાલ આપ્યો.

યશવંતરાવે જણાવ્યું : ‘હિન્દુસ્તાનના નકશાનો રંગ કેટલાક વર્ષો અગાઉ રાતો હતો. તે રાતો રંગ હતો ત્રિવિધનો; ત્રિવિધ સામ્રાજ્યનો. તે નષ્ટ કરવા માટે આપણે પચાસ-સાઠ વર્ષ સુધી લડ્યા છીએ. તે પછી નકશા પર સંસ્થાનોનો પીળો રંગ હતો તે બદલવા માટે સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે ચાર વર્ષ સુધી પ્રયત્નો કર્યા. અને આખરે સંસ્થાનોનો પીળો રંગ હિન્દના નકશામાંથી તેણે બૂંસી નાખ્યો. પુનઃ તેમાં અ, બ, ક એટલે જુદા જુદા નાના-મોટા

રાજ્યોની ખીચડી થઈ હતી; કે જેને એકવાર સાફ કરી જરૂરી હતી. નેતાઓએ તે બાબત વિચારી, પ્રયત્નો કર્યા અને સમુદ્ભવ કર્યું. એ મથનમાથી માત્ર અમૂન કદાચ નથી કે નથી ખદાચ માત્ર વિરાલ હવે એ નકશો રૂપે, સરળ થઈ ગઈ છે આ નકશો પુનઃ બદલવાના પ્રયત્નોમાં તમે ને અમે ઠેઠા દિવસ રહેનારા એનો એકવાર તમારે મનોમન વિચાર કરવો જોઈએ આપણા દેશમાં રાજ્યની ઉત્પાદન ક્ષમતા કેની ગતિ વધારવી, એ એક મૂળ પ્રશ્ન છે દેશમાં ઉત્પાદનની પદ્ધતિ આપણે બદલાવાના છે ફક્ત પદ્ધતિ બદલવાથી જ કાર્ય પૂરું થાય તેમ નથી પણ ઉત્પાદનમાં જે વૃદ્ધિ થાય તે વૃદ્ધિ સમાજમાં અવિચલિત રીતે વહેતી સામાજિકી વિષમતા ધગડવાની છે આ કાર્ય એનાદમે દિવસોમાં કે મહિનાઓમાં થાય તેમ નથી તે માટે પાચ-પચીસ વર્ષોની જગત કે આ કામમાં અમે ક્યારે પ્રવૃત્ત રહેશું કે પ્રત્યેક વખતે પ્રયત્નેક જણા કહેશે કે આરો પ્રશ્ન પહેલો હાથ ધરા. આ રીતે આ જાતનો નિર્વેગ થવાનો નથી માટે હું તમને વિનંતિ કરું છું કે ફક્ત જીત જીતે જીતે જવાનો પ્રયત્ન કરો. બધી બાબતમાં જીતે જીતે નહોતા કોઈ જ પ્રશ્ન તમને ન જુઓ એમ કહેવાનો માથો ના ૧૫ ૧૫ નહીં ૧૧ પ્રશ્ન છે, તેનો વિચાર કરવો જ જોઈએ અમે આ નામપુર વિભાગમાંના લોકો મોટા મુદ્દા રાજ્યમાં ગયા છીએ કે જ્યાં સમુદ્રમાં જઈને ફરી જઈ કે શું થશે, એવી શક્ય ઉદાહરણ કાર્મ મોજી નથી પ્રત્યેકને આવું લાગે માટે તો આ રાજ્યમાં નવું મંત્ર તમાન આ વિભાગમાં જેવું નહીં તેવું જીવન વિભાગમાં સત્તાનું સૌર પદ્ધતિ ગમતી મીતે એમદ લિલો-આ સધળા નિદતા હવે એકન થયા છે, બધાનું લાભ એક થયું છે સધળાનું લાભ એક થયું છે આપો સત્તા એકન થયા છીએ એમને જે ખાતર તે જીતને ખાતર એમને જે મારુ તે જીતનું સાધુ

આ જ નિપુન મનુષ્યની ગરચ છે મધ્યમાં ઉત્પાદન, કાપુ કનુ કપાદન ઉલ્લેખ-ધન્ય મંત્ર જરૂરી માણ્યો અને ઉત્પાદનની સર્વ

દષ્ટિએ આપણું આ રાજ્ય પ્રથમ કાટિનું છે. આ રાજ્યનો ઉપયોગ કરીને આપણે જુદા જુદા ક્ષેત્રમાં પ્રગતિ કરવી જોઈએ. અને એ માટે મારે તમારી મદદની જરૂર છે. અમારે બધાની મદદની આવશ્યકતા છે, પછી તમે કાંઈ પણ પક્ષના લોકો! ચૂંટણી વેળાએ તમારે જે કંઈ કહેવું હોય તે કહેજો. અમારી કંઈ તકરાર નથી. આજે ગાજો દેવી હોય તો ગાજો છો. તે સાંભળવાની મારી તૈયારી સંપૂર્ણ છે. ગાજો ખાવાની ને સાંભળવાની બાબત આજે કાંઈમવાળા જેટલા રીદા થઈ ગયા છીએ તેટલા રીદા બીજા લોકો નથી થયા, એ મારો અનુભવ છે. તેમની વિરુદ્ધ થોડુંક ખર્ચ જોડજો તો તે મુસ્સે થશે, ચીકારો. અમે હવે એ મહિનાની ચૂંટણીના ગજકાગ્યામાં પડવાના છીએ. તે વખતે યોગે આગળ અમે કહેવાના છીએ કે, અમારી સ્થિતિ આ છે. અમારે યોગને ફસાવવાની રીત અજાત્યાર કરવી નથી. લોકો આગળ અમારે સાચી દાલત ગજુ કરવી છે. અને એમને મદદરવા પ્રશ્નો જણાવો પરિસ્થિતિ સમજાવવી છે. અમારી પર રાષ્ટ્રનીતિ આવી છે અમારે દેશમાં જે રચના કરાવવાની છે તે આ પદ્ધતિમાં જ કરાવવાની છે. તમને માન્ય છે શું? તે તમને માન્ય હોય તો ઉત્તમ. ન હોય તો પણ ઉત્તમ. તમે જમતનો સધજો મંતિલાસ અવસોડી જુઓ, બધા ગાંધીકાન્તિના: મંતિલાસ જે તમે અવજો જુઓ તો તમને જણાઈ આવે કે જેમના દાથમા સત્તા આતો, તેઓ સધળી સત્તા પનાવી ખેદા. આવો મંતિલાસ છે ફાન્સમા તે જ બન્યું ઇંગ્લાંડમા તે જ થયું હમણું હમણું રશિયામા રશિયન રાજકાન્તિકારો દ્વારા જે કર્ન બન્યું છે; તે પણ સગસગ એ જ છે. લોકશાહીની પ્રથમ કાન્તિ ફાન્સ-પેરીસમાં થઈ. લોકોએ રાજને મારી નાખ્યો; અને રાજ્ય પોતાના દાથમા લીધું. જે ગાંધીને નેઓએ તાનામા લીધું અને જે રાજ્ય તેઓ ચલાવના લાગ્યા; ને તે માંએ એટલી નાન નડી રી ચાલ્યું કે જેના પરિણામે એક સદા ખેડૂતનો હોકરો આગળ આવ્યો તે સાદો સૈનિક હતો તે પછી મેનાપતિ થયો અને જેવો તે મેનાપતિ થયો, તેવો

જ તે આગળ ઉપર ફા-સનો સમ્રાટ થઈ પડ્યો. એ સમ્રાટનું નામ-
 નેપોલિયન બોનાપાર્ટ. તેણે લોકશાહીને ફુલો નાખ્યા અને પોતે રાજ-
 કારભાર ચલાવવા લાગ્યો. તે પછી પુનઃ બીજું ક્રાન્તિ થઈ: બંગતેની
 બેર્મિન રાજ્યોની મદદથી નેપોલિયનનો પરાજય ફરવામાં આવ્યો. આખરે
 ઈંગ્લેંડમાં પણ આ જ બન્યું. 'લોંગ પાર્લિમેન્ટ' એક વાર બંગવામાં
 આવી. 'કોમવેલ' ના મનમાં આવ્યું કે આ સમજું બંધ કરી દેવું.
 ભેઈએ અને તેણે પાર્લિમેન્ટને તાળું માર્યું. સવળા લોકોને બાળુએ
 મૂક્યા અને પોતે કેટલાક દિવસો સુધી રાજ્યનો સ્વામી થઈ પડ્યો.
 રશિયામાં શું થયું; તેની તમને ખબર છે? ત્યાં લોકશાહીની પહેલી
 એક ક્રાન્તિ થઈ. 'કેરેન્સી'ની સરકાર ચલાઈ. એણે રાજ્યને ધટના
 દેવા માટે એક બેઠક ચરૂ કરી કેટલાક અકલિપિયાં સુધી તે બેઠક
 આપી. પણ તે બેઠક કદી પૂરી જ ન થઈ. પછી તે બોલ્શેવિકોએ
 તે લોકોને પણ બહાર કાઢી ધટનાસમિતિને જ તાળું મારી દીધું
 ને પોતાના પક્ષનું રાજ્ય ચલાવ્યું. અમારી સાથે પાકિસ્તાનનું રાજ્ય-
 અને ધટના ચરૂ થયાં. એણે કેટલાં દિવસમાં પ્રગતિ કરી, એનાં
 દિસાબ તમારી આંખો સામે તાળે જ ઉપરિચત છે. પાકે દેશમાં
 કેમિસે આવું કંઈ જ ક્યું નથી. કેમિસને રાજ્ય મળ્યા પછી તેણે આવી
 જતનો ફાપડો ઉઠાવ્યો નથી. માઉન્ટબેટને જતી વખતે પંડિત
 જવાહરલાલ નહેરુના હાથમાં રાજ્ય આપ્યું. માઉન્ટબેટને બીજા કોઈ
 પણ પક્ષના પ્રમુખને બોલાવ્યો નહીં. પછી તે કેટલી પણ તાકાત
 ધનવનારે, નહેરુની વખતે કે મોટી વખતે હોઈ માઉન્ટબેટને તે
 પંડિત નહેરુ અને ગાંધીજીના હાથમાં રાજ્ય મૂકી દીધું. છતાં
 ગાંધીજીએ કે નહેરુએ એવો નિયમ કર્યો નહીં કે ગાંધી ટોપી પહેર-
 નારને જ મતાધિકાર મળશે અમર તો ચાર આનાનો સવળ હશે
 તેને જ મતાધિકાર મળશે. આવો કાયદો ગાંધી-નહેરુમાંથી કાઢ્યો
 કર્યો નથી.

કેમિસની નીતિ પાંડવોની નીતિ છે. કેમિસના જંડા નીચે
 રાજ્ય પ્રાપ્તિ થઈ, છતાં અને કેમિસીઓએ તો તે રાજ્ય ચાળાક

કચેડની જનતાના કદમ આગળ મૂકી દીધું. અને જણાવ્યું કે આ રાજ્ય આમારા પરિશ્રમથી ને ચળવળના નિરર્થક મન્યું છે, પણ એની માલિકી તો થાળીસ કરોડ લોકોની છે. પાંડવો એવું કરતાં કે કોઈ પણ ભાઈએ કંઈ પણ મેળવ્યું હોય તે માં આમળ લાગી મૂકે ને માં કહે કે પાંચે ભાઈઓ વહેંચી દેવો. અર્જુન વૈષદીને લાભો; ત્યારે પણ માતા કે તોએ તેને કહ્યું 'એટલાં તમે પાંચે ભાઈઓ વહેંચી દેવો.'

આ પ્રતિદાસ જૂનો ને જગ પ્રસિદ્ધ છે, કોંગ્રેસે પોતાના પક્ષે રાજ્ય બિંદુ કયું જતા તે રાજ્ય પાછળની શ્રદ્ધા તો એ જ કે રાજ્ય લોકોનું છે, લોકોનાં તાબામાં છે અને કદી પણ એવું કહેવાના નથી કે આ રાજ્યનો કાયમી વારસો કોંગ્રેસ પાસે જ રહેવો જોઈએ. હું હમેશાં કહેતો રહ્યો છું, કે અમારી એગેન્ડા કે કોંગ્રેસવાળાની વૃત્તિ છે ફરી શું કહેતો હોય છે, તેની તમને ખબર નથી નાનપણમાં મેં એક ફકોરનું ગોવલું માખણનું હતું, તે એ હતું કે 'દેગા ઉસકા હી બતા, ન દેગા ઉસગલી બતા' અમે એટલે કે કોંગ્રેસવાળાઓએ રાજ્ય નિર્મિતી માટે જે કોંગ્રેસ નિશાન ખાધ પર ધારણ કર્યું છે; તે જનતાની સેવા માટે ધારણ કરેલું નિશાન છે સત્તા પર હોઈએ તો પણ મેવા કરવાની અને ન હોઈ એ તો પણ મેવા કરવા ની આ અમારી કોંગ્રેસની નેમ છે અને આ જ નેમને અમે કાયમ રાખવાના છીએ જ્યાં સુધી સેવાના તરવ ઉપર અમે કાર્યક્રમ રજુ કરીએ છીએ, ત્યાં સુધી અમારા કદમ પાછા હટવાના નથી અને તે કાર્યક્રમના શાણપણ ઉપર અમારી શ્રદ્ધા છે, ત્યાં સુધી અમારે પીછેહઠ કરવાની નથી આથી જ હું આપ સર્વને વિનંતિ કરું છું, કે હું કહી ગયો તે બધી વાતોનો વિચાર કરી આ નવીન રાજ્ય તરફ જુઓ.

આજુબાજુના આમકામાં-જ્યાં દુકાણ છે ત્યાં-અને દુકાનો ઉપર ડેલી છે નાગપુરના વતીઓને હું માહિત રૂપે જણાવું છું, કે

નાગપુર થહે-મા ભાવ વધવા માંડ્યો છે એ જોયા પછી નાગપુરના
ઔઘોગીક વિભાગના દુકાનો ઉધાડી તે કામ પૂરું કરવાની અમે
પૂરતી મહેનત ઉધાડવાના છીએ

નાની-એની મુઠીમતો તો છે જ તે જેમજેમ અમારી નજરે
પડે, તેમ તેમ તેમ થી માર્ગ મદવાના પ્રયત્નો અમે કરતા રહેશું
પણ આ રૂપ ગીરણ વખતે એક વાત મેઢવી જરૂરી છે, કે ૨ જાના
મૂળમૂલ પ્રશ્ન સબધે તમારા પ્રેમ અને આશ્વસન કાયમ રહેવા
જોઈએ અસ્થક પ્રેમના ઉદ્દેશ માટે મર્ત્યવિનિષ્ઠ માણુનોની જરૂર
પડે છે

જે વખતે મનો ઉપરિચિત જ થયા ન હતા, તે વખતે આજે-
વાતોની ને નેત્ર એની જરૂર જ ન હતી પણ આજે પરિસ્થિતિ
જુદી છે આજે પ્રશ્નો અને એ અડચણો અનંત છે વાત જની
પૂરી થતી નથી પ્રશ્ન જાદો ઉઠવાતો નથી માટે જ પંડિત નહેરુના
નેતૃત્વની આ દેશને અને જગતને જરૂર છે

યશવતરાવે તે સમયે મેરુ વ્યાખ્યાન કેટલું દીર્ઘદિવસીયું છે ?
લોકશાહી પ્રત્યેની એમની ભક્તિ કેવી સ્વચ્છ છે ? મુજગનીઓ પ્રત્યેની
એમની ભાવના કેવી વિગૂઢ ને પ્રેમ ભરૂં છે, તે બધી બાબતોના
ખ્યાલ મુજર્મ જાન્ય રિબધી મળી મદા ખૂં મને છે, તે સમયે
આપણી મામે ખડા થાય છે !

નાગપુરનું વ્યાખ્યાન અમારું મગ તે જોવા

‘તમે એક વાત યાદ રાખો તમારે ૭ કઈ કરવું હોય તે
કરજો પણ આ જગતના જાન્ય છે એ વિચરના નહા આ અગાઉ
રાજ્ય દના તે રાજ્યે શું કરવા દના ? એ તરફ મીઢી વાત છે
જે રાજ્ય જન દના તેઓ જ રાજ્ય દના નાજ્યની રક્ષા માટે
તેઓ પોતાની સમગ્રો અવવા દના એને કે તેઓ રાજ્યના
આધિરો દના રવે જનારે અજાન નાજ્ય થવું છે, ને મદદીય

શાસન અક્ષમમાં આવ્યું છે, ત્યારે તમારે પણ તમને ઓછા-વધતા પ્રમાણમાં રામ માનતા જોઈએ, રામ માનવા જોઈએ એટલે કે રામ અને રાજ્યના મૂળમૂલ સંબંધો પ્રત્યે જોડું પ્રિયારણું જોઈએ અને આ રાજ્ય સંબંધે તમારે તમારી મનોભાવના નક્કી કરવી જોઈએ. તમારો પ્રેમ અને સદકાર અને જોઈએ. પણ અમ પ્રેમ ને અંધ વિશ્વાસ નહોતો. અંધ સદકાર પણ નહીં. તમે શા માટે સદકાર કરો છો ? શા માટે પ્રેમ ધરાવો છો ? આ પ્રશ્નો સમજાવે જ પ્રેમ તથા સદકાર માટે જ હું તમારી પાગે આવ્યો છું.

આ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરી મથવતરાવે નાગપુર-કરોના તેજોએ કરેલા સ્વાગતનો સુદર અર્થ પ્રાપ્ત કરી આજ્ઞા વ્યક્ત કર્યો હતો.

દિલાપી મુગર્જ રાજ્યનું સુકાન હાથમાં લેતાની સાથે જ યશવંતરાવે વિશાળ મુગર્જ ગાળ્યના પ્રદેશો પ્રદેશમાં લામી જનતાની સામે ઉપરિધત રહેના માંડપુ હતું સતારા અને વિદર્જના પ્રવાસ પછી એમણે ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છના લોકો આમંત્રણ વિશાળ મુગર્જ રાજ્યનો જ્વનિ પ્રસાર્યો

યશવંતરાવે દિલાપી મુગર્જ ગાળ્યમાં વસેલી ગુજરાતી-મરાઠી વચ્ચેની બન્ધુભાવનાની સુદર સંજોમાં તૂલના કરી માનતે પ્રાન્તના લોકોને કહ્યું કે મુગર્જનું દિલાપી રાજ્ય લોકસભ્યનો નિર્ણય છે

એમણે જાતૃભાવ વધે એવો પ્રચાર જોરશોરથી કયો. પણ એમને અને કેમિસને પાછા પાડવાના ધરાદાયી સમુક્ત મદારાજૂનો અને મદ્દાગુજરાતનો દાવો કરનારા સમિતિ તેમજ પરિપક્વ અગ્રે-સરોએ પુનઃ પોતાના પ્રદેશોમાં ધાધસ-ધમાન ઊભી કરી સમિતિ અને પરિપદ જાળનેમા કેમિસ-વિરોધી તત્ત્વો જ કામ કરી રહ્યા હતા

સત્તા પર જે પક્ષ હોય તે પક્ષને લોકોની નજરે રાજ્ય વ્યવસ્થા નહીં જાગવી સકનારો, આવડત વમરનો અને અસકત ઠરાવી મારનારો સાળિત કરવાના હેતુથી વિરોધી પક્ષો જુદા જુદા પ્રકારની ધમાલો ઊભી કરાવતા હોય છે આ જાતની ધમાલો માત્ર ભારતવર્ષમાં

નહા, પણ દુનિયા ૥ દરેક દેશમાં જનની હોય છે મુખર્ષિ ગાંધીમા
પણ તે દુખાવ જનાર ચારે બાજુએ જન્યા

યશવતરાવ અમદાવાદ ગયા હતા સતાગ, સાદ, નાગપુર વગેરે
રથભોળે જે ર દેશા ને આગલ વેર્ષા હતા, એ જ આગલ નસદેશા
વહેવા ૧૯૫૬ના ડિસેમ્બર માસની ૧૫મી તારીખે એમના માટે
સ્વાગત-મમા ગોઠનાઈ હતી પણ તે જ દિવસે અમદાવાદમાં 'જનતા-
કર્ફુ' પોકારાએ જનતા પરિપદના સભ્યોએ જાતા કર્ફુના નામ
હેકળ લોકોમાં જનતગતના જાવ ફેલાવ્યા આરી ધારતી ફેનાવવાનો
હેતુ એ હતો, કે જીના માર્યા તોફા યશવતરાવની મલામાં હાજરી
જ ન આપે સામ્યવાદીનત્રુ અનુકરણ થતુ હતુ અને એ અનુકરણ
દેશમાં જીબી થયેની લોકશાહીનો સીધો તેમજ આડકતરો વિરોધ જ
કરતુ હતુ પરિસ્થિતિ વિકા જની હતી; પણ યશવતરાવ અનુ
ધારેનો જ ઉપયોગ કરાજો મામનો જમડયો હતો જ ગોળીમાર
કરવો પડશે, એની અટકજો કરવામાં આા હતી કેટલાક તો આવી
અટકજોને જોરશોરથી પ્રચારતા હતા આ પ્રચારનો હેતુ પણ લોકોમાં
જનતા પરિપદનું મહત્વ જમાવવા પૂરતો જ હતો

જનતા પરિપદના કાર્યકરોએ ઉપરિચિત કરેલો 'જનતાકર્ફુ'
ફતેહમદ લેખાર્ષ જીવ એ માટે તેઓએ કોંગ્રેસવાળાએ પર પથર
મારો ચલાવી તેમને મલરાવી મૂકવાનો યત્ન કર્યો અમદાવાદમાં એ
અખતે અસખ્ય માણુઓ કોંગ્રેસના વલણને ચાહતા હોવા છતાં
પ્રિપદે જીબી કરેલી બીતિની દવાથી મમરાઈ ગયા હતા સાદા
સીધા માણુઓએ હેરાનગતી વેઠવી પડી હતી અમદાવાદ શહેર
કોંગ્રેસના અધ્યક્ષનુ ઘોતિયુ જે સી લેવાયુ હતુ તેને જળી મુકાયુ
હતુ ૧૮મી ડિસેમ્બરના રોજ ફરી પાછો પથરમારો શરૂ થયો
યશવતરાવની મોઠર ઉપર પથર ફેકવામાં આવ્યા અને રાષ્ટ્રધ્વજ
એ સીને ફગાવી દેવાયો

લોકો કવ દેક પ્રેલી હદ પુધી પોને છે, તેના અગળ દષ્ટાતો અમદાવાદે પૂના પાડે ॥ અમદાવાદે નહો - પણ અમદાવાદની જનતા પરિવે પૂરા પડ્યા જનના પનિત ॥ આવાનો મદાગુજનતાના નામે ગુજરાતમા કાયમ અપ્રાપ્તિ દેતાવી દેવાના થતો કયે જ જતા હતા

વાતાવનરુને ખૂબ જ ભાગીનરુ કરા દેવાયુ હતુ છતા તે દિવસે એટને કે જનના પ્રદર્શિત મરુ હતો તે દિવસે અમદાવાદના કોએન કાર્યકરોએ પણ તોફાનને મચક આપી ન હતી અને યશવત રાવે પણ પોતાનો કાર્યક્રમ નાકી વળ્યો ન હતો

યશવતગવે કેગિસની સગામા મેડિને ઉદેલી જણા પુ . ' તમારા પર મારા અન્યાય કરી ચકનાના નથી નામીજનતા ગુજરાત પર અન્યાય થાય તો ન્ના ન્યાય ન રહે નહો ગુજરાતની અને મદા રાષ્ટ્રની જનતા આમલા વર્ષ બહુબાવે એકત્ર રહી હ મદાગપ્ટ અને ગુજરાત આ પ્રમાણે મે જુદા નાજો થવા ભેખેએ, આ જનની જે માગશીઓ થાય છે, તે માગશીઓનો અર્થ શા ? ગુજરાતીઓ પામેથી મદાગપ્ટીઓ કહીકે રોલવના નવા હે એ જ પ્રમાણે મદા- રાષ્ટ્રીઓ પામેથી ગુજરાતીઓ પણ કહીકે પ્રાપ્ત કરતા કલા છે, એટને એ બન્ને લોકો એક રાજ્યમા રહે તો તે કોઈ માટે અનુચિત નથી વિશાળ અત મનુના લોકોમા અવિશ્વાસની અને પરસ્પરમાં કીલિ વધે એવા પ્રયત્નો થી ૫૩ ધરસી થવાના નથી મુખર્ષિના વિશાળ દિભારી રજામા ખી રીતે મદાગપ્ટની અને ગુજરાતની માગણીઓનો સમાસ ચર્ચ ના ન્યાયની ભાપિક મળ્યોની માગણીમા રાષ્ટ્રીય દિવના વિચાર નથી, ભાવિક મળ્યની માગણી પછી કેવળ અમતા ભી છે ભાગિક મળ્યની માગણીને માર્દે નાય છે

એના જ પરિણામે ૦ ૧ ગાર-અદાર મહિનામા સગતમાં અનિટ થનાઓ બની ગઈ મામીકો સર્વ નાપ્ટ એકથના મળ્યુત પાયા

પર બેસુ કપૂર, ત્યારે જ દેશને અઘાડી પ્રાપ્ત થઈ, આ સત્ય યોગેએ નોંધી ગળવા જેવું છે.’

અમદાવાદમાં ગદાગુજરાત સંબંધે થયેલા અનિચ્છિતનિય તોફાનના સમાચારે મરાઠી ગાયમાં પ્રકટ થતા ‘લોકસત્તા’ દૈનિકે આપ્યા છે.

મરાઠી દૈનિક ‘લોકસત્તા’ ઉપર્ગત ગુજગતી પત્રોમાં પણ આ સમાચારો નાના-મોટા આકારે છપાયા હતા. ચૂંટણીનું આવવા અઘાઉ કેગિસની વિરુદ્ધમાં લોકમતને ફેરવવા માટે અનેક પ્રયાસો અમદાવાદમાં થયા છે.

યશવંતરાવ તો લોકશાહીની ધરી પાછળ આસતા રહ્યા છે. એમનાં ભાષણોમાં એમણે એ પણ આગાહી આપી છે, કે ભાષિક રાજ્યની માગણી પવિત્ર હોય તો તે સારુ વાતાવરણ લેખાવી શકે છે.

યશવંતરાવ અંગત રીતે એકલાપીની તરફેણમાં હતા; પણ લોકસભાના નિર્ણયને મસ્તકે ચઢાવી લેવાની પોતાની પવિત્ર મનોજ્ઞતિને પોષવા ખાતર જ એમણે દ્વિભાષી કબૂલ્યું. કબૂલીને જ શાત બેસી ન રહ્યા. પણ ‘લોકસભાનો નિર્ણય પ્રત્યેક ભારતવાસીએ માન્ય રાખવો જોઈએ’ એ પણ માન્ય રાખ્યો છે, મારી અગત માન્યતાને બાબુએ હઠાવીને પણ એ લોકસભાનો દુકમ બળવવામાં કર્તવ્ય-પાલન માન્યું છે તેમ તમે પણ એકલાપીમાં માનતા હો કે દ્વિભાષીમાં, પણ લોકસભાના દુકમને તાબે થઈ જાઓ કારણ, કે લોકસભામાં ભાગતની જનતાએ ચૂંટી કાઢેલા ભારતના પ્રતિનિધિઓ બેઠા છે. તેમની પાછળ દેશની બહુમતીનો જનરજગત અવાજ છે.’ આ મતલબનો ચારે બાબુએ પ્રચાર કરવા લાગ્યા.

લોકશાહીમાં કોઈ જ નિર્ણય હેતુનો હોતો નથી. સને ૧૯૬૦ના એ માસના આરંભમાં વિશાળ દ્વિભાષી મુંબઈ રાજ્યનું વિભાજન થઈ ગયું.

મુંબઈ, ગુજરાત તેમજ મહારાષ્ટ્ર કેગિસના કેટલાક સંસ્થાએ પોતપોતાના અંગત મત ખાતર કેગિસને બદનામી મળે એવા રસ્તા અખત્યાર કર્યા. એમ કરવા પાછળ તેમનો ગમે તે હિદ્દેશ હો, પણ તેઓએ લોકસભાના નિર્ણયને નહીં સ્વીકારવાની ખૂલ કરી. યશવંતરાવે કેટલાક લોકોનો ઓફ સદન કરીને પણ લોકસભાના નિર્ણયને અનેક પ્રાન્ત-નિવ્ધામાં જઈને ગમ્મતી ખૂંટ્યો.

આપણા કેટલાક લોકે અધૂરી સમજણથી. ગાજકારણમા માર્યા મારતા ધર્મ ગયા છે. આ રીતે માથુ મારનારાઓ પોતપોતાની જાતને દેશના સર્વોચ્ચ નેતાશ્રીયે વધારે બુદ્ધિમાન ગાની એકા છે. આ વર્ગ રાષ્ટ્રની ગુમેવા કડવાને બદલે કુમેવા કરે છે. આ કલંક ધોવા માટે યશવંતરાવે ખૂબ મહેનત લીધી છે.

મુખ્ય પ્રધાન થયા પછી યશવંતરાવે સતારા, વિદર્ભ, ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ વગેરે પ્રદેશોમાં ફરી ફરીને જનતાને ત્રણ બાબતો સમજાવી છે.

પહેલી વાત તો એ કે હવે આ દેશે આઝાદી મેળવી છે. દેશમાં લોકરાજ સ્થપાયું છે. લોકરાજ્ય લોકશાહીતંત્ર દ્વારા આવે છે. ખીજી વાત એ કે પ્રાન્ત અને બાપાભેદ આંધળાં ન બને, તેની દરેકે સંભાળ રાખવાની છે. અંધ બાપાબક્તિ રાષ્ટ્રની કે બાપાની મેવા કરી શકે નહીં. ત્રીજી વાત એ કે દરેક ભારતીયનું જીવનમ્યેય ભારતની ઉન્નતિનું પ્રવર્તક રહેવું જોઈએ. રાષ્ટ્ર મુખ્ય છે. એની આઝાદીની રક્ષા મુખ્ય છે. એની આજ્ઞાદીના ચત્નો મુખ્ય છે. એકબાપી રાજ્ય કે દુબાપી રાજ્ય, દ્વિભાપી રાજ્યમા કયા જિલ્લાને જોડી દેવા ને એક-બાપીમાં ફેરવે ને ફેરવે અલગ રાખવા, વગેરે પ્રશ્નો મુખ્ય નથી.

યશવંતરાવે ઠેર ઠેર લોકશાહીના અમલનો પ્રચાર કર્યો. જનતાને રાષ્ટ્રીય એકતાની બંધી સંભળાવતા ડિસેમ્બરના છેલ્લા અઠવાડિયામાં યશવંતરાવ આકોલા ગયા.

આઠોસામાં કેમિસ મેદાનમાં ગંભીર સભા થઈ. એ સભામાં ભાષણ કરતાં તેમણે મદરવના સંગે ઉચ્ચાર્યા :

‘મુંબઈ રાજ્યની નિર્મિતિ એ ભારતના ઇતિહાસમાં એક અશૂભપૂર્વ ઘટના અસૂન રાષ્ટ્રીય ભાવનાને પ્રાધાન્ય દેવા માટે રાષ્ટ્રીય એકલ દેશની રાખવા માટે મુંબઈ રાજ્યનું નિર્માણ થયું છે.’

મહાગુજરાત અને સંયુક્ત મદરાસ્ટ્ર-એકબાંધી રાજ્યની સ્થાપના સંબંધે એમણે જણાવ્યું :

‘એકબાંધી લોકોનું એક રાજ્ય થાય, આ આગણી મહા-રાષ્ટ્રવાદીઓની છે. પરંતુ મારી જવાબદારી એવળખી હું એ કહું છું, કે મરાઠી અને ગુજરાતી આ બન્ને ભાષાના જન્મથી શરૂ થતા ઇતિહાસમાં કદી પણ એકત્ર થયા નથી; એટલી મોટી સંખ્યામાં આ નવા રાજ્યમાં ગુજરાતીઓ અને મદરાસ્ટ્રીઓ આ સમય પૂર્વે ક્યારેય પણ ભેગાં રહ્યાં નથી.’

એટલું કહી એમણે રાષ્ટ્રીય ઇતિહાસની ઉપાસના પર ખૂબ વિચાર મૂકી તેની આવશ્યકતા પુનઃ સમજાવી. એ પછી દ્વિબાંધી મુંબઈ રાજ્યનો નિર્ણય શા માટે લેવાયો, તે પણ પુનઃ સમજાવ્યું. આ રૂપથી કરણ આગળ અપાર્શ્વ ગયું છે.

આપણા આ રામરાજ્યને એમણે રાજ્યથી વધારે ક્ષાત્રું રાજ્ય કહ્યું. આ રાજ્ય માત્ર કોઈ રામ રાજ્યનું નહીં; પણ લોકોનું છે, એમ જણાવ્યું. કેમિસે આજ સુધીમાં શું કહ્યું છે, તે મુદ્દા પર બોલતાં તેમણે કહ્યું :

‘જગતના ઇતિહાસમાં લોકચાહીના નામ હુકમચાહી ચાલ્યાના ઘણાં દંષ્ટાંતો છે. પણ કેમિસે તો તેમનું રાજ્ય થવા પછી અંતિ-શરણા દોલ ખીટનારા ખાનગદાંદુરે, ખાનસાહેબો વગેરેને પણ કેમિસ-એન જેવો જ મતાધિકાર આપ્યો, ભારત અને પાકિસ્તાન એ બન્ને

રાજ્યો એક જ વખતે અમલમાં આવ્યા પણ ભારતની હાલત જુઓ ને પાકિસ્તાનની જુઓ ભારતે લોકશાહી ધમ્ના, પચસવીંચ યોજના વગેરે મહત્વની બાબતો થોડા સમયમાં અમલમાં મૂકી એ જ કારણથી સાધારણ કોટિના માણસો ક્યારેક ગુસ્સાના આવેશમાં આવી જઈ કોંગ્રેસને ગાળો ભાંડના ડેરા છતાં ચૂંટણી વખતે એના જ ઉમેદવારો ને મતો આપી આવી છે.

રાષ્ટ્રની સપત્તિ સળધે બોલના કદ્યુ 'રાષ્ટ્રની સપત્તિ કુદરતે દીધેના સાવનોમા છે એ નૈસર્ગિક સાધનોનો આપણે હજી સુધી ઉપયોગ કયો નથી અંગ્રેજોએ આપણો પરાભવ નરીન શત્રોથી ને નરીન શત્રોથી કર્યો છે

૪૦ કરોડની જનતાના હાથ ૮૦ કરોડ છે એ એટલી હમ્મર ફાથોથી કામ કરનારો જ ભારત ગૌરવસાગર થશે જૂના ઇતિહાસ તો આપણે નિર્માણ કરી શકવાના નથી પણ આજનો-આવતી કાલનો ઇતિહાસ ધકવા માટે તાકાત પેદા કરે અ આનાહન હું તરુચોને આપુ છું'

આગ્રહા પછી ડિસેમ્બર ૧૧ રાત્રી તારીખે મયરા તરાવે પુનામાં અદારમાં મુને માર્ગદર્શક પ્રવચન કર્યું પુનાના નાગરિકોએ ગાળા એરર બાણુરાજ સખુસના પ્રમુખપદે મયરા તરાવની સ્વાગત સમાજરી હતી લગભગ અઢતીંગ હજારનો માનવમેદની સામે મયરા તરાવનું વકતવ્ય થયું

'આ નરીન રાજ્ય દ્વારા જનતાનો આધિક અને સાંસ્કૃતિક વિકાસ પોપણ મેળવનો થશે તે જ પ્રમાણે તૈક્ષણિક અને સામાજિક વિકાસ પણ થશે જ દ્વિબાષી રાજ્યનો વિચાર પાનાંગેન્ટે કર્યો છે પણ કેટલીક અડચણોન લીધે કોંગ્રેસ પક્ષ એક મોટા સંકટમાં ફસાયો

છે. અને તેનો ફાયદો ઉઠાવવા જનતામાં અસંતોષ ફેલાવવાનો અને તેમ કરીને પોતે સત્તા હાથ કરવાનો વિચાર હતો.'

આ પ્રકારની મત્સરજ યશવંતરાવે મુંગધ રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન તરીકે પુનાની મહાત્મા કુલે માર્કેટમાં વ્યક્ત કરી.

યશવંતરાવનું સન્માન કરનાર એ સમારંજમાં એમનું બહુમાન થયું ને એમને ખાનપત્ર શ્રદ્ધાં અપાયું.

આગળ જનાં તે બોલ્યા : 'દેશમાં રશિયાની જ વાતો કરનારો એક વર્ગ છે. ણીને વર્ગ ઇતિહાસની જુની પરંપરામાં જ પડી રહ્યો છે. આ વર્ગને ઉદ્દેશી યશવંતરાવે થોડાક માર્મિક વાક્યો ઉચ્ચાર્યા :

'એકની દૃષ્ટિ સામે રશિયા છે ને ફેદલાકે ઇતિહાસને આગળ લાવ્યો છે. એ લોકોએ એ ખ્યાન રાખ્યું જરૂરી છે, કે ઇતિહાસ તો ગયો; એ તો હવે સાવ જતો રહ્યો. ઇતિહાસમાં કંઈ બૂલ થઈ ગઈ હોય તો તેની પુનરાવૃત્તિ ન કરો. માણસનો ઇતિહાસ તપાસીએ તો તેમનું મૂળ વાદરો છે. આપણે અસહ વાંદરા હતાં. તો શું હવે આપણે વાંદરા બનવાની કોશીશ કરવી ?'

યશવંતરાવે કોંગ્રેસ સંબંધે બોલતાં કહ્યું : 'કોંગ્રેસ એક રાષ્ટ્રીય પક્ષ છે. તેની પાસે શોરખ છે

દ્વિભાગી રાજ્ય આર્થિક તેમજ સાંસ્કૃતિક પ્રગતિ સાધવાનું છે. દ્વિભાગી રાજ્યમાં તમામ મરાઠીભાષીઓ એકત્ર થાય છે. યુગપરિવર્તનને લક્ષ્યમાં રાખી એકમેકના હાથમાં હાથ નાખી કાર્મ-માર્મ થઈ વિકાસ સાધો. આપણી પાસે આવેલું દ્વિભાગી રાજ્ય કયા તત્ત્વ પર રચાયું છે; તે તત્ત્વનો જનતાએ વિચાર કરવો જરૂરી છે.

રાજ્ય ચલાવવા માટે શાસનશક્તિ અને નિહાની જરૂર પડે છે. અમારે નિષ્ઠા પર ઋણ ચલાવવાનું છે. શાસનશક્તિ ઉપર ૧૯૧૨

ટકી શકતું નથી, એમ પ્રતિજ્ઞાસ કહે છે. નવીન નિર્માણ થયેલું
 દ્વિભાષી મુંબઈ રાજ્ય આપણે યશસ્વી કરવાનું છે. તે રાજ્યને તોડી
 પાડવા માટે ઉપસ્થિત થયું છે એમ કોઈ ન માનજો. એ માટે સહુએ
 પરિશ્રમ કરવો જરૂરી છે. એનો અર્થ જ એ કે આગામી ચૂંટણીમાં
 સહુએ કોંગ્રેસને યશસ્વી બનાવવાની છે.'

ચૂંટણીજગ મુખ્ય મનીના રવાને રિયર થતા ન થયા; ત્યાં તો ચૂટણીજગનાં બચ્ચનો કુકાવા લાખા કેએસ પાટીને સત્તા પરથી ખસેડી નાખવાના હેતુથી કાર્ડ કાર્ડ વિરોધી પક્ષે તો તેનું મૂળ ખોલ ડાહી એકબાપી રાજ્ય નિર્માણનો પ્રથમ ઉદ્દેશ લીધો.

યશવંતરાવે વિદ્યાળ મુનર્ધ રાજ્યનો પ્રવાસ કરી નવીન રાજ્યના ઉદ્દેશો બંધાવેલા દ્વારો વહેતા મૂક્યા હતા. આથી દક્ષિણે માણસો કેએસ પક્ષને કમતાકાત અને આવકન વગરનો માનવાની જૂઠાં મુદ્દાના લાખા હતા.

ગુજરાતના પાટનગર મહાવલી (અમદાવાદ) માં જનતા પરિષદ કેએસ વિરુદ્ધ બેઠક પ્રચાર કરી મૂક્યો હતો. મહેસાણા જિલ્લામાં પણ પરિષદનું જોર વધી ગયું હતું. વડોદરામાં બેઠકનું પ્રચાર ચાલે તો નહોતો. સુરતમાં પરિષદ બહુ ફાવી ન હતી. દુન-સૌરાષ્ટ્રમાં તો આ જનતા પરિષદે જનતાની ઓળખાણ જ આસપાસ કરી ન હતી. અદરખાનેચી જનતા પરિષદ અને સંયુક્ત મહા-ગ્રામ્ય સમિતિ બંધારણ, ધારણ ને કાર્યક્રમ વગરની હોવાથી એમણે તેમના પક્ષોના જોર વધારવા માટે અમર્યાદિત માર્ગ લેવા પડતા હતા. સમિતિના કાર્યકરોએ મતઠીઆપી પ્રદેશમાં કેએસને લોક દિલમાંથી હટાવી દેવાના મજબૂતાક પ્રયાસો ચાલુ રાખ્યા હતા.

૧૯૫૬ના ડિસેમ્બરની ૨૩મી તારીખે કાંગ્રેસ વતી યશવંતરાવે સૂંટણીનું મંગલાચરણ કર્યું.

૧૯૫૭ના જાન્યુઆરી માસની ૧૪મી તારીખે ફલટણુમાં તેમનો સત્કાર થયો. તે સમયે તેમણે કહ્યું :

‘દિલાઈની જવાબદારી લેતાં મને કામની બીજી લાગી નહીં. મારી કતવ્યપરાયણતા પ્રત્યે અવિશ્વાસ જણાયો નહીં. પણ એવી કાળજી થઈ કે હું એકાદું પગલું સૂક્યો હોઉં. કારણ કે તેનો હું પ્રતિનિધિ છું. એટલે આ નવા રાજ્યની જુમ્હેદારી મેં ઉપાડી છે. મહારાષ્ટ્રીય માણસ તે જુમ્હેદારી ઉપાડી શકે છે, અને સંભાળી શકે છે, એ સિદ્ધ થયું જોઈએ. હંદલા કેટલાક દિવસોમાં હું હજારો મરાઠી-ભાષીઓને મળ્યો છું, ને તેમની સાથે વાતચીત પણ કરી છે. તે પરથી મારી શ્રદ્ધા દૃઢ થઈ છે કે અમે યશસ્વી થઈશું.’

આવાં ભાવનાભરપૂર વાક્યો ઉચ્ચારી યશવંતરાવે ફલટણુની જનતા તરફથી થયેલો સત્કાર ઝીલ્યો. આખું શહેર લગભગ સત્કારમાં ઉપરિથત હતું.

ફલટણુ આવવા અગાઉ કરાડ, સતારા, વાર્ધ અને ફલટણું-વિભાગમાં યશવંતરાવે પ્રવાસ કર્યો હતો. એ પૂર્વે નાગપુર-વિધર્મથી માંડીને સુરત-અમદાવાદના સર્વ ભાગમાં પ્રવાસ કરી મરાઠાવાદ તરફ દૃઢ કરી રહ્યા હતા.

ફલટણુની સભામાં આ પ્રવાસનો ઉલ્લેખ કરી તે કહેવા લાગ્યા : ‘હજારો માધ્યમનો પ્રવાસ કરી, લાખો માણસોની ખાનગી તેમજ જાહેર સભામાં જોડીને મેં તારતમ્ય એ કાઢ્યું છે, કે આમંજનતાને આ નવું રાજ્ય માન્ય છે લોકોએ કરેલાં ઉત્સાહ ભરપૂર સ્વાગતમાં તે સ્પષ્ટ દેખાઈ આવ્યું છે.’

૧ મને ૨૮૫૭ના જનસુચારી માસમ યશવંતગવે મરાઠાનાડના તુળજપુરમા આવેના તુળજલ લવાનીના દર્શન કરી કેએસ-પ્રચાર શરૂ કર્યો

તા ૧૭મી જનસુચારીના વિમે તેમણે જીડમા સૂટશીજન માટેના પ્રચારનું શીક્ષણ ફેડયું તે બોલ્યા 'હેના મિત્રો વડમા કેએસે જાઓએ આગદર્શન આપ્યું છે અને જાનિયમા પણ કેએસે જાઓગિના ને સમજિનો આગદર્શન માટે મિસને જ મન અપો. સોશ્યાલીમા વિરોધી પક્ષની આવસ્યમ્ના હોય છે જ પરંતુ દુર્લભે જાઓગ દેમના નામ નેના લાજ અમ પણ વિરોધી પક્ષ નથી બિનમન પ્રજાથી અર્થાત્ નિસવાદી ભરત્તાનને અનુસરનારા સમુદ્ધ સમુદ્ધ સોશ્યો આપી રહ્યા છે ભારત અને પાકિસ્તાનને એક કરવાની તો મકરનારી મિન્દુ-સલાને ગુજરાત અને મદરાસ પ્રેક મનાનું સમુદ્ધ નથી

અરાકાચાડા તુળજપુર પછી જાનના અથાતિઆમોમાં એમના રહેલો લાખજો મન

મગદવાડ પછી તેમણે સનાસ ગિજ્યામા પોતાના મનમર સધની વહેર અમામા ભાવજી આપ્યું

જનસુચારીની ૩૬ મી તાગીએ વાગિઆમમા કુતેમ ડમમા જાહેર આપન કરના એમણે 'જુ'. 'કેએસ જ જનતાની આરા-આમદાનુ પ્રતિષ્ઠા દોવાથી લોકાના વિચાર પોતાના મોએથી ઉચ્ચારે છે ૨૮૫૭ની સ્વત્તમા ક્રાન્તિવ્યવસ્થી છે પણ તે ક્રાન્તિ સક્ષમ નહી જ હોય એ ક્રાન્તિ હમે જનતાનાં જીવનમાલ ઉચ્ચતમ કન્નાગી ફળદુપ જમીનમા આમારા મવરૂપી મીજ વાવવા હોય અને સારા ફળો મેળવના હોય તો કેએસને જ આ આપો અને જીજને જોમ તેમ ફેલી હેવાલ્લેય જો વિરોધી પપને મન અપો

માન ગર્જનાઓ કરનાથી ને ગાજો ભાડવાથી ખરેખરે વાગળી વિસેધી પ્રત્ન હિપરિયત થવાનો નથી મટે તો અને વોળના તપ અને મેવા જરૂરી છે તેઓએ નોકકરનાથુના કાર્યક્રમો લોકો આગળ રજૂ કરવા જોઈએ આવા વિરોધી પક્ષનું તો કોંગ્રેસ સ્વાગત કર્યો કાર્યક્રમ વગના વિરોધી પક્ષો દેગમા ડુવન મેગરી સકવાના નથી

ચૂટણી આની કે તરત જ વિરોધી પક્ષોમાં એકથ થીના થઈ જતા છે તોકોને સુખી કરવાના પો. જ વિરોધી પક્ષોના હાથ, આર્થિક સમાનતા અને સામાજિક ન્યા. અપારી દેનાના તેમજ પગતા હોય તો તેઓ અમાનામાં મિત્ર કેમ થ જતા નથી ? પણ તેઓએ તો લોકકલ્યાણને બાબુએ દગની કોંગ્રેસનો નાશ કરનારા રના નેવા માડયા છે હેની ચૂટણીમાં એકે પક્ષે અલગ નીતે કોંગ્રેસનો વિધ્ન શ કરવાના પ્રયાસો અજમાવી જોયા પણ એમાના ઠાઈ પણ પક્ષના પ્રયાસો કાગલત નિનડયા હી એને હવે એ દુર્મળોએ સ પ કર્યો છે પણ નોકો એ દુર્મળોને સારી પેડે પિઠાને છે

ગામડામાં શિક્ષણ જોઈએ, અશૈવ્ય જોઈએ ગામડાની આ જરૂરત કોંગ્રેસ સિવાય ખીજન કયા પક્ષે પારખી છે ? બાળ કપા પક્ષે ગામડાઓને દેવત દેનારો પ્રવૃત્તિ આરખી છે ? દેરાજગના તમામ ગામડાઓને શિક્ષણ-આશૈવ્યની સામગ્રી પૂરા પાડવાનો પ્રતિજ્ઞા કર નારી કાર્ પથ પાર્ગ હોય તો તે કોંગ્રેસ છે યુનોમાં ભારતની પ્રતિજ્ઞા વધારવાના પ્રયત્નો અહોગન કોંગ્રેસ જ કરે છે બાળ ઠાઈ પણ પક્ષમાં તે શક્તિ નથી, માટે જ કોંગ્રેસની સામે સયુક્ત મોરચો જીતો થયો છે

યશવંતરાવ મુખર્જી સબે મોતતા કહવા લાગ્યા ' આજના રાજ્યમાં મુખર્જી સહિત મહાગજૂ આવી ગયું છે એકત્ર થવાના જે સ્વપ્ના હતા તે સાકાર બન્યા છે મુખર્જી તેમની રાજધાના યઈ છે. પછી મુખર્જીની યોગજ્ઞા કરી જનતાને શું કરવા કસવાય છે ?

સમસ્ત ભારતની સદ્ગતી જ સુંગર્ભ છે. તેની આબાદી વધારવાની જુએદારી આપણી છે. આ આપણી કસોટી છે. ગુજરાતી સદ્ગતીઓના વિશ્વાસ સંપાદન કરી આપણે ન્યાયથી રાજ્ય કરી શકીએ છીએ, એ જગતને જતાવી દેવું જોઈએ. સંન્યાસ લેવો હોય તો વિવાહ પહેલાં જ કરી દો. જનના દ્વેષસાચના નથી. પહેલાં કેંગેસને નષ્ટ કરનારા જૈન પ્રભાવચાળી પશુની રથાપના કરે અને તે પછી જ રેલિજિયને નષ્ટ કરનારા ઠાપકમ સાથે પર લો. લોકચાકી ગાંધી દહી રહે, એ જ મારી પ્રાર્થના છે. આ કામમાં જે મદદ કરે છે તે જ આજના દેશમંત્ર છે. દેશને અંતઃકરણપૂર્વક મદદ કરવા હચ્છતા લો તો કેંગેસને જ મત આપો.'

યશવંતરાયના પોતાના જ મતદાર સંઘમાંની ચૂંટણી ભારતની જાઈ પણ ચૂંટણી કરતાં વધારે રસાકસી જરેલી ચલાવી છે; એ આખનની લગમગ જધાને ખગર હતી. યશવંતરાયે પણ તે સમય અગાઉ મોત્તાપુર ખાતે તો. ૧૧મી નવેમ્બરના રોજ પાંચમોને મુલાકાત આપતાં કહ્યું હતું: 'મારા નિલ્લા બદલના મતદારસંઘમાં ચૂંટણીનું ખેલવા કરતાં મારા પોતાના જ મતદાર સંઘમાં ચૂંટણીનું ખેલવો જરૂરી છે. એ વાત અત્યંત મદદરતની પણ છે. જે વિસ્તારનો બોમ્બો હોય તે જ વિસ્તારમાંથી મત મેળવનાર વ્યક્તિએ ચૂંટાઈ આવવું જોગ્ય છે. તે પોતે તે વિસ્તારનો અનુભવી હોય છે.'

—અને આખરે પોતાના વિસ્તારમાંથી રસાકસીથી પોતે ચૂંટાઈ આવ્યા.

વિશાળ દ્વિભાષી મુઝર્ન રાજ્યનું સચાલન કરવું અતિ કઠિન હતુ. કાંઈ પણ પ્રકરણમાં એ પક્ષોને જો સમાન દક્ષ ન મળે તો એનો અર્થ એ થાય કે એકને તુકચાન થયું છે અને બીજાને કાયદો થયો છે પરંતુ આ વિશાળ રાજ્યમાં તો એવું બનવા પામ્યું કે પોતાને તુકચાન થયું છે, એની બન્ને પક્ષોએ બુમાબુમ કરવા માંડી એ બન્ને અસંતુષ્ટ પક્ષોને સંપૂર્ણપણે સંતોષી લઈને તેમને સંતોષવાનું કાર્ય બમણવાનું દિશ્મતલયું સાદસ યશવતરાવે ઉપાડી લીધું હતું અને ત્યાં સુધી પ્રેમથી અને મીઠાશથી બન્ને પક્ષોને ઝૂતવાના તેમજ પ્રયામો આદર્શ અને તેમાં સારી સફળતા પ્રાપ્ત કરો. પોતે વિશાળ દ્વિભાષીમાં માનતા ન હોવા છતાં કેન્દ્ર સરકારે અપનાવેલી નીતિને સ્વીકારી લેવાની તેમની શિસ્ત પ્રથા સાને પાત્ર ગણાય જરૂર, અને તેવા દુકમો કે અરોગ્ય લાગતી નીતિને લાખે થયું એ ચોખ્ખું નથી પરંતુ અવેશવશ બનીને આપસઆપસમાં ઝઘડાની શરૂઆત કરવા કરતાં શાંતપણે પોતાના વિચારો દર્શાવવા, અને આગેવાન કાર્યકર્તાઓને અન્યના-પ્રજ્ઞના વિચારોથી માદિતગાર કરીને તેમને સમજાવવા, એ નીતિ ગાણક્યનીતિ છે એ ગાણક્ય-નીતિને અનુસરવું, એ જ રાજદ્વારી પુરુષનું કર્તવ્ય છે

જે જે લોકો આવેશવશ જન્યા છે, તે તે લોકોને આજે પોતાની ખૂબ સમગતી ગર્વ છે. સમમાલે બધાને જોવાની યશવંતરાવની વિલાળ દૃષ્ટિ તેમની રાજનીતિજ્ઞતાને જ આશારી છે.

રાજદ્વારી પુરુષોએ બગવાન ચંકરની પેઠે ઝેરના ધૂંટકા પચાવી જતાં શીખવું જોઈએ જેમ આજ સુધી રાજને ઇશ્વરી અંશ માનવામાં આવેલ છે, તેમ આજે રાજનો મૂલધાર પણ ઇશ્વરી અંશને લાયક હરે છે.

સમય એ આવી પહોંચ્યો કે કોંગ્રેસ પ્રમુખ તરીકે શ્રીમતી ઇદિરા ગાંધી ચૂંટાઈ આવ્યાં, અને તેમણે મદારાષ્ટ્રનો પ્રવાસ ખેડ્યો. શ્રી. યશવંતરાવે તે સમયનો લાભ લઈ ત્યાંની પરિસ્થિતિ વિષે તેમને માહિતગાર કર્યાં. ઇદિરા ગાંધીએ તે માહિતી કોંગ્રેસને અને કેન્દ્ર સરકારને આપી. કોંગ્રેસ પ્રમુખ તરફથી મળેલી માહિતીને લક્ષમાં લઈને કેન્દ્ર સરકારે દેશના લાભને ખાતર ગુજરાત અને મદારાષ્ટ્રને અલગ કરવાનાં ચક્રો ગતિમાન કર્યાં. તે વિષેનું બીજા પાછાંમિન્ટમાં જણાવું.

બીજા બાજુ મુંબઈ રાજ્યના આગેવાનોએ અને રાજપુરુષોએ પણ તે જ પગલે ચાલવા માંડ્યું. તે બાબતનો ખરડો ધારાસભામાં અને રાજસભામાં પસાર થઈ ગયો. મુંબઈ સરકારે સને ૧૯૬૦ના એપ્રિલની ૧લી તારીખથી જન્મે રાજ્યોને અલગ કરવાનું નક્કી કર્યું. પરંતુ કેન્દ્ર સરકાર તરફથી તે દરમિયાનમાં તે ખરડો પચાર થઈ ચક્રો નહોં. મુંબઈ સરકારે ધારેલા સમયે વિભાજન થઈ ચક્રો નહોં. પરંતુ કેન્દ્ર સરકાર તરફથી તે ખરડો પસાર થતાં જ સને ૧૯૬૦ના મે માસની ૧લી તારીખે જન્મે રાજ્યો-ગુજરાત અને મદારાષ્ટ્ર અસ્તિત્વમાં આવ્યાં.

ઇન્ડિઅન મર્ચન્ટ્સ એસોસિયેશનની વર્ષિક સભામાં યશવંતરાવ ચંડાણે બાંધેલું આપત્તી કથું હતું : ‘મુંબઈ રાજ્યના વિભાજન

અંગેનો નિર્ણય ધારી વિચારણા બાદ લેવાયો હતો. અને હું ખાતરી આપું છું કે એ નિર્ણયનો સરળ તથા સફળ અમલ થાય એ માટે, અમે દરેક પ્રયાસ કરી ગયા છીએ.’

ઇન્ડિઅન મરચન્ડાઇઝ ઓફ એંગ્લોની પરથી વાર્ષિક સામાન્ય સસામા પ્રારંભ પ્રવચન કરતા યશવનગવે એવી પગ ખાતરી આપી હતી :

‘ગાંધીના વિભાજન પછી મુમુક્ષુ શહેરનું વિશિષ્ટ મહત્ત્વ જળવાઈ રહેશે.’

નવાં ગાંધી સળધે ઉદ્ભવ કરતા તે ગોઠ્યા હતા :

‘નવાં ગાંધી ગાંધી બાદ બંને રાજ્યો હજી વધુ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે. આ કાર્ય મુશ્કેલ છે પણ એની જરૂર એટલી જ તાકીદની છે, આથી હું એંગ્લોના સભ્યોને સારકારને આ પ્રયાસમાં બધો સહકાર આપવા અપીલ કરું છું. જેથી બંને રાજ્યોમાં ઝડપી આર્થિક વિકાસ સાધી શકાય.’

સૂચિત ગુજરાત રાજ્યના પાટનગરની ખીલવણી અંગે મુમુક્ષુ સરકારના તા. ૨૦-૨-૬૦ના ઓર્ડરમાં ગુજરાત પાટનગર (આણ્ડુ-બાણુનો વિસ્તાર) નિયમન ખરડો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે.

ખરડાના હેતુઓ અને કારણો અંગેના નિવેદનમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે, ‘મુમુક્ષુ રાજ્યનું સૂચિત વિભાજન થવાનું હોવાથી નવા ગુજરાત રાજ્યની રાજધાની માટે જગ્યા પસંદ કરવામાં આવશે. જેમ રાજધાનીને આવરી લેતા વિસ્તાર યોજના પ્રમાણે વિકસાવવા અને બાંધવો ઇચ્છનીય છે; તેમ નવી રાજધાનીની આણ્ડુબાણુના વિસ્તારોની પણ યોગ્ય રીતે ખીનવણી થાય તેની કાળજી રાખવી જરૂરી છે, આથી, નવી રાજધાની આણ્ડુબાણુના વિસ્તારની ખીલવણી માટે નિયમિત તેમજ નિયંત્રણ રાખવા માટે જરૂરી જોગવાઈઓ કરવાનો આ ખરડાનો હેતુ છે.

આ અંગે, રાજધાનીની મદારની નદીની બંધી નાનુએ પાસે
માર્કસ સુધીના અને અદગના વિસ્તારન લ મુ રી છે કે કોણક વિસ્તાર-
રોને નિયમન દેવાના વિસ્તારા તરીકે જાનર રવ ની સત્તા એની
કલમ-૩ નેાળ દાખ કરવામાં આવો ૨ નિયમન દેવાના વિસ્તારને
લાગુ પડનાર માર્કસોનો પ્રકાર જણાવતી ચોજાણો ધકકા ની
જોમવાર્ક કલમ-૪માં કરવામાં આવી છે માર્કસ જોજિત ચોજનાઓમાં
જણાવ્યાથી જુદી રીતે માર્કસ મકાન વમેર જાખવા માગતી હો તે
તેને કનેક્ટની મ જુની વેવાની રહેશે આવી જગ્યા પછી કે નક જવી
તેની પ્રક્રિયાનો ઉદ્દેશ્ય કલમ-૬માં કરવામાં આવો છે કલમ-૮માં
વગતર માગેની જોમવાર્ક કરવામાં આવી છે કલમ-૧૧ નેાળ
જોગીનનેા કોલસાની કાઠો વગેરે ચોક્કસ દેતુજો માટે યનાત ઉપયોગ
ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવો છે પાળનની રાજધાની તરીકે
ચહીમકની પસંદગી થઈ હતી, ત્યારે જેવો ધરો દાખ કરવામાં
આવો હતો તેવા ધારાને આ ખરડો સામાન્યતઃ અનસર છે

મુજબ વિધાન મંડળની બેઠક ૨-૩-૬૦થી સડ થઈ હતી
રાજ્યપાલ શ્રી પ્રકાશ તેનો નારજ કરતા પ્રવચનમાં મુજબ રાજ્યના
સૂચિત વિભાજનને તથા નજમમાં થતેલી પ્રાંતિનેા ઉદ્દેશ્ય કરો હતો

રાજ્યપાલે પ્રવચન કરતા કહ્યું હતું

“શ્રી ચેરમેન શ્રી સ્પીકર અને માનનીય સભ્યો રાજ્ય વિધાન
મંડળના આ દૂકા અધિવેશમાં આપ સર્વેનું હાર્દિક સ્વામત કરતાં
મને ધજો આનંદ થાય છે આ રાજ્ય માટે ઐનિદ સિક મહત્વ ના
કહેવાય એવા સમયે આ રો મળી લા છીએ કે ના રાજ્ય પર્વ
દરનિયાન દિઆપી મુખર્ષી નજમો કારોનાર ઘણી અજળતાથી આહો
રોવા છતાં આ રાજ્યને હવે મુજબ (મદા ૧૭૬) અને મુજરાત
એમ મે રાજ્યોમાં વરે ચી રાખવાની દરખ રજ છે

આ રાજ્યના વિભાજન અંગેના સૂચિત ખરડા ઉપર તમારા
મત યો દર્શાવવાની તમને તક મળે તે અથે આ ખાસ બેઠક

બોલાવનામાં આવી છે મુખર્ષી રાજ્યને ભાષાગ્રીય ધારણે બે રાજ્યોમાં વહેંચી નાખવાની દરખાસ્તની વિચારણા માટે કેન્દ્રના ગૃહપ્રધાન પડિત ગોવિંદ વલ્લભ પતના અધ્યક્ષપદે નવ રાજ્યોનાં સમિતિની કેએસ કારેખારીએ નિમણૂક કરી હતી તે સભેગોથી તો તમે સૌ વાંકેફ હો વહીવટીતંત્રના માળખાની વિગતો નક્કો કરવા, અરક્યા મતો તથા જવાનદારીઓની વહેંચણી કરવા અને સૂચિત બંને રાજ્યો માટેના નાણાકીય સાધનોની આકારણી કરવા રાજ્ય સરકારે અધિકારીઓની બે નિષ્ણાત સમિતિઓની નિમણૂક કરી હતી તેનાથી પણ તમે માહિતગાર હશે આ રાજ્યનાં વિભાજન માટેના ખરડાનો મુસદ્દો ધડવામાં આ સમિતિઓના અહેવાલો સરકારને ધણા સહાય ભૂત નિવડયા છે આ સભાગૃહે ન્યાયની ભાવના અને રાષ્ટ્રીય એકતા જળવવામાં જે ઉચ્ચ પ્રણાલિકા પાડી છે તથા તડબેડ અને સહિષ્ણુતાની જે ભાવના હમેશા દાખવી છે એનાથી રાજ્યના વિભાજન માટેના ખરડા ઉપરની આ સભાગૃહની વિચારણા સંગ બનશે એવી મને ખાતરી છે અને મને વિશ્વાસ છે કે આ ગૃહમાં તેની વિચારણા અને સમજૂતી શુભેચ્છાની ભાવનાથી ચલાવવામાં આવશે મને ખાતરી છે કે જુદા પડવાનું સાત લાઈઓ જેનું બના રહેશે અને આપણે સારા પડોશીઓ તરીકે રહેવાનું ચાહુ રાખીશું

આ દ્વંદ્વી બેકકર્મ હું આ સભાગૃહનો સમય વહીવટી તંત્રની આલોચનામાં લેવા માગતો નથી પણ આપણે જ્યારે છેત્રી વાર આ સભા ગૃહમાં મળી રહ્યા છીએ ત્યારે છેલ્લા વર દરમિયાન આપણે કરેલી સિદ્ધિઓના કુલાક નોંધપાત્ર અંગોનો જ હું ઉલ્લેખ કરીશ

આટલું કહી રાજ્યપાલ શ્રી શ્રીનકાળી બીજી ૧ ચવર્સિય યોજનાનો અમલ સામૂહિક વિકાસ કાર્યક્રમ, આમજનનનું અગ્રાન પૂરસાદત, ખેતી ઉત્પાદન ઉપર આસ ઓકા ધનિષ્ટ અને વિગ્નૂત ખેતી અના જની વહેંચણી, ખેતીવાડી વિકાસ, વિસ્તૃત સિ ચાર્જ કાર્યક્રમ, સિ ચાર્જ

યોજનોઓ, નીજળી શક્તિ ઉપાદન, ઔદ્યોગિક વિકાસ, માગ વિકાસ, સમાજસેવા અને પ્રાથમિક શિક્ષણ, યુનિક્ષદી શિક્ષણ ઉચ્ચ શિક્ષણ, આરોગ્ય સેવાઓ, પ્રંરૂપીતાઓનું વિસ્તરણ, ક્ષય નિવારણ, રહેઠાણોની વ્યવસ્થા, સરકારી કર્મચારીઓ માટેનાં મકાનો, કાયદાઓનું એકીકરણ, ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજના, નાની બચત સિદ્ધિ વગેરેનો વિસ્તાર વર્ણવી સંલગ્નતાઓ હતો.

(૧) બનાસકાંઠા, (૨) મહેસાણા, (૩) સાબરકાંઠા, (૪) અમદાવાદ, (૫) ખેડા, (૬) પંચમહાલ, (૭) વડોદરા, (૮) અણ્ય, (૯) સુરત, (૧૦) ડાંગ, (૧૧) અમરેલી, (૧૨) સુરેન્દ્રનગર, (૧૩) રાજકોટ, (૧૪) ભાવનગર, (૧૫) છુનાગઢ, (૧૬) જાવનગર અને (૧૭) કચ્છ.

નવાં એકઝાર્ધીરાજ્યોની ૧ મેથી થનારી રચના મુંબઈ રાજ્યના વિભાજન અંગેનો પ્રસિદ્ધ થયેલો ખરેડો

દાલના મુખે રાજ્યનું બે અલગ એકઝાર્ધી રાજ્યમાં વિભાજન કરવા અંગેના ૧૯૬૦નો મુંબઈ પુનર્રચના ખરેડો મુંબઈ વિધાન સભામાં ૮મી માર્ચે રજુ થયો હતો.

આ ખરેડામાં દાલના મુંબઈ રાજ્યને સ્થાને ગુજરાત અને મુંબઈ રાજ્યના નવા રાજ્યોની રચનાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

આ રાજ્યોની રચના ૧લી મેથી થશે એવી લેમાં જોગવાઈ છે.

ખરેડામાં જમ્ખાબ્યા પ્રમ બે નવા ગુજરાત રાજ્યમાં દાલના મુંબઈ રાજ્યના કેમ સ્થિત નીચેના ૧૭ જિલ્લાઓનો સમાવેશ થશે

નવા ગુજરાત રાજ્યનું પાટનગર જાંવણ માટે દાલના મુંબઈ રાજ્યની રોકાણ કરેલી રોકડ પુર્ગતમાંથી અરકામતોની વહેંચણી દરતાં પહેલાં રૂ. ૧૦ કરોડ આપવાની ખરેડામાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. આ ઉપરાંત નવા ગુજરાત રાજ્યને પ્રથમ બે વર્ષ એટલે

કે ૧૯૬૦-૬૧ અને ૧૯૬૧-૬૨ માટે અનુક્રમે રૂ. ૬,૦૨ અને ૬,૧૪ કરોડની રકમ આપવાની આકારવામા આવી છે તે છેલ્લે વર્ષે ધીને ૨-૦૯ કરોડની થયે

ખાકીના વર્ષ માટેની ગણતરી નીચે પ્રમાણે છે.

૧૯૬૨-૬૩	રૂ.	૬૧૨	(લાખ)
૧૯૬૩-૬૪	રૂ.	૫૮૫	(")
૧૯૬૪-૬૫	રૂ.	૫૬૧	(")
૧૯૬૫-૬૬	રૂ.	૫૨૬	(")
૧૯૬૬-૬૭	રૂ.	૪૩૩	(")
૧૯૬૭-૬૮	રૂ.	૩૪૦	(")
૧૯૬૮-૬૯	રૂ.	૨૦૯	(")

અરકચામતો અને જવાબદારીઓ

સ યુક્ત મુખર્ષિ રાજ્યની અરકચામતોને બન્ને સભ્યો વચ્ચે વચ્ચતિના ધોત્તે વહેચવામા આવશે એવી પણ ખરડામા નોંધવાઈ છે હાલના મુખર્ષિ રાજ્યનું બહાર દેવું બન્ને રાજ્યે બોગવવાનું રહેશે પણ તેનું પ્રમાણ ને તે રાજ્યોમાં થયેના મૂકી કાર્યો અને ખર્ચને દિસામે રહેશે

પહલા બે વપ માટે ગુજરાતની ખાધ મુખર્ષિના કેન્દ્રીય વેરા, જેવા કે આવક-વેરા, એકસામઝ એરેટ ડયુગી રેલ્વે-પેમેન્ટરના દરો પરનો વેરા અને ખાડ, તમાકુ અને ટેકસટાઈલ્સ પરના વેરામાંથી ને દિરસો મગે તેની સામે તડગેડ કરવામા આવશે

બન્ને રાજ્યોની અરકચામતો અને જવાબદારીઓ અગેની તડગેડની બ્યવસ્થાને પગિણામે ગુજરાતને લાગે ને રૂમ આવે તેમાથી ગુજરાતમા ખાસ મહેમુન અનામત લડોળ રચાવવામા આવશે,

એવી ખરડામાં જોગવાઈ થઈ છે. આ લાંબાજમાંથી ગુજરાતનું રાજ્ય પોતાની વાર્ષિક ખાધને પહોંચી વળવા માટે ઉપર જણાવેલી વર્ષવાર આકારણીની રકમ મેળવી શકશે. આ ખરડામાં ૯૨ કલમો અને ૧૨ પરિશિષ્ટો છે, અને તેનાં ૩૯ પાનાં છે.

ખરડાની અન્ય જોગવાઈઓ નીચે પ્રમાણે છે.

સભાગૃહોની વ્યવસ્થા

નવા મુંબઈ રાજ્યમાં બે સભાગૃહો રહેશે. જ્યારે ગુજરાતમાં ઉપરનું ગૃહ નહીં હોય. નવા મુંબઈ રાજ્યની વિધાન સભામાં ૨૬૪ સભ્યો અને ગુજરાતની વિધાન સભામાં ૧૩૨ સભ્યો રહેશે. મુંબઈ રાજ્યની વિધાન પરિષદમાં ગુજરાતમાંથી ચૂંટાયેલા સભ્યો ૧૧૧ મેથી તે ગૃહના સભ્યો રહેશે નહીં.

પુનર્વચના બાદ હાલની મુંબઈ વિધાન સભાના સ્પીકર અને નાયબ સ્પીકર નવા મુંબઈ રાજ્યની વિધાન સભાના તે જ હોદ્દાઓ ધારણ કરશે.

હાલના મુંબઈ રાજ્યની વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષ ગુજરાતમાંથી આવે છે, તેથી ખરડામાં નવા અધ્યક્ષની ચૂંટણી કરવાની જોગવાઈ છે. જ્યારે નાયબ અધ્યક્ષ એ હોદ્દા ઉપર ચાલુ રહેશે.

નવા ગુજરાત રાજ્યની વિધાન સભાના સ્પીકર અને નાયબ સ્પીકરની ચૂંટણી થતાં સુધી, એ હોદ્દાઓ અંગેની ફરજો ગવર્નર જે વ્યક્તિઓ નિયુક્ત કરશે તે સંભાળશે.

વડી અદાલત

ગુજરાત માટે અલગ વડી અદાલત રહેશે. અને તેનું મુખ્ય મથક રાષ્ટ્રપતિ જાહેર કરશે. ગુજરાતના ગવર્નરની મંજૂરીથી મુખ્ય

ન્યાયાધીશ નક્કી કરે તે પ્રમાણે ન્યાયાધીશો અને વિલાગીય અદાલતો મુખ્ય મથક સિવાયના રથળ અગર રથળોએ પણ મળશે રાષ્ટ્રપતિ વર્તમાન મુંબઈ ગઠ્યની ૧૩ી અદાલતના ન્યાયાધીશોમાથી મુજરાત રાજ્યની વડી અદાલતના ન્યાયાધીશોની નિમણૂંક કરશે

લોકસભાની બેઠકો

લોકસભામાં નવા મુંબઈ રાજ્યની ૪૪ અને મુજરાતની ૨૨ બેઠકોની ફળવણી ખરડામાં કરવામાં આવી છે

રાજ્યસભાની બેઠકોની ફળવણી મુંબઈને ૧૮ અને મુજરાતને ૧૧ની કરવામાં આવી છે.

નવા મુજરાત રાજ્યમાં વર્તમાન મુંબઈ રાજ્યના ડાંગ સહિત ૧૭ જિલ્લાઓ તથા થાણા જિલ્લાના ઉગરમાવ તાલુકાના ૫૦ ગામો અને પચિસ ખાનદેશ જિલ્લાના નનાપુર તાલુકાના ૩૮ ગામો, નહરમા તાલુકાના ૩૮ ગામો, અક્કનકથા તાલુકાના ૩૭ ગામો અને તળો તાલુકાના ૪૩ ગામોનો સમાવેશ થશે

ખાખીના વિસ્તારોનું નવું મુંબઈ રાજ્ય બનશે આ ખરડાની ચર્ચા-વિચારણા મુંબઈ વિધાનસભામાં ૧૪મી માર્ચ અને વિધાન પરિષદમાં ૧૫મી માર્ચે શરૂ થશે

વિલાજન અંગેનો મુંબઈ પુનર્ચના ખરડો

મુખ્ય પ્રધાન શ્રી વચરતરાવ ચંદ્રાણુ મુંબઈ વિધાન સભામાં ૧૪મી માર્ચે વર્તમાન મુંબઈ રાજ્યના વિલાજન અંગેનો મુંબઈ પુનર્ચના ખરડો ૧૯૬૦ ગજુ દરતા બોલી રજા હતા તેમણે વધુમાં આ ખરડા પરની ચર્ચા ચનાતમક તકબેકની ભાવનાથી હાથ ધરવા સમોને અપીલ કરી હતી

મુખ્ય પ્રધાને ખરડાની ગજુઆત કરના પ્રારંભમાં જણાવ્યું કે, 'આપણા રાજ્ય માટે આ એક ઐતિહાસિક અને મુખ્યવર્તક જેવો

પ્રસંગ છે આજે દુઃખાનંદ અને ખેદની મિશ્ર લગ્નરીતી મેં તો રસો
ધુ મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના બે નવા નાજના અસ્તિત્વમાં આવી
રણા છે તેનો આનંદ છે, પણ છૂગ પડવાનો દરેક પ્રસંગ દુઃખ
છે એમ આજે ખેદ પમુ થાય છે'

શ્રી ચંદાણે મુશ્કિલ વિભાજનની પૂર્વ મુખિમનો દૂકમાં
ઉત્તેજ્ય ધ્યેઈ હતો તેમણે ખગડા અંગે સામન્ય નિર્ણય કરતા
જણાવ્યું હતું કે, 'ખગડાને સમગ્રપણે અને આ પ્રયત્ના મુખ્ય જાના
ધર્મિદાસની દૃષ્ટિએ તથા જે વિવાદ અને ગુચ્છરોમાંથી એ પમાર
થયો છે તે જીને જોવા નેઈએ આ રીતે જોતા, મને ખતરી છે
કે રાષ્ટ્રીય સમજવાના કાયમી કોલ આગે આ આવકા પાડે છે.'

તેમણે કહ્યું કે, 'આ ખરદાના મેં એકમથી ન તોની રચ-
નાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે વર્તમાન મુખ્ય સામન્યના કુલ
૧,૬૨,૨૦૦ સમયોન્ન સમાવેના વિસ્તારમાંથી મહારાષ્ટ્ર નાજનો
વિસ્તાર અંશરે ૧૧૬૦૦૦ સમયોન્ન સમાવેને દો જગરે ગુજ-
રાતનો ૭૩૦૦૦ સમયોન્ન સમાવે જોઈને દો એ મેં મુશ્કિલી
કુલ વસતિ જે ૪૮૦,૫૫,૨૨૧ જેટલી ને તેમાંથી તે અનુક્રમે
૩,૧૬૭૦ ૬૦૩ ને ૧,૬૨,૬૪,૫૬૧ જેટલી જોઈને કે ૨ ૧ ના પ્રમાણ
જોઈથી થશે.'

શ્રી ચંદાણે મુશ્કિલ સંકેતના લોકોને ખાતરી આપી હતી કે,
'મહારાષ્ટ્રની જાતિ સરખા સંકેત પચાગીપણું જાગી રાખશે
અને તેના વિકાસની જરૂરિયાતો ઉપર ખસ ધબ અપશે.'

એ જ રીતે તેમણે વિદ્યમ અન મગાદકના તથા કોમળના
જિદગ્યોના લોકોને ખતરી આપી હતી.

એમણે પોતાના પ્રવચનમાં જણાવ્યું હતું કે, 'કેમ જિદગ્ય
અને થાણા અને પશ્ચિમ ખાનડેના ફેલાક મો સળધમાં જે
પિર્ણવ લેવાયા છે એને સામાન્ય રીતે આવકાર નહીં મળે તે જ

છતાં એ માટે પૂરતાં કારણો છે. નોકલમેડની ભાસના મુદ્દા ઉપર જે મર્ગ ગોરી ચૂગીએના પરિણામો પછી એ વાત સ્પષ્ટ બની કે, કે કાગળી જનતા ગુજરાતને પસંદ કરે છે.

એ જ રીતે ઉબગાવ તાલકાનાં કેન્દ્રાક ગામોનો ગુજરાતમાં સમાવેશ હજારો આ રો છે તેનું એક કારણ, ત્યાંની જનતાએ એમની અમલ ચાલોમાં દરવો પસાર કરીને ગુજરાતમાં જોડાવાની ચોંટાણી ધર્મ વ્યક્ત કરી છે અને ખીજું કારણ એ છે કે ત્યાંની મોટા ભાગની વ્યક્તિ ગુજરાતીભાષી છે.

પશ્ચિમ આનંદેશમાંના વિસ્તારોને ભાષાના ધોષે નહીં, પણ ઉદ્ધાર યોજનાના અમલને અને તેના વહીવટને સરળ બનાવવા માટે ગુજરાતમાં સમાવવામાં આ રો કેન્દ્રાક ગામો ઉદ્ધાર યોજના જગાસમાં દૂધી જો મેલેક માઈતની પગ પર પધરાયેલો આ વિસ્તાર ગુજરાતમાં વહીવટ હેઠળ મૂકવામાં આવ્યો છે.

એમને ઉમેરું કે ' અને ફરી એક વાર કહેવું હો કે ગુજરાતમાં મુકાના : વિસ્તાર સળધમાં નેના મારા પગલાં, વિભાજનના પ્રશ્નો કાયમી ને સ્વીકાર્ય ઉકેલ શોધી કાઢવા માટે બાધકોટ કરવાના રૂપના છે.

તેના બાદ મુખ્ય પ્રશ્નો અગાના મુખ્ય અંગેના દૂકમાં ઉત્તેજ કર્યો હતો.

સૌની પ્રથમ તેમજ અગાના ઘડતરની પાયાની શ્રુતિઓ ઉત્તેજ કર્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે, તેમાં જણાવેલ કે આનું મુદ્દા રાજ્યમાંથી કેન્દ્રાક વિસ્તાર કાઢી લઈને નવું રાજ્ય ગુજરાતનું રાજ્ય ગયામાં આવ્યું છે જ્યારે બાકી રહેલું રાજ્ય આલુ જ રહેલું આમ અગા ના ગુજરાત રાજ્યની રચના કરે છે જ્યારે અગાનું નવું રાજ્ય નથી રચતો.

ખગડાની વિશામત્તર સમજ આપના યશવત્તરાવે કહ્યું .

‘ ભાગ-૧મા ‘ નિયુક્ત દિવસ ’-૧ લી મે, ૧૯૬૦ જ્યારે નવુ ગુજરાત રાજ્ય રચાયેલે તથા અગ્રધામતો અને જવાબદારી-ઓની વહેચણી અંગેની જોગવાઈ છે

ભાગ-૨ જે પરિશિષ્ટ-૧ સારે વાચતા જન્મે રાજ્યોના વિસ્તારોની પુનરંગનાની વિગતો મળુ કરે છે

ભાગ-૩ વિધાનભટગના પ્રતિનિધિત્વ સંબંધેનો છે એમાં વિધાનસભા અને પરિષદ બાબતની સ્પષ્ટતા પણ છે. ગુજરાતમાં વિધાનસભા જ રહેશે પરિષદ નહીં હોય.

ખગડાના ભાગ-૪મા ગુજરાત માટેની નવી વડી અદાલત અંગેની જોગવાઈ છે જ્યારે ભાગ-૫મા નવા મળ્યાના ખર્ચની અધિકૃતિ અંગેનો છે

ખગડાની કલમ-૪૭મા વિભાજનથી નિર્ધારિત નાણાકીય જવાબદારીની જોગવાઈ છે. બહાચાઈ મંથિતિએ આતરરાજ્ય વહેચણી અંગે કરેલી બહામણો ઉપર આ જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે’

શ્રી. ચઠ્ઠાણે કોષ્ટિક સંસ્થાઓ અંગેની ખગડાની જોગવાઈ-ઓની પણ સમજ આપી હતી તેમજે કહ્યું હતું કે, ‘ ખગડાના ભાગ-૮મા નોકરીવાતોની ફાળવણી અને પ્રાસંગિક બાબતોની જોગવાઈઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે’

તેમજે કહ્યું કે, ‘ કલમ ૮૧ થી ૯૬ વે પશ્ચિમ ઝોન કાઉન્સિલમાં મુખ્ય અને ગુજરાતનો સમાવેશ થશે, જ્યારે ઈસુરનો દક્ષિણ-ઝોનમાં થશે’

મુખ્ય પ્રધાને, અતમા નોકરીવાતોએ વિભાગીય તંત્ર વડીવગી તંત્ર ચલાવવામાં તથા લેખી પ્રણાલી જાળવવામાં જે વફાદારી અને દક્ષતા દાખવી હતી, તેનો ઉદ્દેશ કર્યો હતો

યશવંતરાવ આગળ ચાલતાં જોઈયા કે, 'રાજ્યપાત્રે ૨૭ માર્ચના રાજ વિધાનમંડળને કરેલા ઉદ્દેશોપનનો ઉદ્દેશ કર્યો હતો અને તેમણે કહ્યું હતું કે, ભાઈઓ તરીકે વિખૂટા પડનાનો અને પડોશીઓ તરીકે રહેવાનું ચાલુ રહેશે.' એમ જે કહ્યું હતું તે સાચું જ કહ્યું હતું અને રાજ્યો માટે એનક્સ કોન્સિલની ખરડામાં જોગ વાઈ છે. અને આપણા અને રાજ્યોના વિકાસ અને સમૃદ્ધિ માટે તેમા યનારી સ્પર્ધાઓમાં ફાળાપી અને રચનાત્મક સહકાર દાખવવામાં આવશે તેવી આપણે આશા રાખીએ છીએ.

પોતાનું પ્રવચન પૂરું કરતા પહેલાં મુખ્ય પ્રધાને પ્રધાનમંડળ ના પોતાના સાથીઓએ તથા વિધાનમંડળના સભ્યોએ આપેના સહકાર માટે તેમને અજ્ઞાપી આપી હતી.

ગુજરાતી પ્રધાનો ગુજરાતમાં ગયા

ગુજરાતના મુખ્ય પ્રધાન તરીકે શ્રી ૭ રાજ મહેતાની વરણી થઈ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્યનું પ્રધાનમંડળ ફરીથી નીચે પ્રમાણે રચવામાં આવ્યું.

- (૧) શ્રી યશવંતરાવ ચંદ્રાણી (મુખ્ય પ્રધાન)
- (૨) શ્રી ૬ ડી ઉર્ફે બાળાસાહેબ પળસપગાર (નગર વિકાસ ખાતુ)
- (૩) શ્રી શાંતિનાથ શાહ (કાયદા, ન્યાય અને કામદાર ખાતુ)
- (૪) શ્રી હોમી જી હો તાલિયારખાન (આરોગ્ય ખાતુ)
- (૫) શ્રી ૫ કૃ ઉર્ફે બાળાસાહેબ સાવત (ખેતીવાડી ખાતુ)
- (૬) શ્રી સર ૯ ધિયામુર્દિન કી (અનાજ ખાતુ)
- (૭) શ્રી. અબ્દુલ શિવરામ ભારે (સહકાર ખાતુ)
- (૮) શ્રી. ભગવંતરાવ ગાડે (ગ્રામવિકાસ અને જમણ ખાતુ)
- (૯) શ્રી ભારતરાવ કન્નભવાર (બાધકામ અને વાહનવ્યવહાર ખાતુ)
- (૧૦) શ્રી ગેવરાવ કૃ વાનખેડે (નાણા ખાતુ)

- (૧૧) શ્રી હૌ શ્રી ઉર્ફ ગાળાસાહેબ દેસાઈ (શિક્ષણ ખાત્ર)
 (૧૨) શ્રી વસંતરાવ નાઈક (મહેસૂલ ખાત્ર)
 (૧૩) ડૉ નિળક રા નરવળે (દારૂખંધી અને સમાજકલ્યાણ ખાત્ર)
 (૧૪) શ્રી ચક્રરાવ ચંદ્રાણી (નહર અને વિદ્યુત ખાત્ર)

આ નવા પ્રધાનમંડળની રચના કરતી વખતે બે બાબતો તરફ શ્રી યશવતરાવ ચંદ્રાણે ખાસ ધ્યાન આપ્યું હોય, એમ સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે.

પહેલી બાબત એ, છે કે પોતે પાતામેન્ટરી એક્ટરીનો હોનો બેઠાંબા પછી પ્રધાન મંત્રી હતા એ વાત લક્ષમાં રાખીને વિદ્યાળ દ્વિતી રાજ્યના પાતામેન્ટરી એક્ટરી ને શ્રી તથ્યપ્રધાન હતા તેમને નવા પ્રધાનમંડળમાં લેવામાં આવ્યા.

બીજી બાબત વધુ ધ્યાન બેચી ને છે તે એ છે, કે સમિતિની ચળવળ વખતે રાજ્યનામાં આપનારાઓમાના ડૉ નરવળેને ફરીથી પ્રધાનમંડળમાં લેવામાં આવ્યા.

આ રીતે નવું પ્રધાનમંડળ રચીને શ્રી ચંદ્રાણે નવા રચાયેલા મહારાષ્ટ્ર રાજ્યની આગાહી માટે આગેફૂલ આરબી દીધી.